

Dialogprocessen om allemansrätten

Underlag för utveckling av dialogmetodik och dialogkompetens

Hanna Bergeå, Lars Hallgren, Lotten Westberg & Elin Ångman

Rapporter Institutionen för stad och land · nr 2/2013

Dialogprocessen om allemansrätten

**Underlag för utveckling av
dialogmetodik och dialogkompetens**

Hanna Bergeå, Lars Hallgren, Lotten Westberg & Elin Ångman

Rapporter - Institutionen för stad och land 2/2013

Rapporten ges ut vid institutionen för stad och land SLU - Sveriges lantbruksuniversitet. I serien utges rapporter från avdelningarna för landsbygdsutveckling, landskapsarkitektur, miljökommunikation samt Centrum för naturvägledning, som alla är en del av institutionen.

Ansvarig utgivare: Cecilia Waldenström

Omslaget:

Illustration gjord av Per-Arne Klasson, 2013.

Fotografier (beskurna) från: SLU bildbank; Andy C, CC <http://www.flickr.com/photos/andycpics/55167553/> & Björn Haraldson, CC <http://www.flickr.com/photos/sm2gsr/5120471169/>.

ISSN: 1654-0565

ISBN: 978-91-85735-30-3

© 2013 Hanna Bergeå, Lars Hallgren, Lotten Westberg & Elin Ångman

SLU - Sveriges lantbruksuniversitet

institutionen för stad och land

Postadress: Box 7012, 750 07 Uppsala

Besöks- och leveransadress: Ulls väg 28 A-B

Telefon: 018-6710 00

Fax: 018-6735 12

E-post: sol@slu.se

<http://www.slu.se/sol>

Innehåll

Sammanfattning	5
Rapportens bakgrund, syfte och metod	13
Upprinnelsen till och planeringen av dialogprocessen	19
Händelseutvecklingen i dialogprocessen	23
Det första mötet (juni 2012) – konsolidera dialoggruppen	23
Möte 2 (september 2012) - Open Space	32
Möte 3 (oktober 2012) – spika agendan för dialogserien	33
Möte 4 (december 2012) – juridiken kring allemansrätten	39
Möte 5 (januari 2013) - åtgärdstrappan	49
Möte 6 (mars 2013) – information och utbildning om allemansrätten	56
Vad dialogprocessen gett deltagarna och vad de lärt sig	65
Deltagarnas åsikter om dialogen	65
Diskussion om enkätsvaren	69
Hur lärdomar och förståelse från dialogprocessen återrapporterats	71
Karaktären på dialogprocessen – vad lärde man som kan rapporteras?	72
Deltagarnas roll och mandat samt allemansrättens betydelse för organisationerna	74
Organisationernas struktur för kommunikation och informationsspridning	74
Diskussion om återrapportering	75
Slutdiskussion och rekommendationer	77
Flera möten med tätare mellanrum	78
Dialogens mandat och syfte och deltagarnas roller	79
Ökad kompetens i att föra dialog och i avgörande sakfrågor	80
Utveckla en gemensam agenda	81
Återkommande metakommunikation	81
Planering	83
Lärande och återrapportering	84
Bilaga: Inkomna synpunkter på rapporten	
Dialogprocessen om allemansrätten	85

Sammanfattning

Rapportens bakgrund och syfte

Under 2012 och 2013 har avdelningen för Miljökommunikation vid SLU fungerat som rådgivare till Naturvårdsverket i planeringen och genomförandet av en dialogprocess om allemansrätten och dess tillämpning. Syftet med denna rapport är att stödja utveckling av dialogmetodik och dialogkompetens inom naturresurshanteringen genom att redogöra för och kritiskt diskutera de erfarenheter som vi gjort av att arbeta med en omtvistad och komplex samhällsfråga genom dialog. I rapporten redogör vi för de tankar och teorier som har väglett planeringen av dialogprocessen och diskuterar vad vi, så här i efterhand, anser att vi kunde ha gjort annorlunda. Syftet med rapporten är alltså inte att diskutera dialogprocessens innehåll och/eller hur olika aktörer och intressen ser på frågor som rör allemansrätten. Rapporten ska ses som ett underlag för hur den som ansvarar för en dialogprocess bör planera, genomföra och förhålla sig till deltagarna och det som sker. Här redogörs kortfattat för innehållet i rapportens fem delar.

Planeringsmässiga förutsättningar för, och upplägg av dialogprocessen

Viktiga förutsättningar och ramar för processen var:

- Dialog som arbetsmetod syftar till att hjälpa samtalsdeltagarna att förstå mer om andra (motstridiga såväl som överlappande) perspektiv på de frågor som avhandlas, liksom sitt eget. I en dialog är det viktigt att så många perspektiv på en fråga som möjligt ingår, inte att alla perspektiv är lika starka eller har lika många representanter. Ju fler perspektiv desto rikare bild av problematiken.
- Utifrån Naturvårdsverkets önskemål skulle innehållet i, och förslag till lösningar på allemansrättsliga problem som eventuellt skulle komma att utvecklas under dialogprocessen hållas inom

nuvarande regelverk. Naturvårdsverket utgick från att myndigheternas tolkning av allemansrättsrelaterade lagar och regler kan rymma lösningar på många av de problem som är förknippade med tillämpningen av allemansrätten. Att gå utanför denna tolkning av regelverket kring allemansrätten hade kunnat inge de inbjudna deltagarna falska förhoppningar om dialogprocessens möjligheter att påverka och utöva inflytande över sådant som ligger utanför verkets mandat.

- Dialogprocessen skulle pågå i ungefär ett år och omfatta en serie om 5-6 heldagsmöten.

Representanter för ett 20-tal organisationer bjöds in till och deltog i dialogprocessen utifrån utgångspunkten att de tillsammans omfattar en mångfald av olika perspektiv på frågan om allemansrätten. Bland dessa fanns representanter för myndigheter, markägare, samt ideella och kommersiella brukare av allemansrätten.

Processen var upplagd så att de inbjudna deltagarna själva fick bestämma innehållet i processen, inom ramen för processens övergripande syfte och ramar. För att fånga upp eventuella perspektiv som saknades bland deltagarna i det som kom att kallas ”dialoggruppen”, utformades ett av de sex möten (det andra i ordningen) som ett Open Space-möte, ett möte öppet för ett 100-tal aktörer med intressen i allemansrätten. Om det visade sig att deltagarna i Open Space-mötet hade andra idéer om vad processen borde innehålla än deltagarna i dialoggruppen skulle det finnas möjligheter att ta hänsyn till detta i planeringen av dialogprocessens övergripande agenda.

Händelseutvecklingen i dialogprocessen

I denna del redovisas de sex mötena ett efter ett. Vissa episoder och samtalssekvenser lyfts fram för att belysa hur processen fortskred och samtalen förlöpte. Vi resonerar oss fram efterhand som vi redogör för det som sker, och tolkar vad skeendena har för betydelse för processen. Sist under varje möte finns en sammanfattande diskussion där vi frågar oss vad vi kunde ha gjort annorlunda i just det mötet i syfte att förbättra dialogen.

En viktig förutsättning för att deltagarna ska kunna föra dialog, eller förståelseinriktade samtal (dvs. samtal som syftar till att öka förståelsen), är att de känner till och känner igen denna samtalsform och kan skilja den från andra. Dessutom bör varje deltagare ha förstått och accepterat vad de kan påverka och inte när det gäller processens syfte och ramar. Det första mötet ägnades därför åt att lägga grunden för förståelse av processens form, dvs. dess syfte, mandat och ramar samt för samtalsformen dialog. Det andra mötet var som redan nämnts ett forum öppet för en mängd aktörer som inte fått inbjudan att ingå i dialoggruppen. Under det tredje mötet satte dialoggruppens deltagare agendan för återstoden av mötesserien (bland annat baserat på det som framkommit under möte 2) och mötena 4-6 utgick sedan från frågor och aktiviteter enligt denna agenda.

De första mötena blev betydligt spretigare och svårare att leda än vad vi väntat oss. Det visade sig att åsiktsskillnaderna i dialoggruppen var mycket stora och till synes oförenliga. Deltagarna hade, bland annat på grund av detta, svårt att hålla sig till dialog som samtalsform. Samtalen var istället inriktade på att visa vem som har rätt och vem som har fel, samt på vem som har och vem som saknar legitimitet att tycka något om allemansrätten. Hela första mötet hade ägnats åt att försöka skapa förståelse för, inte bara processens ramar och syfte, utan också för varför ramarna och syftet såg ut som de gjorde. Uppenbarligen var detta otillräckligt. Under de första mötena fördes därför återkommande samtal om processens ramar och syfte, antingen på initiativ av deltagare som inte förstod (eller accepterade) dem, eller på grund av att processledaren såg att det fanns behov av klargöranden. Det här gjorde att tidplanen för mötena sällan kunde hållas, att deltagarna inte fick den tid att undersöka frågor, problem och möjligheter kring allemansrätten som många hade hoppats på. Samtalen om de sakfrågor som deltagarna ville ta upp, dvs. det förväntade innehållet i mötena, fick alltså ge vika för samtal om formerna för mötena, därför att formerna inte förstods (eller accepterades) av samtliga deltagare. Det här ledde naturligtvis till att flera deltagare, som önskade komma vidare i sakfrågor och som förstod och accepterade formerna för processen, blev irriterade och frustrerade. Ändå ser vi tydligt nu i efterhand, att ännu mer tid borde ha ägnats åt att prata om och undersöka formerna för processen, för att möjliggöra mer konstruktiva och förståelseinriktade samtal om sakfrågorna.

I senare möten, efterhand som deltagarna blev införstådda med processens ramar och dialogen som samtals- och arbetsform, blev samtalen mer konstruktiva. Detta gav deltagarna möjlighet att utveckla förståelse för hur andra deltagare såg på frågorna och närmare ringa in och undersöka vad som förenar och skiljer olika åsikter åt.

Vad dialogprocessen gett deltagarna och vad de lärt sig

Ett par dagar efter det sjätte och sista mötet i dialogserien, e-postade vi några utvärderande frågor till alla som deltagit i dialogprocessen. Syftet med denna enkät var att få feedback från deltagarna.

Enkätsvaren förstärker den bild som vi fick under mötena av vad olika deltagare tyckte om, och tycker sig ha fått ut av dialogprocessen. De flesta deltagare svarar att de genom processen *ökat kunskapen om olika ståndpunkter* om allemansrätten och *fått kontakt* med andra parter som har intresse i, och berörs av dess tillämpning, vilket också var några av processens övergripande syften. Några deltagare uttrycker dock i sina svar besvikelse över att processen inte resulterade i det som de hoppades på. En del av dessa deltagare ser dock, av svaren att döma, ut att ha haft förhoppningar som inte överensstämmer med dialogprocessens övergripande syfte. Det finns alltså deltagare som ställt andra förväntningar på processen än vad som avsågs med den.

Dialogprocessen ledde inte fram till konkreta resultat i form av till exempel gemensamma rekommendationer om hur frivilliga överenskommelser

och avtal skulle kunna utformas och tillämpas, något som många deltagare hade hoppats på, och som står beskrivet i processens syfte. Flera deltagare skriver dock att de, efterhand som de började ana processens möjligheter och begränsningar, är nöjda med det som processen gav. Sammanfattningsvis säger deltagarna att de:

- Lärt mer om sakfrågor, dvs. de har lärt om juridiken kring allemansrätten, vad som ryms och inte ryms inom allemansrätten så som den tolkas idag, samt vilka svårigheter och svagheter som finns med gällande tolkningar.
- Lärt mer om värderingar och attityder till allemansrätten inom de organisationer som berörs. De vet nu efteråt alltså mer om vad andra organisationer tycker och varför de tycker som de tycker. Därmed har deras bild av allemansrätten blivit mer komplex. De kan sätta in allemansrätten i ett större politiskt och normativt sammanhang och förstår mer om vad som krävs för att komma till rätta med svagheterna och svårigheterna kring allemansrättens tolkning och tillämpning.
- Lärt mer om den egna organisationens svårigheter och möjligheter att uppfylla organisationens mål och aktiviteter relaterade till allemansrätten. De har lärt om hur de som organisation kan agera, vilka de kan samverka med och varför för att uppfylla sina respektive organisations mål.

Hur lärdomar och förståelse från dialogprocessen återrapporterats

En dialogprocess står alltid inför två grundläggande utmaningar: att få samtalet mellan dialogdeltagarna att fungera på ett bra sätt som främjar lärande och reflektion, samt att få det som sker i dialogmötena att bidra till lärande och reflektion också i de organisationer som finns företrädde i dialogprocessen. Vi har därför inte bara studerat själva dialogprocessen om allemansrätten utan också undersökt hur utbytet mellan dialogmötena och några av de organisationer som var representerade i processen gick till i praktiken. Vår undersökning av återrapporteringen gjordes i form av intervjuer med ett urval av organisationerna.

Intervjuerna gjordes i mitten av dialogprocessen och visar att deltagarna åtminstone då, hade svårt att urskilja vad de lär sig och vad som skulle kunna vara värdefullt att rapportera till sina hemorganisationer. Deltagarna fick inte mycket hjälp att, under processens gång explicit synliggöra och tala om det som de lärt sig. Oklarheter kring processens mandat, bristen på fokus i samtal och arbetsuppgifter verkar många gånger ha hindrat deltagarna från att urskilja vilka möjligheter till ökad förståelse som processen erbjöd.

Flera uttrycker att de "bevakar" sina frågor, och vi får intrycket att detta har styrt urvalet av rapporteringen inom organisationerna mot sådant som rör hur det går för deras ståndpunkt. Det mesta tyder på att

kunskapen om övriga organisationers ståndpunkter och den nyansering av frågor om allemansrätten som processen erbjuder, inte når ut i deltagarnas hemorganisation.

Ingen av de intervjuade presenterar någon tydlig plan för hur återrapportering från dialogmötena ska gå till, eller snarare för hur kanalerna mellan dialogprocessen och hemorganisationen ska fungera. De som verkar mest nöjda med återrapporteringen har befintliga nätverk som redan jobbar med frågan, eller med frågor som är mycket närliggande, där rapporteringen från dialogprocessen smälter in väl.

Det som skulle kunnat påverka återrapporteringen gynnsamt är att inom ramen för dialogprocessen uttalat problematisera frågor om återrapportering. Vi tror att för att detta ska lyckas behöver det finnas utrymme för deltagarna att regelbundet, under processens gång och framförallt i samband med avslutningen synliggöra *vad* deltagarna lärt sig samt *hur* de kan och kommer att använda det inom sina organisationer. Diskussioner om vilka svårigheter och möjligheter de har att återrapportera till sina hemorganisationer hade kunnat hjälpa deltagarna att hitta strategier för detta.

Slutdiskussion och rekommendationer

Den generella bild som deltagarna ger vid dialogprocessens avslutning är att de är nöjda över att ha fått delta i ett spännande sammanhang. De uppger att de har knutit nya kontakter och tillsammans nyanserat bilden av vad allemansrätten innebär. Samtidigt har många deltagare både under mötena, i enkäten och i intervjuerna uttryckt att de önskat att de hade kommit längre, att samtalen hade varit mer fokuserade så att de hade kunnat enas i fler frågor. Vi tolkar detta som ett behov av att få större klarhet kring vad man kunnat enas om och vad man alltjämt är oeniga om, och varför denna oenighet består. Då skulle gruppen ha kunnat leverera mer konkreta resultat i form av tydliga gemensamma problemformuleringar och rekommendationer om hur problemen skulle kunna hanteras och hur man eventuellt hade kunnat arbeta vidare tillsammans. En förutsättning för att detta skulle kunnat ske i högre grad än det skedde, är att samtalen som fördes i dialogprocessen hade varit mer orienterade mot förståelse och dialog och mer innehållsmässigt sammanhållna än vad som nu var fallet. Det var sällsynt att samtalen i dialogprocessen hade denna förståelseinriktning. I detta avsnitt diskuterar vi hur ett alternativt upplägg av processen hade kunnat åstadkomma förståelseinriktade och fokuserade samtal.

Flera möten med tätare mellanrum

Med tanke på de stora åsiktsmotsättningar om allemansrätten som deltagarna i dialoggruppen beskriver, den politiska laddning som allemansrättsrelaterade frågor har, deltagarnas ovana vid att föra dialogliknande samtal, samt svårigheten att förstå dialogens syfte och ramar och Naturvårdsverkets roll, tror vi att mötena var alldeles för få till antalet. Det dubbla antalet möten hade varit mer rimligt för att utveckla förståelse för det dialogiska arbetssättet och tillit till andra deltagares och inte minst Naturvårdsverkets

uppsåt, samt för att helt uppfylla syftet med dialogprocessen. Mötena hade också behövt inträffa med tätare mellanrum för att deltagarna skulle kunna hålla i minnet vad som avhandlats och för upprätthålla kontinuiteten i samtalet.

Dialogens mandat och syfte och deltagarnas roller

Syfte och mandat för dialogen förblev luddiga långt in i processen och togs därför upp och diskuterades i möte efter möte. Dessutom fanns det deltagare som aldrig accepterade syftet och ramarna utan återkommande ställde krav och önskemål som inte rymdes inom dessa. Processen hade vunnit på att inkludera deltagarna i formuleringen av syfte och mandat, att ge dem möjlighet att tillsammans utveckla och komma fram till huruvida ramarna för processen var acceptabla. Det syfte och det mandat som Naturvårdsverket önskade kunde ha presenterats som ett förslag med motivering som deltagarna tillsammans hade fått diskutera och undersöka konsekvenserna av.

Ökad kompetens i att föra dialog

Föreläsningar och övningar i dialogkompetens, som kunde ha blivit en bas för överenskommelser kring hur man pratar respektfullt och dialoginriktat skulle ha ökat deltagarnas förmåga att använda sig av möjligheterna i dialogmötena på ett konstruktivt sätt.

Utveckla en gemensam agenda

Vi menar att ansatsen i moment som syftade till att utveckla en gemensam agenda var viktig, dvs. det behöver finnas rum för diskussioner, både i grupp och i plenum som mynnar ut i en gemensam lista om frågor som man tror sig kunna prata om i processen, liksom en lista om vad man inte kan prata om. Även dessa moment hade behövt mer tid under processen för att fylla avsedd funktion.

Återkommande metakommunikation

Kännetecknande för en dialog som fungerar är att det parallellt med samtalen om ämnet (allemansrätten, i vårt fall) finns möjlighet för deltagarna att föra samtal om hur man samtalar, hur processen fungerar, och hur man själv finner sig tillrätta i processen. Vi kallar detta för metakommunikation. I mötesupplägget för dialogprocessen fanns det återkommande avsatt tid för metakommunikation. Ändå är det vår bedömning att förändringar av metakommunikationen skulle kunna leda till att alla deltagare fick en bättre förståelse både för de olika perspektiv på allemansrätten som fanns representerade i gruppen, och för varför enskilda deltagare har agerat på det sätt de har i dialogmötena. Tillsammans skulle denna ökade förståelse ha gjort det lättare att komma framåt i angelägna, låsta frågor.

Planering

En erfarenhet som vi gjort är att det var svårt för processledaren att anpassa agendan, processledningen och metakommunikationen till det som hände i gruppen. Vi tror att detta kan ha berott på att processledaren hamnade i en lojalitetskonflikt mellan behovet av att följa agendan och behovet av att ta hand om det som hände i rummet. Paradoxalt nog ledde det ofta till att vare sig agendan följdes eller att de episoder som uppstod i gruppen reddes ut. Att denna lojalitetskonflikt uppstod kan i sin tur bero på att vi inte organiserade planeringen av mötena på ett ändamålsenligt sätt. Resultatet blev bland annat att vi överskattade vad som kunde hinnas med vid mötena. Konsekvensen blev att processledaren kom till mötena med en dagordning som var orealistisk att hinna med och med en egen osäkerhet kring hur hon skulle hantera ramöverträdelser från deltagarna. Processledaren hade behövt mer stöd och bollplank än vad planeringsformen medgav.

Lärande och återrapportering

Sist men inte minst vill vi betona vikten av att en dialogprocess inte ska ta slut i tid och rum när den arrangerade mötesserien är slut. Vi talar alltså inte om ”dialogprojekt” utan om dialogprocess. För att de lärdomar och erfarenheter som deltagarna gör ska få genomslag, behöver de spridas vidare inom deras hemorganisationer och till en vidare krets utanför dessa. Här föreslår vi att man tydligare lägger in i processen att tänka mer kring både vad deltagarna lärt sig och varför, hur de kan förmedla detta till de organisationer de representerar och hur deras organisationer kan använda sig av detta efter att processen avslutas.

Rapportens bakgrund, syfte och metod

Under 2012 och 2013 har avdelningen för Miljökommunikation vid SLU fungerat som rådgivare till Naturvårdsverket i planeringen och genomförandet av en dialogprocess om allemansrätten och dess tillämpning. Syftet med denna rapport är att stödja utveckling av dialogmetodik och dialogkompetens inom naturresurshanteringen genom att redogöra för och kritiskt diskutera de erfarenheter som vi gjort av att arbeta med en omtvistad och komplex samhällsfråga genom dialog. I rapporten redogör vi för de tankar och teorier som har väglett planeringen av dialogprocessen och diskuterar vad vi, så här i efterhand, anser att vi kunde ha gjort annorlunda. Rapporten ska ses som ett underlag för hur den som ansvarar för en dialogprocess bör planera, genomföra och förhålla sig till deltagarna och det som sker.

När man försöker lära av erfarenheter ligger det nära till hands att fokusera på det som inte har fungerat, vilket vi kommer att göra också här. Det kan ge läsaren intrycket av att processen har varit misslyckad. Därför vill vi inledningsvis poängtera att vår huvudsakliga bedömning är att denna dialogprocess har varit lyckad. Sex dialogmöten har ägt rum. Vid varje möte har deltagare med olika perspektiv på allemansrätten deltagit med stor energi och bidragit med sina erfarenheter och synsätt. Det har framgått vad olika deltagare är oeniga om och vad det är som gör det svårt att enas om hur man skall arbeta vidare med allemansrätten. Det finns också indikationer på att deltagarna förstår varandra bättre nu än innan dialogprocessen. Många oenigheter består men deltagarna förstår mer om varför de är oeniga än förut. Detta är framsteg som nåtts genom dialogprocessen. Dessa framsteg, samt diskussioner om hur och varför de har uppstått beskrivs i rapporten. Rapporten diskuterar också vad som inte har fungerat i dialogprocessen, vad det beror på och ger förslag på förändringar i upplägg.

Rapporten inleds med en redogörelse för de planeringsmässiga utgångspunkterna för dialogprocessen om allemansrätten. Sedan redogörs för respektive dialogmöte, totalt sex stycken, de erfarenheter som gjorts och bedömningar av hur det har fungerat. Vi resonerar oss fram efterhand som

vi redogör för det som sker, och tolkar också vad skeendena har för betydelse för processen. Sist under varje möte ges en sammanfattande diskussion där vi frågar oss vad vi kunde ha gjort annorlunda i det mötet. Detta utgör rapportens längsta del. Sedan följer den del där deltagarnas erfarenheter av dialogprocessen beskrivs. Därefter lyfts frågan om hur deltagarnas erfarenheter av dialogprocessen kan återkopplas och spridas tillbaka i de organisationer de representerat under processen. Rapporten avslutas med ett avsnitt där erfarenheterna diskuteras och där rapportförfattarna kommer med generella rekommendationer inför fortsatta dialogprocesser.

I rapporten redogörs för erfarenheter av att planera och genomföra kommunikationsprocesser. Erfarenheter är alltid *någons* erfarenheter, och i denna rapport är subjektet ”vi”; det är vi som har gjort de erfarenheter som redovisas och det är vi som står för de bedömningar som görs. Detta ”vi” representerar rapportförfattarna, som alltså också varit inblandade i rådgivning och till viss del genomförande av dialogserien samt utfört uppföljande intervjuer med ett urval av deltagarna. En del av de bedömningar som vi gör grundar sig på direkta erfarenheter i dialogsituationerna, medan andra bedömningar uppkommer vid genomläsning och reflektion över anteckningar från planerings- och dialogmötena.

I vår redovisning av skeenden och uttalanden under de möten som hållits har vi, så långt vi tycker oss kunna utan att göra det som hänt obegripligt för läsare, aidentifierat dialogdeltagarna. Ofta, men inte alltid, är det dock viktigt att få en uppfattning om utifrån vilket perspektiv ett uttalande görs för att förstå något mer om varför det görs och i vilket sammanhang. Därför har vi valt att tala om de deltagande aktörerna som representanter för olika intressen. I dialogprocessen har följande intressen deltagit:

- Myndighetsintresse (representeras av Jordbruksverket, Länsstyrelsen i Jämtlands län, Riksantikvarieämbetet, Skogsstyrelsen, Tillväxtverket, Luleå kommun)
- Markägarintresse (representeras av Jävres Byamäns samfällighetsförening, Lantbrukarnas Riksförbund, Sellbergs Miljöjuridik AB, Skogsindustrierna, Sveriges Jordägareförbund, Västerbottens Markägareförening)
- Ideellt nyttjandeintresse (representeras av Friluftsrådet, Riksidrottsförbundet, Svenskt Friluftsliv, Orienteringsförbundet)
- Entreprenörsintresse (representeras av Ekoturistföreningen, Euro Apartmens AB, Norrskensbär AB).

När vi i rapporten valt att återge en samtalssekvens där fler deltagare som representerar samma intresse deltar, håller vi isär dem genom att numrera dem efterhand som de träder in i samtalssekvensen. Samma deltagare är därför inte kopplad till samma nummer genom hela rapporten utan får olika beteckning i olika möten. Vi vill poängtera att uppdelningen i intressen är mycket grov. Inom varje intresse rymms en mängd olika perspektiv och åsikter, ibland kan dessa vara motstridiga. Men uppdelningen ger ändå en mer begriplig och rättvisande bild av dynamiken i samtalen än om vi hade låtit deltagarna vara helt anonyma. I en del avsnitt kan vår benämning av deltagarna utifrån deras intressen få det att framstå som om

det är i egenskap av sitt intresse som de säger eller gör något, när deras agerande i den aktuella situationen egentligen är mer motiverat av deras individuella erfarenheter och tolkning av den aktuella situationen. Vi ber läsaren hålla detta i minnet.

Som underlag för redovisningen har vi använt de bandinspelningar och minnesanteckningar som gjorts vid mötena, en elektronisk enkät till samtliga deltagare, samt intervjuer med ett urval deltagare. Citaten i rapporten är oftast, men inte alltid ordagrant återgivna. För att texten ska vara lättare att förstå och följa har citaten ibland redigerats; vissa uttryck, upprepningar och annat som karakteriserar talspråk har tagits bort, och ibland kompletterats med förtydliganden.

I denna rapport förekommer ordet ”dialog” i många olika sammanhang och sammansättningar, och det är viktigt att hålla isär de olika betydelseerna.

Ordet **dialog** förekommer ensamt då det syftar på samtal som kännetecknas av att de samtalande är inriktade på att förstå varandras synsätt och utgångspunkter, snarare än att övertyga, övertala eller enas (se utvecklat resonemang nedan). Vi använder dialog för att beteckna situationer där detta idealtillstånd uppträder, det vill säga då samtal blir förståelseinriktade. Ordet dialog kan också stå ensamt i citat från deltagarna, då beror innebörden på vad den deltagare som citeras har menat. När ordet dialog förekommer i citat kan innebörden alltså vara en annan än i resten av texten.

När vi talar om **dialogprocess** så menar vi möten, ofta **flera möten i en serie**, där människor samtalar om en fråga eller ett problem som de har gemensamt och som de (ibland) har olika uppfattningar om. Det är alltså inte säkert att dialog förekommer hela tiden i en dialogprocess.

Dialogmetodik är de mötesformer och den styrning av form och innehåll som görs av initiativtagarna till mötet i syfte att få en så konstruktiv process som möjligt.

När vi talar om **dialogkompetens** så menar vi dels kompetensen att initiera och leda dialogprocesser, dels dialogdeltagarnas förmåga att använda sig av möjligheterna som erbjuds i en dialogprocess.

Dialog är en annan samtalsform än diskussion och debatt. Dialogiska samtal syftar till att hjälpa deltagarna att förstå mer om andra (motstridiga liksom överlappande) perspektiv och intressen på de frågor som avhandlas. Denna förståelse ska göra det möjligt för deltagarna att sätta sina egna perspektiv i ett större sammanhang.

Dialog är en särskild kvalitet hos samtal, som ibland uppstår spontant, och som ibland kan utvecklas som följd av systematisk och genomtänkt planering av ramar och processledning. Ett samtal som kännetecknas av dialog är förståelseinriktat, dvs. deltagarnas främsta mål är att förstå varandras perspektiv och utgångspunkter på de frågor som man talar om i dialogen. När deltagarna i en dialog upptäcker att de är oeniga om något ställer de frågor till samtalspartnern om vad de tycker och hur de har kommit fram till sitt synsätt, tills de har förstått vari den grundläggande skillnaden i synsätt består, och om det finns några frågor som man har samsyn i. Om man i en dialog upptäcker att kunskapsunderlaget kring en fråga, antingen man är eniga eller oeniga, är osäkert så kommer man att tillsammans försöka klargöra hur man kan undersöka de oklara

frågorna. Den rikare bild av problematiken ifråga som utvecklas i en dialog kan leda till nya idéer om hur frågorna kan hanteras. Dialog handlar alltså inte, till skillnad från debatt och diskussion, om att vinna eller förlora. I en dialog är det viktigt att så många perspektiv på en fråga som möjligt ingår, inte att alla perspektiv är lika starka eller har lika många representanter. Ju fler perspektiv desto rikare bild av problematiken. Ett annat kännetecken i samtal av dialogkvalité är att det går att samtala också om samtalets ramar och former; att metakommunicera, dvs. samtala om samtalet. I dialog är dessa samtal om samtalet också förståelseinriktade, dvs. samtalsparterna försöker förstå hur andra har uppfattat samtalets former och ramar.

Denna rapport syftar, som redan nämnts, till att kritiskt skildra det försök att organisera förståelseinriktade samtal om allemansrättens problem och förutsättningar som Naturvårdsverket och SLU genomförde. När vi har analyserat vad som skett i dialogprocessen om allemansrätten har vi sökt efter tecken på att dialog (i den ideala bemärkelsen som beskrivs ovan) äger rum i de samtal som förs. Vi har exempelvis letat efter situationer där en deltagare (A) presenterar ett perspektiv som en annan deltagare (B) undersöker, till exempel genom att ställa öppna och uppriktiga frågor och där B visar att hon har förstått vad A menar och varför perspektivet är viktigt för A, även om hon, B, inte håller med. Med uppriktiga frågor avser vi frågor som ställs för att frågeställaren är intresserad av svaret. Situationer av det ovan beskrivna slaget uppfattar vi som kännetecknande för förståelseinriktad kommunikation, dvs. dialog. När sådana situationer förekommer i dialogprocessen är det indikationer på att planering och processledning har fungerat på det sätt som vi har hoppats.

Vi har också sökt efter tecken på att dialog inte äger rum. Exempel på sådana situationer är sådana där deltagarna presenterar perspektiv som andra deltagare inte förstår, men inte visar att de inte förstår, till exempel genom att ställa undersökande följdfrågor. Ett annat exempel på en icke dialogisk situation är när deltagarna är oeniga om VAD man skall prata om och HUR man skall prata om det, och det inte blir klargjort vari oenigheten består. Sådana situationer indikerar att kommunikationen inte är förståelseinriktad. Dialog äger inte rum och de mål som motiverade dialogprocessen riskerar att inte nås. Vår bedömning är att det är problematiskt om det i ett möte systematiskt och återkommande uppstår situationer av detta slag. Ansvaret för att en process karaktäriseras av förståelseinriktad kommunikation vilar på planering och processledning.

När vi bygger upp vår kritik av vad som har skett, tolkar och kommenterar vi deltagarnas handlande och förhållningssätt. Vi vill här poängtera att även om vi kommenterar deltagarna, så är det inte dem vi kritiserar. Avsikten med att redogöra för episoder från dialogprocessen om allemansrätten är att visa hur ramar, instruktioner, arbetsuppgifter och bemötande från processledare underlättar respektive försvårar dialog, dvs. deltagarnas förståelse för varandras respektive perspektiv. Det vi avser att kritisera i rapporten är hur arrangörerna av dialogprocessen, dvs. Naturvårdsverket, SLU och processledaren har skapat förutsättningar och ramar för deltagarna att delta, givet att deltagarna är

de de är och har de perspektiv och behov som de har. Vi betraktar alla deltagare i dialogprocessen som legitima deltagare och de åsikter som de har om allemansrätten som legitima åsikter. När vi kritiserar ramar och arbetsmetod så gör vi det utifrån en normativ modell för dialog, inte utifrån en normativ modell kring allemansrätten. Det betyder att när vi bedömer om det som händer i dialogprocessen är bra eller dåligt så bedömer vi det utifrån ett dialogiskt ideal, dvs. i vilken utsträckning det som sker i mötet bidrar till att deltagarna förstår sitt eget och varandras perspektiv bättre eller inte och om deras förståelse för hur de kan agera konstruktivt i dialogen ökar. Vi bedömer överhuvudtaget inte om aktörernas agerande är bra eller dåligt i relation till uppfattningar om allemansrätten, för vi har i vår roll som rapportförfattare och forskare inga uppfattningar om allemansrätten. När vi identifierar en händelse eller en handling som problematisk så är det utifrån hur den påverkar kommunikation och förståelseprocesser, inte för att händelsen eller handlingen reflekterar en legitim eller illegitim inställning till allemansrätten. När vi identifierar en händelse som problematisk så är vår uppfattning att ansvaret för problemet åligger arrangörerna av dialogprocessen, som inte har bidragit med de ramar, instruktioner eller det bemötande som behövdes för att händelsen skulle förstås och kunna hanteras av deltagarna.

Deltagarna i en dialogprocess kommer till mötena med erfarenheter av tidigare kommunikation i det aktuella ämnet och med erfarenheter av kommunikationssituationer i allmänhet, med förväntningar kring vad som skall ske och med behov. De kommer att reagera på det som sker i mötet utifrån sina förväntningar och sina bedömningar av om mötet erbjuder dem möjligheter att få sina behov tillgodosedda. Uppgiften för dem som har ansvaret att planera och genomföra en dialogprocess är att lägga upp ramar, mötesstruktur och bemötande på ett sådant sätt att det blir lätt för alla deltagare att, givet de förväntningar och behov de har, förstå vad dialog innebär och inta en förståelseinriktad hållning. Vissa aktörer har gjort erfarenheter, har behov och förväntningar som gör det lätt för dem att medverka till dialog. Andra aktörer kan tidigare ha gjort erfarenheter som gör att de inte förväntar sig att deras behov skall bli tillgodosedda ens i en förståelseinriktad kommunikation. De kan därför förvänta sig att de riskerar att förlora inflytande eller bli manipulerade av andra aktörer om de medverkar i förståelseinriktad kommunikation. Ett generellt behov som alla som ger sig in i kommunikation om för dem viktiga och kontroversiella frågor har, är behovet att förstå och behålla kontrollen över hur de kan utöva inflytande och hur andra kan utöva inflytande över dem. Om aktörer som erbjuds att delta i dialogprocesser känner sig osäkra på hur de kommer att kunna kontrollera andras inflytande över dem och de frågor som är viktiga för dem, så kommer de att vara mindre benägna att medverka till förståelseinriktad kommunikation, eftersom de kan uppleva att de då riskerar att bli utsatta för oönskad påverkan som de inte kan kontrollera. Uppgiften för processledningsupplägg och bemötande är att skapa den öppenhet i samtalen om både sakfrågor och process som behövs för att alla deltagare såväl *har* kontroll som *upplever* att de har kontroll över hur de påverkar och påverkas av processen.

Upprinnelsen till och planeringen av dialogprocessen

När ansvariga handläggare vid Naturvårdsverket i olika sammanhang berättar om upprinnelsen till dialogprocessen om allemansrätten tar de avstamp i den utredning om allemansrätten som genomfördes under 2011. Synpunkterna på och ifrågasättandena av utredningen, dess rekommendationer och slutsatser, var många och långt ifrån samstämmiga. Det var denna omfattande respons, som väckte idén om att pröva att komma vidare och undersöka problemen och eventuella sätt att hantera dem i dialog med dem som hade haft synpunkter på utredningen.

Naturvårdsverket tog kontakt med oss forskare vid SLU för att de ville ha stöd i planering, genomförande och uppföljning av en sådan dialogprocess. Vi deltog i arbetet från början och har medverkat i alla steg i processen. Som processledare för mötena rekryterades tidigt i planeringen en extern konsult, Agneta Setterwall från företaget Råven och Korpen, som både Naturvårdsverket och SLU har god erfarenhet av att samarbeta med sedan tidigare.

Syftet med dialogprocessen om allemansrätten är formulerat på lite olika, men samstämmiga sätt beroende på i vilket sammanhang det beskrivs. Den tydligaste och mest detaljerade beskrivningen finns i Naturvårdsverkets projektplan och lyder:

Syftet med dialogerna är att skapa ett forum för kontakter mellan olika parter som berörs av allemansrätten. Dialogerna ska öka deltagarnas kunskap om och förståelse för olika ståndpunkter i allemansrättsfrågan. Dialogerna ska ge möjlighet att lyfta fram ny kunskap som inte tidigare kommit fram. Dialogerna ska också försöka ringa in ett antal problem som finns och om möjligt även försöka komma fram till gemensamma rekommendationer för hur dessa problem kan hanteras.

Vi vill här ytterligare motivera valet av just **dialog som metod** för att arbeta vidare med synpunkterna som inkommit kring allemansrätten. De grundpelare för dialog som vi redogjort för i föregående

avsnitt utgjorde en ram vid planeringen av hur samtalen vid mötena om allemansrätten skulle ske. Många människor har erfarenhet av samtal med dialogkvalité som har uppstått spontant i informella sammanhang, men ofta förknippar man inte dessa erfarenheter med hur man hanterar svåra politiska frågor. Det är inte ovanligt att människor som bjuds in till dialogprocesser blandar samman samtalsformen dialog med andra samtalsformer, som debatt eller diskussion. Det kan vara svårt att föra dialog även för dialogerfarna personer. Uppfattar man sig vara i underläge, eller inte respekterad är det lätt att glida in i andra, mindre förståelseinriktade samtalsformer. Likaså om man känner sig osäker på om de andra deltagarna har ambitionen, eller förmågan att föra dialog. Deltagarna i dialogprocessen om allemansrätten är inget undantag, vilket skulle visa sig i det som skedde i mötena.

Utöver dialogen som samtalsform, fanns ytterligare ett par mer specifika givna ramar för denna dialogprocess. En viktig sådan rymms i Naturvårdsverkets hela idé om dialogprocessens förutsättningar, nämligen att innehållet i, och förslag till lösningar på allemansrättsliga problem som eventuellt skulle komma att utvecklas under dialogprocessen skulle **hållas inom nuvarande regelverk**. Naturvårdsverket utgick från att myndighetens nuvarande tolkning av lagar och regler kan rymma lösningar på många av de problem som är förknippade med tillämpningen av allemansrätten. Man menade att ändrade lagar inte heller nödvändigtvis skulle kunna lösa alla problem. Nedskräpning, olovlig terrängkörning och skadegörelse sker idag trots att vi har lagar som förbjuder det. Dessutom har Naturvårdsverket inte mandat att föreslå och/eller vidta aktiviteter som ligger utanför gällande tillämpning av allemansrätten, vilket var ytterligare ett argument för att hålla dialogprocessen inom det befintliga regelverket. Att gå utanför myndighetens nuvarande tolkning av regelverket kring allemansrätten hade kunnat inge de inbjudna deltagarna falska förhoppningar om dialogprocessens möjligheter att påverka och utöva inflytande över sådant som ligger utanför verkets mandat.

En annan given ram för dialogprocessen var dess omfattning. Den skulle pågå i ungefär ett år och **omfatta en serie om 5-6 möten**. Naturvårdsverket brukar inte initiera och ansvara för dialogprocesser kring kontroversiella frågor. Hela ansatsen var i den meningen ny och här fanns ett stort mått av prövande och risktagande, och den tid och de resurser som lades på processen behövde stå i proportion till detta. Under våren 2012 resonerade vi tillsammans med Naturvårdsverket fram ett upplägg för dialogprocessen baserat på ovan givna ramar och förutsättningar. Här ska nämnas några beslut som togs och som vi tror är särskilt viktiga för hur processen fortskred.

När de ansvariga vid Naturvårdsverket kontaktade oss presenterade de två alternativa och i grunden mycket olika idéer till upplägg för dialogprocessen. Den ena gick ut på att hålla 5-6 möten och bjuda in olika personer till vart och ett av dessa för att diskutera en avgränsad fråga eller ett avgränsat problem rörande allemansrätten. Den andra idén gick ut på att låta en och samma utvalda grupp träffas flera gånger och resonera på djupet om ett urval av frågor/problem. De inbjudna skulle sättas samman till en ny konstellation av människor för dialogprocessen och sannolikt

också mötas av ett nytt sätt att tala om allemansrätten än de var vana vid. För att kunna samtala och undersöka olika perspektiv på allemansrätten på ett dialogiskt sätt behövs tid att förstå och acceptera dialogprocessen som arbetsform och bygga relationer med andra deltagare. Det andra alternativet hade förutsättningar för att erbjuda detta. Det fanns dock en fördel med det första alternativet som det andra saknade, nämligen att det hade fångat upp åsikterna hos en större bredd av aktörer som berörs av allemansrätten. Som en inventering över hur olika intressen i Sverige ser på svårigheter och möjligheter förknippade med allemansrätten hade den alltså fungerat bra. Men det upplägget hade knappast lett till det slags lärande som vi föreställde oss att Naturvårdsverket eftersträvade. På vår rekommendation valde Naturvårdsverket därför det andra alternativet.

Vi föreslog Naturvårdsverket att inte på förhand avgöra vilka frågor dialogprocessen skulle omfatta utan lägga upp en struktur där de inbjudna deltagarna föreslår och bestämmer detta tillsammans. Enligt de teorier vi byggde på, ökar ett sådant upplägg känslan av ägarskap och kontroll över processen bland de inbjudna och därmed också intresset för att delta och bidra till processen.

Vi föreslog en gräns vid ca 20 inbjudna deltagare till dialogprocessen. Enligt våra erfarenheter är detta det maximala antal som kan delta i samtal som syftar till dialog och lärande mellan motstridiga perspektiv. Tillsammans skulle 20 personer representera tillräckligt många (men naturligtvis inte alla) perspektiv på frågorna kring allemansrätten. Naturvårdsverket, som kände till vilka aktörer som deltar i den pågående debatten om allemansrätten, tog fram listor med föreslagna deltagare. I deras urval eftersträvades organisationer som var rikstäckande. Några undantag gjordes vad gäller markägarorganisationer och företag som nyttjar andras mark i kommersiellt syfte, därför att deras perspektiv inte finns representerade i rikstäckande organisationer. Vi uppmunttrade Naturvårdsverket i detta beslut, eftersom vi vet att det lätt händer i sådana här sammanhang att man missar att inkludera organisationer vars ståndpunkter är marginella i meningen att de avviker från de vanligast förekommande. Mellan deltagarna är spridningen därför stor, sett till hur många personer man har bakom sig i hemorganisationen. Det varierar från de som kan ha ett 30-tal lokala medlemmar till de som säger sig tala för ett par miljoner medlemmar.

Med tanke på gensvaret på utredningen om allemansrätten som bidrog till dialogprocessens upprinnelse, fanns dock en lång rad aktörer som det hade varit värdefullt att inkludera i processen. För att kompensera för det begränsade antal personer, perspektiv och intressen som skulle rymmas i dialogprocessen, rekommenderade vi att det andra mötet i serien av dialogmöten skulle vara öppet för obegränsat antal deltagare och organiseras med Open Space-metodik. Ett sådant möte skulle göra det möjligt att fånga upp röster från alla dem som inte kunde delta i hela dialogprocessen. Tanken var att det som kom fram under Open Space-mötet skulle utgöra underlag för innehållet i mötesserien tillsammans med de inbjudna dialogdeltagarnas egna idéer och frågor.

De här utgångspunkterna ledde till att det enda möte som kunde planeras i detalj innan processen satte igång var det första. De andra

mötena skulle de inbjudna och Naturvårdsverket tillsammans bestämma innehållet i.

Totalt genomfördes sex möten inom ramen för dialogprocessen. En planeringsgrupp bestående av mellan fem och sju personer (processledaren, 2-3 representanter för Naturvårdsverket och 2-3 personer från SLU) hade minst två telefonmöten mellan varje dialogmöte. Vid dessa möten diskuterade vi vad som dittills hänt och kom med förslag på upplägg för nästa dialogmöte. Processledaren gjorde sedan en detaljplanering som baserades på diskussionen i planeringsmötena.

Händelseutvecklingen i dialogprocessen

I det här kapitlet går vi igenom mötena ett efter ett. En kronologisk dokumentation av vad som hände under mötena finns återgiven i Naturvårdsverkets rapport, (Dialogmöten om allemansrätt 2012-2013) och de utförliga minnesanteckningar som gjorts av oss skickades ut till deltagarna efter varje möte. Det vore onödigt att upprepa allt detta här. Det mesta som hände under mötena återges alltså mycket kortfattat (ibland inte alls), bara så pass att läsaren ska få en rimlig idé om hur det gick till och förstå sammanhanget i vilket moment och episoder som vi vill lyfta fram utspelas. Vi beskriver i stället viktiga moment som ingår i respektive möte och syftena med dessa (dvs. vad vi ville åstadkomma och varför). Vissa enskilda episoder lyfts fram och återges detaljerat därför att de speglar aspekter som vi vill fördjupa oss i och diskutera. Skälet är antingen att vi uppfattar dem som avgörande för hur dialogen blev, för att de varit svårhanterliga och/eller för att de på ett tydligt sätt återspeglar karaktären på ett specifikt skede av dialogprocessen. Där vi nu i backspeglarna tror att svårigheter hade kunnat hanteras annorlunda diskuterar vi alternativa tillvägagångssätt.

Det första mötet (juni 2012) – konsolidera dialoggruppen

Mötets upplägg i korthet

Det första mötet är som nämnts det enda som kunnat planeras i detalj innan dialoggruppen träffades, eftersom tanken är att de inbjudna deltagarna tillsammans med oss och Naturvårdsverket ska lägga upp innehållet i de följande fem mötena.

Upplägget består av följande moment:

- Inledning och presentation
- Arbetspass 1: ringa in *önskvärda* frågor att fokusera på i dialogprocessen – diskussion
- Att föra dialog och hantera konflikter – föreläsning
- Arbetspass 2: vaska fram de frågor som ses som *möjliga* att hantera i dialog – diskussion
- Om mandatet för dialogprocessen – diskussion
- Praktiska frågor

Inledning och presentation

Momentets innehåll	Momentets syfte
<p>Chef för genomförandeavdelning vid Naturvårdsverket hälsar välkommen.</p> <p>Presentation av processledare.</p> <p>Presentation av dialogprocessen, dess syfte upplägg, avgränsningar.</p> <p>Deltagarna presenterar sig och säga något om vad de förväntar sig av dialogprocessen.</p>	<p>Ge tyngd och legitimitet åt processen, visa att den är förankrad på hög nivå inom verket.</p> <p>Påminna om det som står i inbjudan.</p> <p>Ge deltagarna möjlighet att berätta något om sig själva och få motsvarande information av andra deltagare.</p> <p>Synliggöra allas agendor för att ge de medverkande inblick i vad det är för grupp som ska göra dialog.</p>

Rikard Jansson, biträdande avdelningschef för Genomförandeavdelningen vid Naturvårdsverket hälsar alla välkomna och håller en kort inledning. Han berättar om dialogprocessens upprinnelse (utredningen och alla kommentarer) och förklarar att serien är en ett led i arbetet med att främja friluftsliv. Målet med serien, säger han, bör vara att skapa en gemensam problembeskrivning. Därefter presenterar processledaren sig själv och berättar om sin roll, om det tänkta upplägget, om syftet med och de yttre ramarna för processen som helhet.

Så här långt har deltagarna inte yttrat sig. Nu uppmanas de presentera sig och säga något om varför de valt att delta och vad de hoppas få ut av dialogprocessen. Presentationerna blir, precis som tänkt, en uppvisning i spännvidden av de åsikter om allemansrätten som finns representerade i gruppen. Samtidigt blir det också en uppvisning i vilka förhållningssätt till hela dialogansatsen och dess ramar som finns bland deltagarna. Många uttrycker gillanden över att Naturvårdsverket tagit

detta initiativ och säger att dialogprocessen är efterlängtd och nödvändig. Men allas förväntningar ryms inte inom de ramar som inledningsvis beskrevs av Rickard Johansson och processledaren. Ett markägareintresse slår fast att nuvarande tolkning av regler kring allemansrätten är felaktiga och berättar att hen väljer att delta i dialogprocessen i förhoppning om att åstadkomma förändring av regelverket. Andra deltagare uttrycker, kanske som ett svar på detta, att de oroar sig för att samtalen kommer att leda till polarisering; att processen inte kommer att leda någon vart; eller poängterar att de hoppas att deltagarna kommer att kunna upprätthålla respekten för varandra under processens gång, trots att de har olika åsikter.

Stämningen under presentationsrundan verkar i någon mening laddad, det tycks pågå en jämförelse, mellan många deltagare om vilka som är mest lämpade och legitima dialogdeltagare. Ett markägareintresse kallar markägarna för "sakägare" och uttrycker att de har större rätt att yttra sig i frågor om allemansrätten än andra. Personer som har andra perspektiv bemöter detta med att berätta om hur länge de arbetat med frågor om allemansrätten eller hur många de företräder. Ett ideellt nyttjandeintresse säger till exempel "vi representerar hela svenska folket". Det verkar som om de vill påpeka att de tycker att markinnehav inte är det enda som gör en person till en trovärdig deltagare; de hävdar att det finns skäl att lyssna på också dem som har lång erfarenhet av frågan och som företräder ett stort antal medlemmar.

När ordet gått runt bland deltagarna fortsätter diskussionen om huruvida de som bjudits in verkligen är de rätta personerna att delta i dialogprocessen. Urvalet av deltagare ifrågasätts öppet (ingen specifik pekars dock ut), det påpekas att det saknas aktörer som villaägare, allmänhet och markägarerepresentanter. Naturvårdsverket och processledaren svarar genom att berätta hur man resonerat i samband med inbjudan och påminner om Open Space-mötet som ska möjliggöra för flera röster att höras.

Arbetspass 1: önskelista med frågor att ta upp i dialogprocessen

Momentets innehåll	Momentets syfte
<p>Deltagarna bildar grupper med personer som de tror har liknande perspektiv på allemansrätten.</p> <p>Diskuterar och listar de frågor som de <i>önskar</i> att dialogprocessen ska fokusera på, dvs. de frågor som de vill ta upp.</p> <p>De presenterar och diskuterar sina listor i plenum.</p>	<p>Tillsammans med "likatyckande" formulera vad man vill ha ut av dialogprocessen.</p> <p>Skapa en gemensam önske- eller bruttolista på frågor som dialogprocessen kan omfatta.</p> <p>Börja utveckla förståelse för bredden och komplexiteten av åsikter och intressen i gruppen.</p>

Processledaren ber deltagarna dela in sig i grupper som var och en representerar ett någorlunda sammanhållet perspektiv på allemansrätten. Det bildas fyra grupper motsvarande de fyra intressen som, grovt sett, finns representerade i dialoggruppen som arbetar fram till lunch med att lista de frågor de vill att dialogprocessen ska ta upp.

Den spontana diskussionen om vilka som borde vara inbjudna till dialogprocessen och inte, som följde på presentationen tidigare under morgonen har gjort att tidsplaneringen inte håller. Efter en föreläsning om dialog, vad det innebär och hur man kan arbeta dialogiskt med människor som tycker annorlunda än en själv får grupperna redovisa vad de kom fram till i det första arbetspasset.

Två grupper fullföljer uppgiften för arbetspasset och redovisar frågor de vill att dialogprocessen ska fokusera på och varför. Två grupper utnyttjar tillfället till något annat. Entreprenörgruppen (eller "*hela Sverige ska leva gruppen*") som de säger att de också skulle kunna heta) verkar passa på att fånga upp och bemöta uttalanden som gjorts tidigare under dagen (eller kanske i tidigare forum). De berättar om vad som kännetecknar dem (som grupp eller individer är oklart) och hur de önskar att markägare ska förhålla sig till deras företagande. De säger att de har goda erfarenheter av samarbete med LRF, är öppna för fortsatt samarbete och önskar att representanter för andra markägarintressen hade samma inställning:

Markägare tycker att vi kommer till dukat bord, men som entreprenör har man jobbat för att få till stånd verksamheten, utvecklat värden. Om markägare plötsligt kommer och säger att de vill ha del av pengarna så kan vi säga: "Hallå, ni var inte med från början och vi har inte orsakat någon skada på er mark".

Inte heller markägargruppen lägger tonvikten på arbetspassets uppgift, dvs. att berätta om frågor/problem de vill att dialogprocessen ska undersöka i sin redovisning. De berättar i stället hur de vill att allemansrätten ska hanteras och tolkas, vad de hoppas ska bli resultatet av dialogprocessen och hur de problem som de identifierat till synes enkelt skulle kunna lösas.

Syftet med den gemensamma diskussionen i samband med gruppernas presentationer var att alla deltagare i dialogprocessen skulle få 1) bidra till en gemensam dagordning, 2) få överblick över *vilka* frågor som de andra deltagarna var angelägna att diskutera. Emellertid är det inte detta som diskussionen handlar om. I stället för att föreslå vilka sakfrågor som man bör avhandla senare i processen, så *argumenterar* deltagare för sina respektive ståndpunkter i dessa *sakfrågor*. Precis som under förmiddagens diskussion, så försöker deltagare också på olika sätt visa att de är legitima och skall ges möjlighet att uttala sig. I några fall ifrågasätts också andra aktörers legitimitet. Diskussionen tar på detta sätt längre tid än beräknat. Processledaren måste ofta avbryta deltagare för att försöka styra in diskussionen till att handla om det som avsågs med momentet.

Arbetspass 2: vilka frågor är möjliga att hantera i dialogprocessen och varför?

Momentets innehåll	Momentets syfte
<p>Deltagarna bildar grupper med personer med olika perspektiv på allemansrätten.</p> <p>Grupperna diskuterar, listar vilka frågor/problem som det finns förutsättningar att hantera/lösa i dialog och varför och vilka frågor som saknar sådana förutsättningar och varför.</p> <p>Presentation och diskussion i plenum där skillnaderna och vad de beror på identifieras och undersöks.</p> <p>Ge möjlighet till fördjupad bild av perspektiven hos "oliktyckande".</p>	<p>Öva sig i att föra dialog, lyssna för att förstå och uttrycka sig för att bli förstådd.</p> <p>Skapa två listor, en med frågor om allemansrätten som deltagarna tror sig kunna hantera i dialogprocessen och en med frågor som inte kan hanteras genom dialog.</p> <p>Skapa förståelse för vari skillnaderna mellan listorna ligger och varför.</p> <p>Börja sätta agendan för dialogserien på ett så transparent och inkluderande sätt som möjligt och därmed också skapa acceptans för den.</p>

Deltagarna uppmanas att bilda fyra grupper, var och en med flera olika intressen representerade. Gruppernas uppgift är att komma fram till vilka frågor de tror att dialogprocessen kan hantera och vilka frågor som inte kan klaras av i den, samt diskutera orsakerna till detta. Grupppresentationer visar att uppgiften varit svår, delvis sannolikt för att tiden för arbetspasset var kort (en knapp halvtimme). Två grupper redovisar svaret så som det är tänkt att uppgiften skall förstås. En av dessa konstaterar att de kom överens om att de inte kan komma överens om något. De två övriga grupperna verkar inte ha hunnit undersöka frågorna ordentligt, eller komma fram till ett gemensamt svar. I stället talar enskilda deltagare om vad de önskar att dialogprocessen ska komma fram till. Det är oklart om detta representerar slutsatser från den grupp de deltagit i eller bara sina egna. Momentet leder inte till någon tydlig lista där det framgår vilka frågor man kommit överens om att man inte skulle kunna lösa, och vilka man skulle kunna lösa och därmed kunde prata om inom ramen för dialogprocessen.

Så här långt in på dialogprocessens första möte börjar det bli tydligt för alla att det finns några deltagare som flera gånger pekar på att allemansrätten inte längre fungerar som den borde, att konsekvenserna av dess nuvarande tillämpning är orimliga och orättvisa. Det förekommer återkommande kommentarer om att allemansrätten tolkas och tillämpas på fel sätt samt vilka effekter det ger. Dessa deltagare visar genom sina invändningar att de inte accepterar den ram för dialogprocessen som Naturvårdsverket vill ha; att innehållet ska hållas inom den av myndigheterna accepterade tolkningen av allemansrätten. Dessa deltagare uttrycker

att de tycker att ramen för dialogprocessen skall vara annorlunda, och dessutom att vissa av myndighetens tolkningar av lagen saknar grund. Några andra deltagare bemöter de ifrågasättande uttalandena direkt eller indirekt. Det leder till att samtalen ofta handlar om något annat än det som processledaren annonserat. Det finns andra deltagare som avvaktande inväntar att samtalet skall återgå till det av processledaren annonserade samtalsämnet. För dessa verkar diskussionen spretig och osammanhängande, och det skapar en del irritation. Det verkar som om dessa deltagare känner sig tvingade att förhålla sig till det som sägs när andra aktörer positionerar sig, trots att det ligger utanför ramarna. För processledaren handlar det om att hantera de individer som överskrider ramen, genom att dels bekräfta att deras perspektiv finns och är legitimt, men också gång på gång påminna om att det inte kan utgöra utgångspunkten för dialogen. Det fungerar bra ibland; de ifrågasättande personerna tycks acceptera det processledaren säger och ge andra talutrymme. Andra gånger fungerar det mindre bra.

Mandatet för dialogmötena

Momentets innehåll	Momentets syfte
Samtal om mandatet, dvs. syftet och ramarna för dialogmötena och varför de ser de ut som det gör.	Undersöka det givna syftet och ramarna. Få möjlighet att bättre förstå vad de innebär för gruppen och för enskilda deltagare och huruvida man accepterar dem eller inte.

Naturvårdsverket redogör för syfte och ramar för dialogprocessen och förklarar att gruppen har en rådgivande uppgift och att mandatet för gruppen är detsamma som det mandat som organisationerna de representerar har. Någon undrar vad det som kommer fram i processen har för status inom Naturvårdsverket.

NV svarar: *Vi måste också ta hem frågorna till Naturvårdsverket. Rekommendationerna kan komma från den här gruppen med alla organisationer bakom. Rekommendationerna kommer att väga tungt, men vi kan inte lova något.*

Nu i efterhand är det förvånande att så få frågor ställdes till Naturvårdsverket i denna övning. Nu vet vi att flera deltagare i de följande mötena kommer att visa att de är kritiska till syftet med och mandatet för dialogprocessen. Vi vet också att de inte litade på de förklaringar som Naturvårdsverket gav till varför syfte och mandat såg ut som de gjorde. Möjligen beror det på att momentet kommer upp sent under dagen och att deltagarna är trötta.

Avslutande runda

Momentets innehåll	Momentets syfte
Deltagarna säger något om vad det tycker om dagen.	Tid att tänka och reflektera över dagen individuellt och höra andras åsikter. Ge feedback till de ansvariga för dialogprocessen.

Processledaren går laget runt och ber deltagarna berätta vad de tänker och tycker om dagen. De flesta deltagarna uttrycker att de är nöjda. Kritiken handlar om att mötet och samtalen saknade struktur. Flera deltagare säger också att de hade önskat att man kommit längre i dialogprocessen.

Diskussion av möte 1

Det första mötet i dialogprocessen är viktigt. Det ger orden i den skriftliga inbjudan som skickats ut en konkret innebörd genom de intryck som deltagarna får av varandra och av processens möjligheter. Därför hade vi avsatt tid för deltagarna att presentera sig för varandra, berätta om sina respektive agendor för att tillsammans undersöka och diskutera dialogprocessens syfte och mandat. Avsikten med föreläsningen om dialog, samt diskussionerna om vilka frågor man skulle kunna hantera och inte i processen och varför, var att ge deltagarna möjligheter att förstå mer om dialogen som arbetsform och vad som skiljer den från andra samtalsformer. Sammantaget skulle momenten under det första mötet ge utrymme för diskussioner om dialogprocessens form och innehåll och skapa möjligheter för deltagarna att få syn på egna och andras förhållningsätt och eventuella missriktade förväntningar samt fundera över konsekvenserna av detta. Diskussionen skulle ge deltagarna en möjlighet att bedöma om de var redo att acceptera processens syfte och mandat eller inte, och blir klara över varför.

Vår uppskattning om tidsåtgång för att skapa dessa klargöranden visar sig dock orealistisk. Trots att momenten ges längre tid än planerat verkar några deltagare fortsatt osäkra på Naturvårdsverkets roll vilket skapar misstankar om dolda agendor. Andra verkar inte förstå eller acceptera ramarna för dialogprocessen. De styr ofta in samtalen till att handla om frågor som ligger utanför dessa och som uppfattas som ovidkommande och/eller obekväma för flertalet övriga deltagare. Processledaren försöker balansera dialogprocessens föresatser att å ena sidan ge utrymme för alla inbjudna perspektiv att höras och å andra sidan hålla ihop samtalet så att det leder framåt och följer det upplägg som planerats för mötet.

I rapportens slutdiskussion återkommer vi till hur vi kunde ha lagt upp dialogprocessen som helhet för att hantera dessa utmaningar annorlunda

än vi gjorde medan vi i detta avsnitt begränsar diskussionen till upplägget så som det såg ut och de händelser som ägde rum. Här ger vi exempel på och diskuterar några episoder som vi nu i efterhand kan se skulle ha kunnat utnyttjas för att sätta ord på, och öppet och tydligare än som nu var fallet synliggöra och problematisera det faktum att några deltagare valde att föra samtalet mot andra frågor än de som stod på agendan. Vi vill understryka att det under processens gång inte var möjligt för varken processledaren eller någon annan av oss som deltog som observatörer att registrera alla möjligheter att öppna upp för sådana diskussioner. Vi vill också understryka att det inte är givet att något av de alternativa tillvägagångssätt som diskuteras nedan hade gett önskvärda resultat.

Under arbetspass 1, när en av intressegrupperna ska redovisa listan över frågor de önskar att dialogprocessen ska ta upp säger en deltagare: *Ni måste inse och ansluta er till det vi säger. Markägare är sakägare och alla ni andra ska använda er av vår mark!*

Processledaren svarar: *Vi får se vad den här dialogen kommer fram till.*

Uttalandet innehåller inga önskemål om vilka frågor processen ska ta upp utan verkar snarare handla om att argumentera för vad de andra deltagarna ska tycka. För denna deltagare verkar det just då mer angeläget att markera att hen är en legitim aktör än att följa upplägget för momentet. Vi tror att för denna deltagare har inte beskrivningarna av dialogprocessens syfte och arbetsmetod gjort det troligt att det som hen betraktar som sin rätt till inflytande kommer att respekteras, utan att hen känner att det måste betonas. Vi antar att detta beror dels på hur dialogprocessen beskrivits och dels på de förväntningar och erfarenheter av tidigare diskussioner om allemansrätten som denna deltagare har. Om deltagaren är osäker på vilka möjligheter och risker att påverka och påverkas som dialogprocessen kommer att erbjuda så framstår poängen med momentet (dvs. att tillsammans komma överens om viktiga frågor att samtala om och undersöka i dialogprocessen) som mindre relevant, tills hen har fått bekräftat sin uppfattning om fördelningen av inflytande. Detta blir nu inte uppklarat i replikskiftet. På ett indirekt sätt påpekar processledaren att det inte är deltagaren ifråga, utan de förestående *samtalen* som avgör om och vad man ska tycka och eventuellt komma fram till och denna ordväxling avslutas därefter. Här hade funnits en möjlighet för processledaren att ställa frågor och försöka komma underfund med vad det är för förhållningssätt till de övriga deltagarna och förväntningar på dialogprocessen som ligger bakom deltagarens uttalanden. Möjligheten finns att deltagaren ifråga själv inte är medveten om hur illa uttalandet rimmar med föresatserna i en dialogprocess och i så fall hade detta kunnat redas ut. Metakommunikationen hade också kunnat inkludera övriga deltagare och i bästa fall skapat möjlighet för alla att reflektera över sina respektive förhållningssätt till dialogprocessens ansats och ramar: Är de trovärdiga, accepterar vi dem eller vill vi ha det på något annat sätt?

En annan möjlighet att lyfta frågan om förväntningarna på processen uppstår under arbetspass 2. Under en diskussion yttras olika åsikter om huruvida det är rimligt och rätt att tycka sig ”äga” och ha rätt att bestämma över skog som man vistats mycket i men inte äger i juridisk

mening, dvs. som man varken köpt, fått eller ärvt.

Processledaren: *Nu kommer vi in på viktiga saker och den omöjliga diskussionen om värderingar. Man måste få ha omöjliga diskussioner utan att ogiltigförklaras.*

Ett ideellt nyttjandeintresse säger: *Hela 90 procent av svenska folket anser att naturen är fundamental... Det är vår kultur och har inget att göra med om man äger marken eller inte. Det är problemet med att vi inte har svenska folket här. Ja, ni är en markägargrupp och vi har svenska folket [bakom oss]. Om vi kan frånga värderingarna och ideologin [vi tror att hen menar att markägargruppens anspråk på att få bestämma över sin mark är ideologiskt] så kan vi komma långt i den här diskussionen. Vår uppgift är inte ideologin utan uppgiften är att hitta problem som vi kan samverka kring.*

Processledaren: *Ja, de konkreta frågorna kan vi komma vidare med, men för att kunna det måste var och en få sätta ord på hur man ser på dem.*

Ideellt nyttjandeintresse: *Bara vi inte stannar där!*

Processledaren: *Nej, vi kommer inte stanna där.*

Det ideella nyttjandeintresset ber en annan deltagare från markägarintresset att inte prata om sådant som rör ideologi och värderingar eftersom hen tycker att det inte leder någon vart. Ideella nyttjandeintresset verkar mena att det perspektiv som Naturvårdsverket utgått från när man satt ramarna för dialogprocessen är fritt från ideologi och värderingar. Ramarna för processen är förvisso satta utifrån ett perspektiv på allemansrätten som dominerar i vårt samhälle och utgör utgångspunkten för riksdag och regering, men för den skull är de inte värderingsfria eller mindre ideologiska. Det som det ideella nyttjandeintresset egentligen ber markägarintresset om är alltså att inte bara låta bli att föra fram sin egen ideologi, utan också att hålla sig till och acceptera den ideologi som dominerar i rummet (och som markägarintresset ifrågasätter). Vi tror att ingen i rummet (utom möjligen markägarintresset ifråga) är uppmärksam på det som ideella nyttjandeintresset säger just när det sägs. Vissa ideologier ligger djupt förankrade i våra värdesystem (normer), de styr vårt sätt att betrakta och tänka, men eftersom vår omgivning delar samma normer behöver vi aldrig ifrågasätta dem. Därför är det lätt hänt att de förhållningssätt (perspektiv) som normerna ger upphov till betraktas som neutrala och objektiva, trots att de egentligen inte är det utan bara gäller för en majoritet av människor. Om någon av oss hade reflekterat över det som sägs, och utgångspunkterna för det ideella nyttjandeintressets kommentar om markägarintressets brist på objektivitet, hade det varit ett ypperligt tillfälle att lyfta en diskussion om mandatet och ramarna för dialogprocessen. Vi hade då kunnat konstatera att ramarna och mandatet bygger på värderingar och intressen och kunnat diskutera huruvida dessa värderingar kunde accepteras av deltagarna eller inte på ett mer öppet sätt än vad som nu blev fallet. Exemplet visar hur mandatet och ramarna för dialogprocessen här kom att hanteras som något neutralt och objektivt av de flesta av dialogdeltagarna, inklusive oss själva.

Möte 2 (september 2012) - Open Space

I september 2012 hölls Open Space-mötet ”Hur ska vi ha det med allemansrätten” där 70 personer från olika organisationer och myndigheter deltar. I inbjudan till dagen stod: *De allra flesta gillar allemansrätten. Hur tycker du allemansrätten fungerar? Hur kan den fungera bättre? Hur kan vi lösa de problem som finns? Behöver vi lära oss något... eller lära andra något?*

Mötet har flera syften. Vi vill fånga upp fler perspektiv med ett större möte som inte var begränsat till de 20 personer som deltog i dialoggruppen. Dessa perspektiv skulle kunna bekräfta eller ifrågasätta relevansen i dialoggruppens föreslagna agenda och fånga upp ytterligare perspektiv som kunde användas som underlag för den fortsatta dialogprocessen. Open Space-tekniken valdes därför att den är ett sätt att låta ett stort antal människor komma till tals.

Upplägg och genomgång av Open Space

I Open Space (Öppet Forum) skapar deltagarna sin egen dagordning med ämnen som de själva väljer kring ett på förhand bestämt centralt tema. Deltagarna behandlar under mötets gång de föreslagna ämnena i en rad parallella samtalsgrupper. På ett Open Space-möte dokumenteras alla förslag och idéer som diskuteras under mötets gång. Detta möte leds av processledaren för hela dialogprocessen.

Open Space-mötet samlar cirka 70 deltagare och pågår en heldag. Det börjar med att deltagarna samlas i plenum, en representant för Naturvårdsverket hälsar dem välkomna och berättar om syftet med dagen. Processledaren beskriver och instruerar deltagarna om hur mötet är uppbyggt. Därefter får deltagarna anmäla diskussionsämnen för dagen genom att ställa sig upp, berätta vad de heter och vad de vill prata om. Förslagen sätts upp på dagordningen, dvs. whiteboardtavlan, som är uppdelad på tre diskussionspass. Deltagarna bestämmer sedan själva vilka diskussioner de deltar i genom att gå till det rum som initiativtagaren valt för sitt ämne. Initiativtagaren till ämnet får i uppgift att starta den diskussion som hen har anmält och ta ansvar för att det kommer fram anteckningar från diskussionen i form av rapporter som fästs på väggarna i plenisalen. På det här sättet produceras alltså korta rapporter från varje diskussion som förs under Open Space-mötet.

Efter det tredje diskussionspasset får alla deltagare möjlighet att ta del av de 23 rapporter som nu finns uppsatta på väggarna i plenisalen. Varje deltagare får därefter tre röda prickar (röster) som de placerar vid den eller de rapporter som de tyckte att den fortsatta dialogprocessen om allemansrätten behöver gå vidare med.

De punkter som på detta sätt fick flest ”röster” rörde:

- önskemål om att utveckla mer systematiserade överenskommelser mellan nyttjare och markägare
- behovet av utbildning och kunskap om allemansrätten.

Tanken med Open Space-mötet var att ge den pågående dialogprocessen (och den preliminära agendan som skapats av deltagarna i dialoggruppen under möte 1) input och ökad legitimitet genom att låta fler aktörer komma till tals. Dokumentationen från Open Space-mötet togs med till dialoggruppens möte 3 som ett underlag för fortsatt diskussion.

De bör påpekas att flesta deltagarna i dialoggruppen deltog i Open Space-mötet men de träffades inte i egenskap av dialoggrupp under, före eller efter detta möte. Det gick alltså nästan ett halvår mellan dialoggruppens första och andra möte (möte 3).

Möte 3 (oktober 2012) – spika agendan för dialogserien

Mötets upplägg i korthet

Vid det tredje mötet ska gruppen tillsammans sätta agendan för återstående möten, besluta om vilka frågor som ska stå i fokus och i vilken ordning. Som underlag för detta finns de önskemål som kommit upp under det första mötet i juni och resultaten av Open Space-mötet i september. I mellantiden har Naturvårdsverket fått frågor som indikerar att syftet och mandatet med dialogprocessen verkar oklart och att människor, både i och utanför dialoggruppen inte förstått hur urvalet av deltagare gått till. Också detta är frågor som måste rymmas under mötet.

Upplägget är:

- Inledning, presentation, rekapitulation
- Resultat av Open Space – diskussion
- Arbetsordning tas fram – diskussion
- Syfte och mandat för dialogen – diskussion
- Dagens fokusfråga – arbetspass
- Praktiska frågor
- Avslutning

Inledning

Momentets innehåll	Momentets syfte
Dialogprocessens bakgrund syfte och mandat. Rekapitulation av möte 1 och möte 2 (Open Space). Introduktion till dagen. Presentationsrunda.	Påminna om mandatet och synliggöra "den röda tråden" i processen så att deltagarna ser att det finns en struktur och riktning framåt. Ge nytillkomna en inblick i vad som hänt så här långt.

Det har gått nästan ett halvår sedan deltagarna senast träffades i denna konstellation. Flera deltagare är dessutom nya. Ändå blir presentationsrundan betydligt kortare än under det första mötet. Markeringarna för att påvisa sin rätt att delta är mindre tydliga, kanske för att processledaren inte ber deltagarna uttrycka sina förväntningar utan bara presentera sig. Men också för att de flesta deltagare nu faktiskt vet vilka de andra är.

Margareta Svenning, en av författarna till utredningen om allemansrätten deltar i mötet för att bistå med juridisk kompetens.

Ta fram en arbetsordning

Momentets innehåll	Momentets syfte
Arbetsordning tas fram baserat på möte 1 och Open Space. Förslag till vilka (ytterligare) frågor dialogprocessen ska fokusera på. Gemensam diskussion om detta. Är det bra, eller behövs tillägg ändringar? Behövs det något särskilt för att arbetsordningen ska vara realistisk?	Utveckla förståelse för vad gruppen behöver mer kunskap om och varför. Komma vidare i processen genom att bli konkreta. Vara transparenta i agendasättandet, skapa förståelse och acceptans för hur agendan växer fram. En gemensam agenda hjälper gruppen att styra upp och behålla fokus, synliggör att processen leder framåt, att man kommer vidare.

Processledaren redogör för de punkter som fått flest röster i Open Space-mötet, och konstaterar att de överensstämmer med de frågor som dialoggruppen kom fram till under sitt första möte i juni:

1. Hur kan vi komma vidare med överenskommelser mellan markägare och nyttjare?
2. Hur ska utbildning kring allemansrätten se ut?

Processledaren ber om gruppens synpunkter och förslag på flera frågor att ha på agendan. Ytterligare en processledare står redo vid whiteboardtavlan för att anteckna förslagen som kommer upp. Flera deltagare kommer med förslag, andra deltagare kommer med invändningar eller mer öppna frågor för att förstå vad som menas. Detta leder till diskussioner som många gånger skapar klargöranden om vad deltagare önskar få ut av dialogprocessen och varför. Momentet blir alltså på många sätt den verkstad kring framvaskandet av en agenda, som avsågs i upplägget. Men det kommer också upp andra diskussioner och typer av samtal.

En diskussion om utbildning om allemansrätten övergår småningom i att nya förslag kommer upp, bland annat om att reda ut vad en anläggning är.

Då avbryter ett markägarintresse diskussionen: *Man glömmer bort kärnfrågan, det är vackra ord om dittan och dattan. Jag förstår inte när allemansrätten började ge möjlighet till organiserad verksamhet på annans mark utan tillstånd. Var gick det så fel? Det är det som ska utredas och vi ska stifta en ny lag som förbjuder denna orena verksamhet utan markägarens tillstånd...*

Processledaren: *Vi kan inte ändra lagar här.*

Markägarintresse: *Nej men ni ska gå till regeringen med förslag.*

Processledaren: *Vi har inte det mandatet, inte i en sådan här grupp... men jag håller med om att vi måste reda i vad som är. Kan vi formulera det som gränsen mellan AR och äganderätt?*

Markägarintresset accepterar detta och förslaget antecknas på whiteboardtavlan

Fler förslag diskuteras efterhand som de kommer upp och listan på whiteboardtavlan växer. Det tidigare uttalandet om att det behöver stiftas en ny lag som förbjuder organiserad verksamhet på annans mark tycks hänga kvar och aktualiseras gång på gång under samtalet i olika tappningar.

Bland annat säger ett ideellt nyttjandeintresse: *Jag har inte varit med förut. Jag har läst minnesanteckningarna och vi kan prata om allt det här men för mig är det otydligt: Vad är gruppens mandat? ...Är det meningsfullt att ha en dialog om sådant som regleras i regeringsformen? Då går vi med olika förväntningar. Du är processledare och vad är mandatet och finns det några avgränsningar?*

Processledaren påpekar att detta föregriper diskussionen om mandatet som står på agendan och ska komma senare, men frågan väcker ändå nya frågor om vem som egentligen är mottagare av det som kommer fram i dialogprocessen.

Naturvårdsverket säger: *Syftet finns formulerat i inbjudan. Som ni vet bekostade vi utredningen som resulterade i många synpunkter. Nästa steg var att skapa ett forum där olika synpunkter kan mötas. Vi i gruppen har inget mandat, mer än dem ni kommer hit med från våra respektive organisationer.*

Processledaren: *Ja och jag är inte säker på att vi kommer att komma överens i gruppen, men däremot beskriva med större tydlighet svårigheten att komma överens. Och det är också ett gott resultat.*

Diskussionerna om mandatet och processledarens kommentar verkar viktig. Några konstaterar att det som sägs var klargörande och kommer med egna varianter på hur den typen av resultat (som beskriver svårigheten att komma överens) skulle kunna se ut. Andra verkar fortsatt osäkra, de undrar vad syftet med dialogprocessen *egentligen* är och varför Naturvårdsverkets initiativ överhuvudtaget kom till. Detta leder till att diskussionen tar fart på nytt, vilket processledaren försöker sätta stopp för genom att för andra gången föreslå att man ska börja forma agendan för dialogserien. Diskussionen är dock svår att stoppa. Det ställs ytterligare frågor som antyder att syftet för processen är oklart, liksom Naturvårdsverkets roll. Småningom sätter processledaren stopp för ytterligare diskussion. Med några avstickande diskussioner på samma teman som beskrivits ovan diskuteras en agenda för de fortsatta mötena fram:

- Möte 3 (eftermiddag): Om avtal och överenskommelser mellan mark-ägare och nyttjare.
- Möte 4: Om lagstiftning och juridik kring allemansrätten, vad ryms och vad ryms inte inom nuvarande tolkning?
- Möte 5: Om information och utbildning om allemansrätten, vilken kunskap som behövs och vilka målgrupper är viktiga?
- Gruppen håller öppet för ett sjätte möte.

Arbetspass: Avtal och överenskommelser

Momentets innehåll	Momentets syfte
<p>Hur kan avtalen se ut och när behövs de?</p> <p>Arbete i grupp, diskussion i plenum.</p>	<p>Bli konkret kring en av de frågor som deltagarna önskar reda ut och komma vidare med.</p>

Det har under förmiddagen beslutats att dagens fokusfråga ska handla om avtal och överenskommelser mellan markägare och nyttjare. Enligt dagordningen ska frågan om syfte och mandat också ägnas en hel timme under eftermiddagen innan man går över till att diskutera fokusfrågan. Eftersom tiden är knapp och syftet och mandatet diskuterades under förmiddagen stryks syfte- och mandatmomentet från agendan.

Deltagarna delar in sig i intressegrupper för att i en halvtimme diskutera frågan: Hur ska avtalen se ut och när behövs de? Diskussionen i samband med redovisningarna av vad grupperna kommit fram till handlar om olika aspekter på överenskommelser och avtal, vad de ska vara till för, förslag på när de kan vara värdefulla, svårigheter som uppstår, miljöbalkens inflytande och vad man inte kan skriva avtal om. Margareta Svenning kan många gånger förtydliga vad juridiken säger och inte säger om avtal, vilket

verkar skapa klargöranden. Det ges exempel på i vilka situationer avtal fungerar och i vilka situationer avtal inte kan vara någon lösning.

Nu och då bryter representanter för markägarintresset in och talar om vikten av att få ersättning om någon utnyttjar ens marker.

Ett ideellt nyttjandeintresse svarar vid ett tillfälle: *Jag har full respekt för det, men det här är ju fel forum! Frågan om ersättning får drivas på ett annat sätt, politiskt. Det här forumet har ett begränsat mandat som du [Processledaren] beskrev inledningsvis. Här ska vi försöka minimera problemen med allemansrätten, minska konflikter. Det tror jag vi kan göra här. Men din [till markägaren] fråga måste hållas utanför just den här gruppen. För gör vi inte det, då kommer vi inte längre med det vi skulle kunna komma vidare med. Och då blir inte de saker vi skulle kunna göra gjorda heller.*

Men hen får inget svar, för ordet går till (tas av) en deltagare som vill ställa frågor om samråd enligt 12 kap. 6 § miljöbalken.

Arbetet med avtal och överenskommelser mellan markägare och nyttjare hinner inte avslutas, utan kommer att få en uppföljning under senare möten.

Avslutande runda

I den avslutande rundan, där deltagarna kort säger något om sina intryck av dagen uttrycker sig majoriteten av deltagarna positivt. De säger att dagen varit spännande, givande och intressant: att de kan skönja någon form av struktur och spelplan för dialogprocessen.

Diskussion av möte 3

Som redan nämnts diskuteras alternativa upplägg av processen som helhet och hur sådana hade kunnat underlätta dialogprocessen i slutet av rapporten. Här håller vi oss till att diskutera hur enskilda episoder som uppstod under processens gång hade kunnat utnyttjas på ett annat sätt för att hantera deltagarnas svårigheter att föra dialog.

Inledningsvis kan dock nämnas att det gick fem månader mellan att dialoggruppen träffades första och andra gången eftersom Open Space-mötet (möte 2) kom emellan. Det finns risk för att deltagarna under den tiden hann glömma frågor som diskuterats under möte 1, om hur mandatet såg ut och spelreglerna för dialogprocessen. Även om deltagarna i dialoggruppen också deltog i Open Space-mötet, så fanns det inte där möjlighet att resonera om ramar och former för samtalen i dialoggruppen. Dessutom finns några helt nya deltagare med under möte 3, för vilka konstellationen och arbetsättet är helt nya. Detta gör att mötet med nödvändighet blir en omstart, en repetition och upprepning när det gäller frågor om Naturvårdsverkets roll, om processens mandat och syfte. Det är förutsättningarna för processen som för många av deltagarna verkar ovanliga, oacceptabla och/eller svåra att tro på. Samtalet blir spretigt och osammanhängande när grunderna för dialogprocessen gång på gång ifrågasätts.

Precis som när det gäller möte 1 kan vi nu i efterhand se några möjligheter till att bjuda in alla deltagare att ta del av och reflektera över

något av det som försvårar samtalet att komma vidare. En sådan episod inträffar medan deltagarna är i full färd med att ta fram förslag på sakfrågor som grund för en agenda för de fortsatta mötena. En deltagare avbryter, till synes upprörd över de frågor som föreslås och säger att det som processen borde fokusera på är behovet av en ny lag som förbjuder organiserad verksamhet på annans mark utan tillstånd.

Processledaren svarar: *Vi kan inte ändra lagar här.* (Se vidare i första exemplet från möte 3).

Processledaren är här återigen i läget att visa respekt och så långt möjligt försöka inkludera åsikter även om de inte följer normerna och mallen för samtalet. Detta utan att för den skull förbise alla de deltagare som önskar fullfölja den uppgift de håller på med och som accepterar processens ramar. Efter att ha påtalat för deltagaren som vill att gruppen ska verka för lagändring, att detta ligger utanför mandatet för gruppen, hjälper hon denna att omformulera åsikten så att den passar in och kan antecknas på whiteboardtavlan tillsammans med de andra förslagen. Vi vet inte, men föreställer oss att det tillfredsställer deltagaren att processledaren visar förståelse för önskemålet.

Vid det här laget vet vi också att det finns deltagare som är irriterade över att åsikter som handlar om att allemansrätten borde ändras får stort utrymme, och över det sätt på vilket dessa åsikter framförs. Dessa deltagare har accepterat ramarna för processen och önskar att processledaren skulle göra mer för att undvika att frågor som gruppen ändå inte kan göra något åt tar utrymme på bekostnad av frågor som deltagarna skulle kunna komma vidare med (något som också bekräftas av de intervjuer vi gjort).

I episoden ovan hade processledaren, utan att för den skull behöva exkludera den ifrågasättande deltagarens perspektiv, kunnat berätta för gruppen om de överväganden hon har att göra i sin roll som processledare. Detta skulle ha kunnat öppna upp för en diskussion om hur hela gruppen ser på det faktum att samtalet ofta kommer in på frågor som gruppen inte har mandat att hantera, och vilka konsekvenser det får. Det hade gett utrymme också för dem som är villiga att följa spelreglerna att berätta om vad de känner och tycker om samtalsprocessen och hur den fortlöper. De ifrågasättande deltagarna verkar nämligen göra Naturvårdsverket ensamt ansvarigt för processens snäva ramar och mandat. En diskussion kunde ha uppdagat att många, kanske de allra flesta, tycker att ramarna är ändamålsenliga och därmed gett de ifrågasättande deltagarna en anledning att överväga och ompröva sitt förhållningssätt till processen.

Trots att samtalet ofta löper hackigt och målen för de olika momenten inte alltid uppfylls, noterar vi att de flesta deltagare i den utvärderande rundan vid mötets slut är nöjda. Att tillsammans sätta agendan för de kommande mötena i dialogserien är ett viktigt steg i processen som många deltagare verkar uppskatta. De säger att de börjar skönja en konstruktiv struktur för dialogprocessen som de dessutom själva varit med och skapat. De frågor som de beslutar att dialogprocessen ska avhandla är antingen sådana som de själva anser vara viktiga eller också sådana som de, genom att processen varit transparent, kan se att andra tycker är viktiga. Detta kan bidra till att ge arbetet större legitimitet och mening.

Margareta Svenning, som bjudits in som juridisk expert, kunde svara på en del av deltagarnas frågor vilket verkar tillfredsställa deltagarnas behov av att förstå mer om den komplexitet som omgärdar allemansrätten. Bakgrundskunskaperna i juridiska frågor varierar starkt i gruppen och genom de sakfrågor som avhandlas jämnas kunskapsskillnaderna ut, vilket är viktigt för att bygga upp gruppens gemensamma kapacitet och kompetens.

Möte 4 (december 2012) – juridiken kring allemansrätten

I det interna möte mellan oss på SLU, processledaren och Naturvårdsverket som följer efter möte 3, noterar vi att mandatet och Naturvårdsverkets roll fortfarande verkar oklart. Naturvårdsverket konstaterar att de behöver förtydliga sin roll vid nästa möte och förtydliga att det inte finns en dold agenda med baktankar om vart dialogprocessen ska leda. Vi diskuterar också hur vi kan hantera de deltagare som återkommande gör uttalanden som blockerar samtalet, till exempel då de framför sin ståndpunkt rörande ersättning och äganderätten.

Vid agendadiskussionen i möte 3 beslutades att möte 4 skulle fokusera på att fördjupa deltagarnas förståelse för de juridiska ramarna för allemansrätten, och hur allemansrätten regleras i lag och rättspraxis. Naturvårdsverkets jurist Nils Hallberg ombeds delta i mötet och att göra en presentation samt svara på dialogdeltagarnas frågor.

Mötets upplägg i korthet

Syftet med mötet är att höja den allmänna baskompetensen om allemansrättens juridik i gruppen. En dryg vecka innan mötet har dialogdeltagarna fått underlag för mötet: Beskrivningar av två rättsfall samt Nils Hallbergs Power Point. Upplägget består av följande moment:

- Inledning och kort presentation av mötesdeltagare
- Naturvårdsverket om motiven bakom initiativet till dialogprocessen – kort genomgång
- Inventering av vilka frågor om juridiken kring allemansrätten som mötesdeltagarna vill få besvarade – arbetspass i grupp
- Nils Hallberg (NV) om juridiken kring allemansrätten – genomgång och diskussion
- Om frivilliga avtal – exempelgenomgång samt diskussion i små och stora grupper
- Halvtidsutvärdering av dialogprocessen – diskussion

Naturvårdsverkets motiv bakom dialogprocessen

Momentets innehåll	Momentets syfte
Naturvårdsverket berättar om motiven bakom initiativet till dialogprocessen.	Påminna om och klargöra NV:s roll för de intressen som undrar och ifrågasätter motiven till dialogprocessen och hur NV avser att använda resultaten.

Naturvårdsverket berättar än en gång om bakgrunden till dialogprocessen, om överväganden man gjort kring valet av deltagare, om syftet och sina förhoppningar.

Ett markägareintresse frågar: *Ni säger att vi skall lösa problemen inom nuvarande lagstiftning, men allemansrätten finns inte reglerad inom lagstiftningen. Varför just inom nuvarande lag?*

Processledaren: *Det är den frågan vi skall ägna oss åt idag, det är därför som Nils är här, för att klargöra hur allemansrätten är reglerad i lag; du hör Nils, frågan hänger i luften.*

Därefter berättar processledaren att dialog som ett sätt att försöka förstå och hantera oenighet inte är unikt utan sådana processer pågår på många håll i världen. Hon påminner också om mandatet för denna dialogprocess och säger: *Det kan ju ge en känsla av osäkerhet om vi har markkontakt, och vi får leva med det.*

Det följer några markerande uttalanden, kanske som ett tecken på de spänningar som processledaren beskriver som "bristande markkontakt" kan ge upphov till. Ett ideellt nyttjandearintresse påpekar att allemansrätten inte är unik och ett markägareintresse frågar Naturvårdsverket vad man kommer att svara på yttranden på utredningen om allemansrätten. Ett annat markägareintresse ber om att någon gång under dagen få återkomma till uttalandet om att allemansrätten inte är unik.

Arbetspass: Inventering av frågor

Momentets innehåll	Momentets syfte
<p>Inventering av angelägna frågor kring juridiska förutsättningar och konsekvenser för allemansrätten – vad behöver juridiken svara på? Arbete i grupp och presentation i storgrupp.</p> <p>Deltagarnas frågor listas på whiteboardtavlan.</p> <p>Nils Hallberg (NH) föreläser om juridiska förutsättningarna och konsekvenserna för allemansrätten – diskussion.</p>	<p>Ge deltagarna en möjlighet att tänka efter och, i grupper med "likatyckande", prioritera de frågor kring juridik som de vill ha svar på. Genom att frågorna listas på tavlan försäkras de om att deras frågor kommer att besvaras/diskuteras efter NH:s redogörelse. Det ger NH en möjlighet att prata ostört och deltagarna möjlighet att fokusera på det som NH säger (inte på det som de vill fråga om).</p> <p>Kapacitetsuppbyggande: Höja den gemensamma kunskapsnivån och dra största möjliga nytta av att en jurist med kunskap om allemansrätten finns med.</p>

Momentet inleds med att deltagarna delar in sig i grupper utifrån liknande intressen. De arbetar fram frågor knutna till juridiken som de vill diskutera. Därefter är det samling och en person, processledare 2, kliver tillfälligt in för att tillsammans med den ordinarie processledaren leda momentet, vilket är att anteckna gruppernas frågor på tavlan. När frågorna är listade håller NH, med några små avbrott, en timplång presentation om juridiken kring allemansrätten utifrån den Power Point presentation som i förväg skickats ut till deltagarna.

Tanken är att frågorna på whiteboardtavlan nu systematiskt ska betas av och diskuteras en efter en med stöd av NH, men förmiddagens tidsplan är förskjuten. Processledarna bestämmer att hålla en allmän diskussion om NH:s framställning den korta tid som återstår innan det är dags för lunch för att fokusera på frågorna på whiteboardtavlan under eftermiddagen.

Juridisk genomgång och diskussion

Momentets innehåll	Momentets syfte
<p>Plenumdiskussion baserad på frågorna som deltagarna listat och NH:s redogörelse. Invändningar och argument mot NH:s redogörelse kategoriseras med hjälp av processledarna på whiteboardtavlan enligt följande:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. det finns otydligheter/luckor i lagen 2. de tolkningar av lagen som NH redogör för gäller inte (dvs. det som NH säger är inte sant) 3. de tolkningar som NH redogör för gäller, men lagarna borde tolkas annorlunda.	<p>Genom att åskådliggöra vari åsiktsskillnaderna kring juridiken består blir det möjligt för deltagarna att förstå mer om på vilken rättslig grund allemansrätten vilar. På så sätt blir det klarare för deltagarna vad markägare och nyttjare kan och/eller behöver avtala om samt vad de inte kan/behöver avtala om och varför.</p> <p>Momentet ska också ge deltagarna övning i och verktyg för hur man tillsammans kan arbeta med och undersöka oenighet.</p> <p>Slutligen ska momentet bidra till klargöranden om vilka typer av oenighet som kan hanteras inom ramen för dialogprocessen och vilka som ligger utanför.</p>

Det finns ett värde i att skilja på å ena sidan enighet och oenigheten om den (juridiska) tolkning av allemansrätten som gäller och å andra sidan enighet och oenighet om hur allemansrätten *borde* tolkas. Ansatsen i momentet är att skilja på detta för att skapa klarhet i på vilken nivå oenigheten ligger och även tydliggöra vad som kan vara meningsfullt att avhandla och inte i dialogprocessen. Det som kommer ut av denna diskussion ska bidra till att ringa in allemansrättsaktiviteter som skulle vinna på att hanteras genom avtal och frivilliga överenskommelser mellan markägare och nyttjare.

Inför genomgången av frågorna och diskussionen förklarar processledare 2 den tänkta proceduren som ska klargöra vari oenigheterna består: *När vi kommer med invändningar skall vi försöka hålla isär om invändningen handlar om att lagen faktiskt betyder något annat än vad till exempel Nils anför, eller om invändningen handlar om att lagen borde vara på ett annat sätt än den är. Om lagen eller rättspraxis borde vara annorlunda så skriver vi upp det på blädderblocket, det är ju viktiga frågor som ligger utanför den här gruppens mandat. Vi är inte lagstiftare.*

Varje enskild fråga ska ges 10–15 minuter och eventuella slutsatser och invändningar ska alltså sorteras och skrivas upp på olika ställen beroende på vad de har för karaktär. Men det är oklart om deltagarna har förstått denna finess. Ibland verkar det som det bara är processledarna som är införstådda med skillnaden. Nedan följer ett exempel:

Diskussionen börjar med den översta frågan på listan: ”vem äger

bären”. Frågan har ställts av gruppen som företräder olika markägarintressen och en av deltagarna börjar med att förklara vad som menas med frågan. Till en början rör samtalet rimligheten i den lagtolkning som NH ger, dvs. att markägaren, enligt nuvarande tolkning av brotts- och jordabalk äger bären fram tills någon plockat dem.

Markägarintresse 1 invänder: *Enligt jordabalken så äger vi rotstående träd och alla andra växter, det står inga undantag, alltså äger vi naturligtvis bäret. Det är en tolkning av brottsbalken 12:2 att det som inte står uppräknat inte skulle vara förbjudet att plocka, alltså lingon med mera. Men högsta domstolen har tydligt sagt att så är det inte, de har alltså inte använt den här motsatsvisa tolkningen, [att det som inte listas är tillåtet att plocka] utan en analog tolkning och jämfällt med de andra växterna. Alltså är det inte tillåtet att plocka bär. Det kan lika väl tolkas så. Det är på samma sätt med bär som med mistel och vitlav [som inte heller finns uppräknat]. Även enligt högsta domstolen äger vi bären. Jag har ställt frågan i denna församling förut: Gäller högsta domstolens dom? Juristen har bekräftat att det är domen som gäller.*

Andra deltagare bryter in med frågor som inte hör till det ämne som avhandlas.

Småningom vänder processledare 1 deltagarnas uppmärksamhet tillbaka till frågan om vem som äger bären, i ett försök att avsluta den och gå vidare till nästa. Hon vänder sig till Processledare 2 och prövar högt tanken att den invändningen som Markägarintresse 1 visat för NH:s svar på frågan om vem som äger bären har karaktären av att det borde vara på ett annat sätt, dvs. antecknas på blädderblocket: . . . Finns det inte lite borde... önskar här?

Processledare 2: *Jag har lyssnat efter det, och det jag tycker att jag har hört är att Nils säger att markägaren äger bären, vem som helst kan plocka dem. Markägarintresset säger...*

Processledare 1: *Markägarintresset säger att hen skulle önska att de skulle behandlas som mistlar, vitlav och tång... Där finns en önskan.*

Markägarintresse 1: *Högsta domstolen har bedömt det...*

Processledare 1: *Men inte med **bär**. Du skulle önska att det gällde bär också...*

Markägarintresse 1: *Men det finns någonstans där man jämför [bär med det som finns uppräknat i lagrummet]. Det har jag läst någonstans. Jag går på högsta domstolens dom och den gäller.*

NH: *Högsta domstolens dom gäller, men problemet är att vi skulle behöva en dom för lingonfallet och blåbärsfallet och svampfallet.*

Markägarintresse 1: *Det kommer en dag.*

Entreprenörsintresse 1: *Den här frågan är utredd av skatteverkets jurister: ”vem äger bäret på tuvan, i hinken och på vågen” ... Markägaren äger bäret i skogen, i samma ögonblick som det plockas övergår det, om det är en tjänst, till den som betalar för tjänsten, om det är en vara övergår ägandet till den som håller dem i handen och när man säljer dem övergår bären till den som köper. Så har skatteverket bedömt att det är.*

Markägarintresse 2: *Övrig lagstiftning behöver inte ta hänsyn till vad skatteverket beslutar. Det behövs en ny tolkning om vem som äger bären och har markägare möjlighet att sälja bären på rot?*

Processledare 2: *Jag skriver upp [på blädderblocket] att en del av er tycker*

att det behövs en ny tolkning; Det som finns är det som Nils har redogjort för. Det är den lagtolkning som de flesta av oss följer. Sedan finns det ett önskemål att det skulle finnas en ny tolkning och det ligger utanför vad vi kan styra över här, om inte någon här väljer att gå till domstol med det här fallet. Är det så?

Markägarintresse 3: Vi har ju varit eniga om att det är fastighetsägaren som äger bären.

[några repliker som leder till avvikelser från frågan ...]

Processledare 1: Ja, men samtidigt är det inte så enkelt, fastighetsägaren äger bären och när någon har plockat dem då äger den personen dem. För så är det ju också [enligt nuvarande lagtolkning]. ... I hinken och på vågen är det kanske andra som äger dem och högsta domstolen behöver kanske avgöra det.

Någon: Vi behöver en dom.

Processledare 1: Vi kommer inte vidare med det...

Markägarintresse 1: Det finns tre domar. Kan någon säga att de tre domarna inte gäller?

Någon: De gäller inte **bär!**

Markägarintresse 1: Nu måste jag protestera, för det är ju stöld i så fall. Var står det, i vilken paragraf står det att det är tillåtet? Jämför med strandsand, det står inte heller att man inte får ta. Är det tillåtet?

Processledare 1: En del av oss är jurister, de flesta av oss är inte det. Vi kommer inte längre. Nu har du [Markägarintresse 1] uttryckt det här och ingen här inne kommer att ändra sig genom din envishet. Men det är... Vi kommer inte längre här.

Markägarintresse 1: Då får vi driva det politiskt.

Processledare 2 skriver "Fastighetsägaren äger bären tills de nyttjas på annat sätt" på whiteboardtavlan och diskussionen övergår till nästa fråga "Hur definieras allemansrätten?"

Frågeställaren, Markägarintresse 3, berättar att utgångspunkten för frågan är att definitionen av allemansrätten är för bred och att det behövs en ny definition som i högre grad väger in markägarens intressen. I den efterföljande diskussionen återkommer många argument från tidigare möten: Huruvida allemansrätten i sin nuvarande definition gynnar eller missgynnar landsbygd och landsbygdsutveckling; huruvida det vore rimligt/orimligt för markägare att ta betalt för olika aktiviteter på deras mark; och huruvida det vore meningsfullt, möjligt, rätt eller fel att låta allemansrätten omfatta enbart oorganiserade och icke kommersiella aktiviteter.

Processledare 1 försöker efter ett tag runda av diskussionen och Processledare 2 sammanfattar det som sagts: ... Men mitt intryck är också att ni är oeniga om vad utfallet av rättsfallen betyder och att den oenigheten är genuin och vi kan inte prata oss fram till enighet....

Trots försöket till avslut tar diskussionen fart på nytt. Innan frågan avrundas hinner deltagarna diskutera Naturvårdsverkets information om allemansrätten; strandskyddslagen, samt utreda mer precist varför några av markägarna anser sig vara berättigade att kräva ersättning för aktiviteter på deras marker. Mellan dessa diskussioner förs ytterligare en som initieras av att en deltagare (Markägarintresse 4) som en invändning till, eller nyansering av, de markägarintressen som argumenterar för ekonomisk ersättning. Hen berättar att markägarna i en diskussion vid

organisationens senaste årsmöte beslutat att eftersträva överenskommelser, inte betalning i samband med att deras marker nyttjas och fortsätter:

Markägarintresse 4: *Avtal kan se ut på olika sätt. Vi definierar inte avtal som ett papper med en massa punkter, utan dialogen, överenskommelsen kan se ut på olika sätt.*

Entreprenörsintresse 2: *Är det din tolkning av ert beslut?*

Markägarintresse 4: *Det är rätt tolkning av vårt beslut.*

Entreprenörsintresse 2: *Det tackar vi för och noterar med intresse. Då blir det mycket lättare att vi kan hjälpas åt och hitta lösningar.*

Processledare 1: *Det här öppnar upp för en konstruktiv framtid. Nu måste vi kunna lämna denna fråga om hur definieras allemansrätten.*

Efter några ytterligare uttalanden föreslår processledare 1 än en gång att frågan avslutas.

Markägarintresse 3 undrar då: *Tycker du att vi har definierat allemansrätten?*

Processledare 1: *Absolut inte.*

Markägarintresse 3: *Då kan vi inte informera om den heller.*

Processledare 1: *Jo, det kan vi, men nu skall vi försöka arbeta igenom den här listan med frågor, medan Nils finns med och kan hjälpa till.*

Markägarintresse 3: *Det är ju ett totalt misslyckande för den här dialoggruppen om vi har samlats för att diskutera allemansrätten och gruppen inte kan enas om vad allemansrätt är!*

Naturvårdsverket bemöter något senare detta genom att påminna om att gruppen redan under det första mötet kom fram till att en av de saker som man inte skulle kunna komma överens om i dialogprocessen var en gemensam definition av allemansrätten. Detta leder till en kort metadiskussion om vad man enats om att prata om och inte i dialogprocessen. Någon konstaterar också uppskattande att det system som valts för att beta av juridiska frågor en efter en, fungerar. Diskussionen har alltså varit klagörande för åtminstone några av deltagarna.

Under större delen av den återstående tiden av mötet betas flera frågor av (som till exempel vad en anläggning är, hur den gamla bestämmelsen om "tagande av olovlig väg" ska tolkas). Ingen av dem ägnas tillnärmelsevis så mycket tid som de två första, men så är diskussionerna kring frågorna också förhållandevis sammanhållna.

Den sista frågan som diskuteras är: "Hur kan tillämpningen av lagen skärpas, hur se till att överträdelser beivras"? Deltagarna berättar om erfarenheter de haft av den dåliga tillsynen av överträdelser knutna till allemansrätten och diskuterar orsakerna:

Markägarintresse 5: *Det här är faktiskt en punkt där vi har ett gemensamt intresse. Det är viktigt att definiera vad som inte ingår i allemansrätten så att man inte blandar ihop. De här sakerna som olovligt fiske, olovlig körning osv. det är vi alla överens om att det är viktigt att beivra. Och om man gjorde det kraftfullare än idag så tror jag att det skulle få en positiv spilleffekt också på övrig problematik. Men det är ju faktiskt ingen som bryr sig om det här. Testa att ringa polisen och säg att det är en motorcykel på din mark eller någon som tjuvfiskar i din sjö. De kommer inte med blåljus direkt.*

Entreprenörsintresse: *Polisen som tillsynsmyndighet är kanske hopplös att tänka sig. Vi kanske behöver rangers i Sverige? Som ordningsvakter med begränsad polismansbehörighet. Lokala lösningar med lokalkännedom. Se över*

straffsätser, man bör kunna beslagta fordon.

Markägarintresse 2: *Det bör vi skriva upp på blädderblocket.*

Ideellt nyttjandeintresse 1: *Detta är den första riktiga kärnfrågan som vi faktiskt är överens om. Det skall ramas in. Det är kanske det enda som vi kommer att bli överens om, det vet jag inte, men det känns ganska stort.*

Processledare 2: *Och det ni är överens om är att tillsynen bör öka? Tillsyn och tillämpning bör skärpas?*

Sammantaget hinner man med drygt hälften av de frågor som listats på whiteboardtavlan innan det är dags för dagens sista moment

Halvtidsutvärdering

Momentets innehåll	Momentets syfte
Halvtidsutvärdering inkl. klargöranden från Naturvårdsverket. I storgrupp diskuteras: - Hur fungerar processen? Vad ger den? Vad behöver vi framöver?	Reflektion kring processen, tillbakablick för att ge deltagarna möjlighet att formulera hur och varför det har varit som det varit; i vad mån det är meningsfullt att fortsätta; och utifrån denna erfarenhet definiera vad som skulle behövas för att underlätta den fortsatta processen.

I planerna för dagen ingick också att fortsätta det arbete med överenskommelser och avtal som påbörjades vid det föregående mötet. På grund av att diskussionen under de föregående momenten dragit långt över tid stryks detta moment. Också halvtidsutvärderingen blir kortare än vad som avsågs i planeringen.

Processledaren ber deltagarna fundera över om de tycker att processen kommer någon vart och hur det som utspelar sig i dialogmötena sprids. I den efterföljande rundan kommenterar ungefär hälften av deltagarna enbart dagens möte, de talar uppskattande om juridikgenomgången och några konstaterar att juridiken kring allemansrätten är mycket mer komplex än de tidigare trott. Den andra hälften talar om processen som helhet och verkar tycka att samtalen, trots att det ofta går i cirklar, långsamt leder framåt även om det inte alls går så fort som de hade hoppats. En deltagare säger att avgörande för värdet av dialogserien inte kan avgöras förrän man vet vad Naturvårdsverket gör av det som kommer ut.

Hemläxa

I samband med att mötet avslutas beslutas att nästa möte skall ägnas åt frivilliga avtal, en fråga som stod på agendan för möte 4 men inte hann undersökas tillräckligt. Naturvårdsverket föreslår spontant att deltagarna som ”hemläxa” skall fundera över i vilka situationer det är bra och lämpligt att kontakta markägaren när man vill bedriva aktivitet. För att ringa in vilka situationer som behöver frivilliga överenskommelser så presenterar Naturvårdsverket helt kort en åtgärdsstrappa för alla nyttjare av allemansrätten oavsett om det är individuell, organiserad eller kommersiell verksamhet.

	Påverkan	Åtgärd
	5 Otillåtna åtgärder	Kräver tillstånd/dispens från myndighet och medgivande från markägare inkl. ev ersättning
	4 Väsentlig ändring av naturmiljön och allmänhetens tillgång till naturen	12:6 samråd med Länsstyrelsen och medgivande från markägare inkl. ev ersättning
	3 Nämnvärd skada och olägenhet	Medgivande från markägaren inkl. ersättning
Här slutar allemansrätten!		
	2 Risk för konflikt med, eller störning av markägarens/nyttjanderättsinnehavares nyttjande av marken	Samråd/dialog med markägaren
	1 Ingen risk för störning eller skador	Ingen åtgärd

Figur: Åtgärdsstrappan

Diskussion av möte 4

En genomläsning av transkriptionerna från bandupptagningarna av de tre hittillsvarande dialogmötena visar att de flesta samtal på ett eller annat sätt berör frågor som inte ryms inom de ramar som satts för dialogprocessen. De samtalsämnen som dominerar utgår från uttalanden som till exempel att dagens tolkning av allemansrätten är felaktig eller orimlig och görs på bekostnad av äganderätten; eller att markägare borde ha rätt till ersättning för kommersiella aktiviteter som idag går under allemansrätten, dominerar alltså mötena. Det är mycket sällan

som något annat intresse håller längre anföranden, eller att något som yttras av andra intressen blir utgångspunkt för någon längre diskussion, oavsett om det som sägs rymms inom de ramar som satts för dialogprocessen eller inte. Det händer dock vid ett eller ett par tillfällen i varje möte, att någon tar initiativ till samtalsämnen som utgår från att se allemansrätten som en möjlighet, i försök att vända deltagarnas uppmärksamhet bort från perspektivet som utgår från att allemansrätten är ett problem. Vid detta möte är det ett entreprenörsintresse som gör ett försök att tala om nyttan och förtjänsterna med allemansrätten. Samtalet om detta blir dock kortvarigt, denna gång eftersom det är dags för lunch. I diskussioner mellan oss och Naturvårdsverket som hålls mellan mötena, oroar vi oss för om intressen (både myndigheter, entreprenörer och ideella nyttjare av allemansrätten) som inte tar/får så mycket utrymme kommer att behålla intresset för att delta i processen.

Nu i efterhand ser vi att vi hade kunnat vinna på att inte hålla denna oro för oss själva utan istället dela den med de inbjudna deltagarna. Vi hade då synliggjort svårigheterna i att klara av att upprätthålla en tillfredsställande balansgång mellan olika intressen. Detta hade öppnat för ett samtal om hur deltagarna tycker att det är att delta i dialogprocessen trots att de inte får det utrymme som de skulle önska och trots att det inte pratas om det som många önskar prata om. Vi vet också nu i efterhand att inte heller de intressen vars frågor fick mest utrymme i dialogprocessen känner sig tillfredsställda. Tvärtom visar den enkät som vi skickade ut efter att processen avslutades att också de ansåg att deras frågor inte diskuterades tillräckligt. Till viss del ser det ut att ligga ett missförstånd om vad dialog innebär bakom denna besvikelse. En del deltagare verkar i enkäten mena att ett resultat av att de inte fått tillräckligt utrymme är att de inte lyckats övertyga andra om att ändra ståndpunkt i frågor om allemansrätten. Men detta var ju inte dialogprocessens (eller någon dialogs) syfte. Syftet var att lära mer om hur andra ser på allemansrättsrelaterade frågor. Om vi hade tagit initiativ till ett samtal om vår oro för att några deltagare kanske skulle förlora intresset för processen är det möjligt att även detta missförstånd hade klarats upp.

En deltagare ger uttryck för detta missförstånd under juridikdiskussionen då hen beklagar sig över att man inte kan enas om vad allemansrätten är, vilket sägs vara: "... ett totalt misslyckande för den här dialoggruppen".

Naturvårdsverket påminner om att gruppen redan under det första mötet (då personen ifråga också deltog) insett och accepterat att de inte skulle kunna komma att enas om vad allemansrätten är. Uppenbarligen hade deltagarna behövt bli mer påminda om, och behövt få möjlighet att diskutera innebörden i dialog och reflektera över innebörden i relation till de egna förhållningssätten. De långa uppehållen mellan mötena gör det dessutom svårt att minnas vad som sagts och vad man kommit fram till under tidigare möten. Det hade kunnat motverkas av en längre rekapitulation och diskussion av vad som tidigare skett och vad det innebär för dialogprocessen, inför varje nytt möte. Men med det tajta och tidsoptimistiska upplägget finns det inte tid för detta.

I en konversation som presenterats ovan mellan Markägarintresse 4 och ett entreprenörsintresse reder de ut hur man ska förstå ett

beslut inom markägarens organisation. Markägarintresse 4 förklarar att markägare önskar dialog snarare än formella avtal med nyttjare. Entreprenörsintresset reagerar positivt på detta. Vi har valt att redovisa konversationen dels som ett exempel på spretigheten i den diskussion som pågår, men också för att visa att spretighet inte behöver vara negativ för den eller de som orsakar den. Spretigheten kan ibland, som i detta fall, bestå av korta samtalssekvenser som skapar klarhet för några deltagare, även när de bryter av från den fråga som ska avhandlas.

Nils Hallbergs juridikgenomgång och den efterföljande diskussionen baserade på deltagarnas frågor verkar ha fungerat tillfredsställande för de flesta. Som redan nämnts är det värdefullt att gruppen får ta del av och diskutera samma information, det ökar den gemensamma kunskapen och erfarenheterna och jämnar ut skillnader, vilket på sikt underlättar dialogen. Efterhand som diskussionen fortlöper och man kommer ifrån de frågor som deltagarna verkar uppfatta som mest kontroversiella, löper samtalet förhållandevis smidigt. En rad otydligheter kring vad som gäller om allemansrätten klaras ut efterhand som diskussionen fortlöper. Mot slutet av diskussionen påpekar ett ideellt nyttjandointresse att gruppen är överens om att bristande tillsyn är ett problem. Att för en gångs skull kunna enas om något kan mycket väl påverka gruppens syn på sin förmåga och kapacitet positivt.

Proceduren, att dela in slutsatser och invändningar i sådana som påstår att allemansrätten tolkas orättvist och orimligt och sådana som påstår att Nils Hallbergs genomgång innehåller sakfel, fungerade för en del deltagare men inte för alla. Poängen faller därmed och uppdelningen kan inte användas för att skapa en struktur för fortsatta diskussioner om frivilliga överenskommelser som tänkt. Med mer tid och möjlighet att förklara skillnaden mellan olika sorters oenighet och att förklara poängen med att använda uppdelningen skulle det ha kunnat fungera som en modell för fortsatta diskussioner under dialogseriens möten.

Möte 5 (januari 2013) - åtgärdstrappan

I ett internt arbetsmöte möte mellan oss, processledaren och Naturvårdsverket innan möte 5 resonerar vi om den tröghet i samtalen som vi upplever. Det finns en trötthet, irritation bland vissa deltagare för att vi inte kommit så långt och än mindre har nått några resultat, vilket många deltagare säkert förväntat sig. Vi sätter ett visst hopp till att hemläxan och diskussionerna som den kommer att leda till vid det kommande möte 5 blir något konkret och tydligt för deltagarna att fokusera på. Naturvårdsverket skriver i minnesanteckningarna från det interna arbetsmötet att: ”... *Hemuppgiften skulle kanske kunna ge en känsla av gemensamt mål. Att hjälpa Naturvårdsverket med vägledning om allemansrätten.*”

Mötets upplägg i korthet

Kortfattad dagordning för mötet är:

- Välkommen och presentationsrunda
- Kort sammanfattning av vad som hittills skett
- Diskussion om gränsdragningar mellan vilka situationer som innebär risk för störning eller skada, och vilka situationer som inte gör det, med utgångspunkt i ”åtgärdstrappan”. Är gruppen enig om gränserna? Vilka gråzoner finns?
- Diskussion om överenskommelser och dialog mellan nyttjare och markägare med utgångspunkt i de exempel deltagare bidragit med. Vad bör spridas och utvecklas? Hur ska det gå till?
- Introduktion till mötet 14 mars om utbildning och information
- Avslutning

På grund av sjukdom, inställda flyg och annat är mötesdeltagarna färre än vanligt. Bland annat saknas ett markägarintresse och ett entreprenörsintresse som brukar vara aktiva i diskussionerna.

Mötet börjar på sedvanligt vis. Processledaren redogör kort för vad som avhandlats under tidigare möten och påminner om ramarna för dialogprocessen. Därefter hålls en presentationsrunda.

Arbetspass 1: Utveckling av ”åtgärdstrappan”

Momentets innehåll	Momentets syfte
<p>I grupper bestående av olika perspektiv diskutera gränserna mellan de olika stegen i hemuppgiften ”åtgärdstrappan”</p> <p>Hitta exempel på fall som passar inom steg 1, 2 och 3-5. Lyfta fram både solklara fall, gränsfall och fall som det råder oenighet om. Diskutera vad som karakteriserar de olika fallen.</p> <p>Presentation/diskussion i storgrupp.</p>	<p>Tillsammans undersöka om det är möjligt att komma överens om vid vilken typ av aktiviteter som det generellt uppstår problem och konflikter mellan markägare och nyttjare för att få vägledning för generella rekommendationer om hur och när berörda markägare ska kontaktas i samband med nyttjande av deras marker. Om det visar sig omöjligt att komma överens, hitta ett sätt att förstå och hantera bristande samsyn och alternativa handlingsvägar framåt.</p>

Vid redovisningen av gruppdiskussionerna om åtgärdstrappan (se under avsnitt ”Hemläxa” i redovisningen av möte 4) visar det sig att de tre grupper som arbetat med uppgiften sinsemellan på ett tämligen likartat

sätt kategoriserar allemansrättsrelaterade aktiviteter och gränserna mellan olika ”trappsteg”. Efter grupppresentationerna diskuterar dialogdeltagarna svårigheterna med att komma fram till generella rekommendationer om i vilka fall det är lämpligt att kontakta markägare och/eller göra överenskommelser. De kommer fram till att det inte bara handlar om att definiera och specificera aktiviteternas art och intensitet (vilket är utgångspunkten i åtgärdstrappan). Det handlar också om aspekter som till exempel årstid, markernas geografiska läge, terrängförhållanden och enskilda markägares intressen. Till skillnad från många tillfällen vid tidigare möten är diskussionen som förs sammanhållen. Deltagarna verkar lyssna på varandras olika inlägg och inläggen bygger på varandra och bidrar till att tydliggöra att uppgiften de fått, att ge underlag för generella rekommendationer om när det är lämpligt att kontakta markägare, är mycket komplex. Ett exempel:

Ideellt nyttjandeintresse 1: *Allemansrätten innebär den enskildas rätt till markägares mark utan att kontakta vederbörande. Högsta Domstolen har beslutat att allemansrätten gäller om ingen nämnvärd skada eller olägenhet uppstår. Ordet ”risk” [som används för att kategorisera aktiviteter i åtgärdstrappan] stökar till det. Det har inte med risk att göra. De aktiviteter som sker inom allemansrätten [nivå 1 i åtgärdstrappan] ska inte medföra skada. Sedan har vi nivå två och tre och då uppstår det skada eller olägenhet. Då är det inte allemansrätten. Sedan är det aldrig fel med dialog [...]. Alla tjänar på kontakt, poängen är att det inte ska vara tvingande.*

Markägarintresse 1: *Högsta Domstolen skapade definitionen ”ingen nämnvärd skada” för att man vill ge visst spelutrymme beroende på situation.*

Myndighetsintresse 1: *Den gräns som Ideellt nyttjandeintresse 1 föreslår är bra, men vi måste gå vidare från den definitionen. Vi behöver riktlinjer för annars hamnar alla gränsfall i domstol. Därför tycker jag att Naturvårdsverket skulle ha riktlinjer för vid vilka aktiviteter man bör ha samråd.*

Markägarintresse 2: *... Ideellt nyttjandeintresse 1:s förslag till gränsdragning är strikt. Men det är synd, för vi sitter ju här för att hitta modeller för hur vi kan göra när det kan bli problem. Olika aktiviteter kan ge olika effekt på olika marker, alltså är det bättre att ta kontakt innan.*

Markägarintresse 1: *Ja, skador i terräng handlar ofta om marktyp, därför ska man höra efter med markägaren [som har kunskap om sina marker].*

Entreprenörsintresse: *Nyttjandeintresse 1:s gränsdragning är bra men vi måste gå vidare från den definitionen. Om det är en skada eller inte kan ju vara en subjektiv bedömning och bero på vad den enskilda markägaren tycker. Det bör finnas rekommendationer som åskådliggör när det kan vara lämpligt.*

Ideellt nyttjandeintresse 1: *Olika aktiviteter kan hamna i kategori ett eller två och det är inte statiskt. Men jag vänder mig mot ordet ”risk” och att vi tvingas ha dialog.*

....

Ideellt nyttjandeintresse 2: *... Det jag och Ideellt nyttjandeintresse 1 blir stressade av är att eventuella rekommendationer ska leda till en bestämmelseglidning som tydligt reglerar i vilka fall man ska ta kontakt. Bättre att informationen är mera allmän, som ”Ju flera ni är desto större risk”. Informationen måste handla om generella saker så att man tänker till mer. Vi är nervösa för att det annars kan börja upplevas som så starka rekommendationer att det uppfattas som ett*

regelverk. Det är bra om Naturvårdsverket bistår med kunskap. Bättre med öppen information på webbsidan som: "Här når du enklast markägare" och den typen av öppen information. Viss bedömning ska överlåtas till den som nyttjar.

Myndighetsintresse 2: ... Det måste bli lätt att hitta markägaren för att enkelt kunna ta kontakt

I exemplet ovan ifrågasätter ett perspektiv (Ideellt nyttjandeintresse 1) innebörden i uppgiften de fått och menar att den är vilseledande och riskerar att leda till en betydelseglidning av allemansrätten. Andra håller inte med men bekräftar ändå att perspektivet är berättigat. De förklarar att de inte kan se hur det förhållningssätt som perspektivet företräder kan bidra till vägledning i frågan och menar att det behövs tydligare riktlinjer även om sådana kan vara svåra att utarbeta. I diskussionen deltar sex personer som verkar mer eller mindre oeniga. Ändå leder samtalet vidare och ger alla en möjlighet att förstå mer både om sakfrågor och om värderingar som är förknippade med svårigheterna att definiera var allemansrätten börjar och slutar, dvs. när det är lämpligt att kontakta markägare. Det man kommer överens om under förmiddagens arbetspass är att det är bra att kontakta markägare och att det behöver skapas vägar att lättare identifiera och kontakta dem.

Arbetspass 2: Dialog, avtal och överenskommelser

Momentets innehåll	Momentets syfte
<p>Några deltagare redogör för exempel på frivilliga överenskommelser. Diskussion i plenum.</p> <p>Diskussion i grupper: när och hur kan dialog/ överenskommelse/ avtal komma till stånd? Vilka utmaningar och svårigheter är förknippade med detta?</p> <p>Preliminära mallar för avtal?</p>	<p>Gå från ord till handling. Tillfredsställa önskemålen om att bli konkreta, att se att dialogprocessen leder framåt, till ökad gemensam förståelse.</p>

Efter lunch berättar ett par deltagare om exempel på överenskommelser som de har erfarenheter av. Exempelen leder till diskussioner som synliggör svagheter i, och olika svårigheter med att utarbeta överenskommelser i olika tänkbara fall. Processledaren ber därefter deltagarna att i samma grupper som under förmiddagen diskutera flera situationer där överenskommelser skulle kunna vara lämpliga, hur de skulle kunna se ut och vilka svårigheter som är förknippade med att åstadkomma dem. Uppgiften verkar oklar och processledaren behöver förklara uppgiften flera gånger. Hon säger att det kan handla om situationer som ingår

under nivå 2 i åtgärdstrappan, dvs. då det finns risk för konflikt med, eller störning i samband med nyttjande av mark. En deltagare (Ideellt nyttjandeintresse 1) ifrågasätter då syftet med uppgiften och vill inte göra den eftersom nivå 2 utgör en kategori som utifrån det perspektivet inte existerar. Här följer ett exempel ur den långa ordväxling som följer.

En deltagare (Markägarintresse 1) invänder: *Kategorin spelar ingen roll, metodiken hur man ska få tag på människor är ju densamma, bakgrundsarbetet är detsamma oavsett [om det anses ingå i allemansrätten eller inte].*

Processledaren: *Jag ser en intressant tipping point här... Är du [Ideellt nyttjandeintresse 1] emot att man överhuvudtaget ska behöva tänka på saken?*

Ideellt nyttjandeintresse 1: *Vi talar om "nämnvärd skada" eller "olägenhet". Så fort det blir skada ska man ta kontakt.*

Processledaren: *Jag försöker skapa ett utrymme för att prata om hur vi gör fast det är allemansrätten så som vi förstår den. Vi vet att allemansrätten är luddig i kanterna, därför kan det ändå vara bra att initiera dialoger, avtal och samverkan i osäkra fall.*

Ideellt nyttjandeintresse 1: *Och jag säger att då är det en glidning av allemansrätten för den omfattas inte av sådan samverkan.*

Markägarintresse 2: *Är det inte så, att så fort du lämnar nivå 1 i trappan ska man ha kontakt för att vara överens? – Det måste ju vara så!*

Entreprenörsintresse 2: *Det finns faktiskt gråzoner mellan de här två [nivå 1 och 3 i trappan].*

Markägarintresse 2: *Vi ska inte ha några gråzoner.*

Processledare: *Ska och ska, hela initiativet till att vi sitter här är ju att vi ska försöka prata om vad vi kan göra för att minska trassel och bekymmer inom det vi kallar allemansrätten. Jag respekterar att du [Ideellt nyttjandeintresse 1] är emot uppgiften.*

Entreprenörsintresse: *Jag ser inte något hinder att vi diskuterar utifrån din [Ideellt nyttjandeintresse 1:s] definition, men vi måste vara tydliga med att det handlar om frivillighet. I trean är det inte det. Jag ser inte något hinder för det.*

Ideellt nyttjandeintresse 1: *Tanken med trappan var att vi skulle få en klarare bild av gränsen för allemansrätten men nu är gråzonen ännu bredare.*

Processledare: *Tanken med trappan var att sätta ord på gråzonen. Den finns ju där fast vi inte pratar om den.*

Ideellt nyttjandeintresse 1: *Det var inte det jag sade.*

Ideellt nyttjandeintresse 2: *Måste vi utgå från trappan? Vi släpper trappan. Det räcker väl med att utgå från hur vi kan jobba om vi vill ha en god dialog och samråd, för det är det du vill komma åt, mekanismerna för en bra dialog och öka vår kunskap om det. ... Om vi underlättar för samråd och dialog kan alla gå ut härifrån och känna att här finns något att arbeta med när vi är i en sådan situation. Vi måste undvika och avdramatisera gränsdragning. Bara jobba för att få bättre samråd och dialog.*

Processledaren: *Ja, diskutera hur ni vill att det ska gå till för att få till dialog och frivilliga överenskommelser och vad ni ser för hinder för detta.*

Det finns ytterligare invändningar till arbetspasset. Några markägarintressen vill inte göra uppgiften i de grupper med olika perspektiv som bildades under förmiddagen, så som processledaren instruerat, utan föreslår att de ska sitta i grupper med enhetliga perspektiv, för att: "... se om vi har samma åsikter. Vi kommer inte överens i de andra grupperna".

Processledaren förklarar att tanken med att sitta i grupper med olika intressen är att få med så många infallsvinklar som möjligt på problematiken: *Då blir utmaningarna till era förslag realistiska och ni får veta vad som kan fungera och inte. Om ni markägare sitter för er själva får ju andra inte veta hur ni skulle vilja ha det.*

För att tillmötesgå önskan beslutas att deltagarna först samlas i intressegrupper och därefter i samma grupper som under förmiddagen. Arbetspasset kortas dels på grund av detta och också på grund av förse-ningar i programmet som diskussionerna hittills medfört. Gruppernas redovisningar är allmänt hållna. Inga konkreta förslag till frivilliga överenskommelser ges, fokus ligger snarare på hur man kan bära sig åt för att hitta och komma i kontakt med markägare och hur man kan identifiera och få kontakt med nyttjare av mark som inte sköter sig.

Avslutande runda

Processledaren startar en runda där hen uppmanar deltagarna att berätta vad som var det bästa med dagen. Inom alla intressen finns deltagare som säger att dagen inneburit att man kom vidare och inte fastnade: *”Vi hakade inte upp oss”; ”Vi fastnade inte i bärplockning”; ”Idag har det varit en god dialog mellan markägare och andra intressen”*. För några har *”åtgärdstrappan”* fungerat som en bra utgångspunkt för diskussionerna.

Diskussion av möte 5

Samtalen under detta möte var ofta sammanhållna och konstruktiva. Deltagarna ser ut att (välja att) intressera sig för vad andra har att säga och verkar inte leta efter möjliga tillfällen att föra fram sin egen sak. Invändningarna och ifrågasättandena finns kvar men man låter folk tala till punkt och verkar mer lyssnande. Vi tror att detta dels beror på att gruppen var mindre (ca 15 i stället för ca 20 personer), vilket gör det lättare att föra samtal, men också på att några av de personer som tagit störst talarutrymme och ifrågasatt dialogens ramar nu inte var med. Samtidigt vill vi inte förringa det faktum att deltagarna nu börjar känna varandra och känna sig mer hemma med dialogprocessens former och själva nu tar mer ansvar för dialogen.

Vi kan också här se tecken på att några deltagare uppfattar sig vara hotade, eller i alla fall i underläge. De verkar oroas för att deras frågor ska ägnas alldeles för lite tid och (vilket diskuterats under tidigare möten) ser dialogen som en kamp som går att vinna om man har tillräckligt övertygande argument. Ett exempel på detta är markägarintressets uttryckta önskan om att få sitta i intressegrupper och prata ihop sig innan man går ut i grupperna med blandade intressen i det sista arbetspasset. Processledaren väljer att vara flexibel och tillmötesgå önskemålen, kanske på bekostnad av andras behov av att komma vidare? Här hade också funnits möjlighet att, om tiden inte varit så knapp, att ställa frågor om varför, vad de trodde sig vinna på strategin att prata ihop sig. Det hade öppnat för möjligheten att synliggöra olika

förhållningssätt till dialog och vad de innebär i relation till processen. Ett sådant synliggörande hade kunnat hjälpa gruppen framåt och öka förståelsen av dialogen som metod. Samtidigt visar våra intervjuer, och även samtalssekvenser under mötena, att många deltagare tycker att just vissa markägarperspektiv ägnas alldeles för mycket tid. Den avslutande diskussionen innan slutrundan är ett exempel:

Ett markägarintresse konstaterar att ingen myndighet tar ansvar för frågan om äganderätten och Naturvårdsverket svarar att det inte är deras bord. Markägarintresset påpekar vidare att frågan om äganderätt är så laddad (i detta forum) att inte ens markägarna själva vågar ta i den.

Processledaren invänder: *Ändå gör ni ju det hela tiden!*

Markägarintresse 1: *Alla ska ha tillgång till naturen står det, men det står inte att den ska vara gratis.*

Entreprenörsintresse: *Men det finns ingen prislapp på den heller.*

Processledaren: *På något sätt måste vi i slutsatserna säga något om detta, när vi under nästa möte går igenom vad vi inte pratat tillräckligt om. Då är fler markägarintressen med och kan hjälpa oss att inte glömma detta.*

Ideellt nyttjandeintresse: **Måste** vi säga något om ägandet! *Vi har sagt så vansinnigt mycket om det! Det finns massor av frågor som rör allemansrätten som vi inte diskuterar här. Vi har avhållit oss från att ta i dem. Många saker som allemansrätten får klä skott för. I läroplanen står att man ska vara ute i naturen men ingen finansierar friluftsdagen. Vi kan inte ta allting. Vi kan istället säga att det finns frågeställningar som vi inte tagit med i dialogen.*

Entreprenörsintresse: *Jag släpper min fråga och tycker vi ska släppa frågan om äganderätten också. Ska vi ta i kunskapsfrågan och även diskutera äganderätten blir det svårt med tid.*

Processledaren: *Det var en utmärkt avgränsning.*

Markägarintresse 2: *Betyder det att ni inte kommer att ta upp ersättningsfrågan överhuvudtaget i det här forumet.*

Ideellt nyttjandeintresse: *Nej! [i betydelsen, nej det utgår jag från att vi inte ska]*

Processledaren: *Alla är vi här. Som du vet så hör den frågan inte hit från början och samtidigt är det en viktig fråga som kommer upp och jag har lärt mig om den genom det ni fört in. Att det är en viktig fråga som måste diskuteras. Det skulle behöva en särskild process för det. För i det här forumet skulle vi hålla oss inom gällande lagstiftning.*

I arbetet med att ta fram agendan för dialogprocessen (möte 1 och möte 3) föreslog deltagarna en lång rad frågor som inte kom med i det preliminära upplägg som gruppen då enades om. Till frågor som aldrig inkluderas i agendan hör de som äganderätten som markägarintresset nu besviket (eller förvånat) tvingas inse inte kommer att tas upp under det sista mötet. Vi tror att denna förvåning är ännu en effekt av att deltagarna har träffats för sällan och att tiden varit knapp. Alla deltagare verkar inte införstådda med det arbetssätt som tillämpats i dialogprocessen, varken med syftet med det, eller med skälen bakom. Det har inte beskrivits och diskuterats i tillräcklig utsträckning och/eller, det skedde för så lång tid sedan att deltagarna har glömt bort det, och de har inte påmint om det.

Vi noterar också att Markägarintresse 2 undrar: *”Betyder det att **ni** inte kommer att ta upp ersättningsfrågorna...”* Detta kan vara ett tecken på att

denna deltagare inte tycker sig ha något inflytande eller ansvar över agendan, trots våra ansträngningar att låta dialoggruppen styra och bestämma över denna på ett transparent sätt.

Möte 6 (mars 2013) – information och utbildning om allemansrätten

Inför mötet har deltagarna fått den hemuppgift som introducerades i slutet av det föregående mötet. Den lyder:

- Vilka problem med anknytning till allemansrätten kan man göra något åt genom mer kunskap/information?
- Hur kan vi arbeta för att goda exempel ska hamna hos dem som har nytta av dem?
- Vem/vilka gör ”fel” i förhållande till allemansrätten? Hur når vi dem på bästa sätt?
- Har ni idéer om information där ni vill samarbeta med andra?

Mötets upplägg i korthet

- Välkomna, tack för ert deltagande (av chefen för Genomförandeavdelningen på Naturvårdsverket)
- Presentation av deltagare och introduktion av dagen
- Information och utbildning om allemansrätten – vad görs och hur kan samarbeten utvecklas (utgående från hemläxan)? – arbetspass i grupp
- Framtida arbeten och insatser, vilka frågor har inte fått utrymme i dialogen och kan de följas upp? – plenumdiskussion
- Utvärdering – vad har dialogen gett? – plenumdiskussion
- SLU:s dokumentation och slutrapport(er) – information
- Avslutning

Lena Callermo, chef för Naturvårdsverkets Genomförandeavdelning välkomnar deltagarna, tackar för deras engagemang samt beskriver Naturvårdsverkets roll och uppdrag gällande allemansrätten. Deltagarna får möjlighet att ställa några frågor som besvaras kort av Lena innan hon lämnar rummet. Därefter följer en presentationsrunda och processledaren berättar om dagens agenda.

Arbetspass: Utbildning och information om allemansrätten

Momentets innehåll	Momentets syfte
Deltagarna kommer med förslag på hur de vill arbeta med information och utbildning. Idéerna antecknas på tavlan. Deltagarna väljer vilket/vilka förslag de ville ägna sig åt och utveckla vidare.	Gå från ord till handling. Tillfredsställa önskemålen om att bli konkreta, att se att dialogprocessen leder framåt, tillökad gemensam förståelse.

Processledaren ger instruktioner för arbetspasset. Frågorna som ligger till grund för det fortsatta arbetet har skickats ut till deltagarna i förväg som inspiration för momentet. Nu uppmanas deltagarna att komma med idéer om olika arbetsformer för information och utbildning. Dessa listas på whiteboardtavlan av en andra processledare och därefter bildar deltagarna grupper kring de idéer som de vill arbeta vidare med.

Deltagarna bildar fyra, tämligen heterogena grupper som själva väljer vilken eller vilka av de förslag som listats på tavlan de vill diskutera. I plenum redovisar därefter grupp efter grupp vad de kommit fram till. De två första grupperna talar bland annat om vikten av att informationen om allemansrätten behöver stramas upp och bli enhetlig och tydligare, framförallt när det gäller vissa aktiviteter, som tältning och skoterkörning. Tillsynen av lagar relaterade till aktiviteter som utövas på annans mark behöver skärpas och Naturvårdsverket behöver ta ett samlande ansvar för den information som ges och se till att den blir enhetlig. De flesta kommentarer som faller av andra under det att grupperna redovisar, kompletterar på ett stödjande sätt de slutsatser som grupperna redovisar.

När två grupper redovisat sina idéer annonseras att det är dags för lunch. Då ber ett entreprenörsintresse som deltagit i den tredje gruppen att få läsa upp en formulering som gruppen kommit överens om. Två deltagare i grupp tre ska nämligen lämna mötet i samband med lunchen och de vill hinna läsa upp formuleringen innan gruppen splittras.

Entreprenörintresse: *Jag, Markägareintresse 1 och Myndighetsintresse 1 är ense om den här formuleringen: Turistföretag som vill bedriva verksamhet på annans mark ska söka dialog med berörda markägare om formerna för detta, och vid behov göra överenskommelser.*

Denna formulering av samförstånd leder till allmänt skratt, kanske av lättnad och på grund av det oväntade i den överenskommelse som på detta högtidliga sätt deklarerar.

Markägareintresse 2 konstaterar: *”Det låter ju bra men jag vill ha det tillägget att det där är en utav våra näringsverksamheter. Vi måste också kunna ta betalt liksom alla andra.”* Det blir mer skratt, deltagare kommenterar det som sagts i mun på varandra.

När de tystnat ger entreprenörsintresset en lång motivering till

formuleringen som avslutas: *Vi måste våga diskutera ett möjlighetsperspektiv med markägarna. Vi ser att markägarna är de viktigaste framtida spelarna för svensk besöksnäring. De förvaltar skogen och runt storstäderna är det helt vitalt hur marken förvaltas där det rör sig horder av människor. Markägaren är jätteviktig för svensk besöksnäring. Och där ska finnas inkomst. Det är klart att markägaren ska ha inkomstmöjligheter. Vi vill att markägaren ska tjäna pengar...*

Uttalandet leder till applåder.

Markägarintresse 2: *Vi vill inte förbjuda kommersiell verksamhet men vill att den ska gynna oss. Vi måste också ha pengar. Vi lever inte i vårt samhälle utan pengar. Jag tackar dig för det.*

Därefter skakar Markägarintresse 2 och entreprenörsintresset hand och det är dags för lunch.

Efter lunchen fortsätter grupp 3 att redovisa sina slutsatser. Det förs diskussioner i resonlig ton om bland annat effekten av bristen på tydliga riktlinjer för tältning och tillsyn av skoterkörning.

Innan gruppen avslutar säger Myndighetsintresse 1 som deltagit i gruppen: *Den stora behållningen av de här sex mötena är att markägare och entreprenörsintresset kunde komma överens. De kom fram till att om man är ett turistföretag och vill ut på annans mark, då pratar man med varandra och gör upp om formerna. Det var inga passusar, de var helt överens.*

Markägarintresse 3: *Problemet är ju när man inte är överens om formerna. Hur gör man då? Det är då allting ställs på sin spets. Att vara överens om att man är överens är lätt, men när man inte är överens hur gör man då?*

Markägarintresse 1: *Jag håller inte med dig. Jag pratar med många markägare och det de säger att det de saknar är dialogen "Vill man ut och göra något på min mark ska man prata med mig". Man kommer långt med det steget.*

När den fjärde gruppen redovisat återkommer Markägarintresse 1 till frågan som avhandlades i hans grupp: *Jag är nyfiken på om någon i gruppen tycker att talet om dialog och överenskommelser är konstigt?*

Ideellt nyttjandeintresse: *Det beror på vad som menas med kommersiell verksamhet.*

Markägarintresse 1: *Det är turistföretag som vill bedriva verksamhet på annans mark.*

Ideellt nyttjandeintresse: *Definiera företag då...*

Markägarintresse 1: *Ja det är ju ...*

Ideellt nyttjandeintresse: *... är det aktiebolag, handelsbolag, ideell förening eller annat?*

Markägarintresse 2: *Det är alla de där du räknar upp.*

Ideellt nyttjandeintresse: *Då håller vi inte med.*

Markägarintresse 2: *Vad är det som inte stämmer?*

Processledaren försöker avbryta, men Markägarintresse 1 invänder: *Fast, det där var lite viktigt...*

Processledaren släpper ordet fritt och de deltagare som försöker reda ut vad de menar med kommersiell verksamhet fortsätter ett tag tills Ideellt nyttjandeintresse 1 undrar om markägarintressenas uttalanden *"... betyder att markägarna vill ta betalt av mulle-grupper?"*

Markägarintresse 1: *Vi talar om att söka **dialog**, inte om ersättning! Inte*

*jag i alla fall. Det var **diskussionen** [dvs. att ta kontakt, söka dialog] med markägarna som var det stora steget. Jag ska vara supertydlig mot dig. Väldigt konkret: Om en entreprenör har företag i Åre, de leder till exempel safari, då ska de snacka med markägarna. Det är ett konkret exempel. Sedan har jag svårt att förstå hur det kan bli till att mulle-grupper ska betala, utifrån den tolkningen. Den är lite långtgående.*

Markägarintresse 3: Ni talar om turistföretagare, men det är väl ett gott råd också till ideella föreningar som ska göra något av omfattning, att söka kontakt med markägare.

Ideellt nyttjandeintresse 1: Absolut, och det gör vi! Så fort vi tycker att en aktivitet inte ingår i allemansrätten så tar vi kontakt. Och jag har inte fått kritik i den här sammanslutningen om någon överträdelse.

Markägarintresse 1: Det gör ni ju idag om ni ska göra något omfattande. Ni går och pratar med markägare och kollar om det är OK och det är inget att säga något om.

*Ideellt nyttjandeintresse 1: Visst, men vi gör det inte för **all** verksamhet.*

Markägarintresse 4: Jag förstår inte er rädsla för att eventuellt behöva betala lite. All verksamhet, idrott, kultur eller vad det vara månne betalar nästan alltid för anläggningar som de använder. Det är bara den här biten som är gratis. Allt annat betalar ni för.

Ideellt nyttjandeintresse 1: Vi gör ju inte det. Vi bygger på ideell verksamhet och på att vi nyttjar andras mark.

Här vill processledaren återigen sätta stopp: Vi får vänta med den här diskussionen, flytta på den till senare då vi hjälps åt att sätta ord på oenigheten tillsammans med andra frågor som ej är färdigpratade....

*Markägarintresse 1: Men jag tycker det vore synd om ... Jag hör vad Ideellt nyttjandeintresse säger, och återigen: Det är inte **de** medlemmarna som är ett stort bekymmer. Vi tänker inte på dem. Det vore synd om formuleringen [dvs. den formulering hen och andra i grupp 3 kom fram till] kommer att försvinna på grund av detta.*

Processledare: Den kommer inte att försvinna, men det går inte att driva fram något slags "kan alla rösta på det här" i det här forumet.

Markägarintresse 3: Det är också synd om formuleringen uppfattas som att det är fritt fram för all ideell storskalig verksamhet. Det är precis lika viktigt att inse att den inte har fritt fram.

Markägarintresse 5: Det här [att markägar- och entreprenörsintressen kommit överens] är i alla fall ett stort steg framåt!

Här avslutar processledaren arbetspasset: Det är uppenbart att det behövs ett kunskapslyft kring allemansrätten. Nu får detta vara detta. Vi har ringat in viktiga saker att informera om och hitta överenskommelser kring.

Viktiga frågor som inte undersökts tillräckligt

Momentets innehåll	Momentets syfte
Deltagarna listar allt det som de tycker inte har avhandlats tillräckligt. Listan görs på whiteboardtavlan och ska finnas med i slutdokumentet.	Ge varje deltagare möjlighet att sätta ord också på det som dialogprocessen inte har ordat om. En lista på whiteboardtavlan ska visa att det som inte togs upp också är viktigt och behöver synliggöras. Knyta ihop säcken men ändå visa vilka frågor som kan behöva undersökas i fortsatt dialog.

Processledaren förklarar att det nu är dags att med få ord beskriva de kvarhängande frågor som man inte pratat klart om men som deltagarna tycker det är viktigt att gå vidare med.

Deltagarna samlar sina tankar en stund och börjar därefter ta ordet. Fyra av de fem markägareintressen som finns representerade i gruppen är mycket aktiva under detta arbetspass, medan de flesta andra sitter tysta. De räknar upp och diskuterar en lång rad frågor som de tycker gruppen talat för lite eller inte alls om. Det som sägs listas på whiteboardtavlan.

När strömmen av förslag börjar tunna ut säger Naturvårdsverket: *Jag vill inte lämna listan förrän vi pratat om vem som ska göra detta. Ni kan inte förvänta er att Naturvårdsverket ska göra allt, lösa allt det här ... Vissa saker ingår ju redan i vårt uppdrag, det kommer vi att jobba vidare med, men inte andra.*

Markägareintresse 5: *Jag tycker ni ska driva det mot departementet. Ha en ordentlig genomgång med dem.*

Myndighetsintresse: *Jag undrar, vad är det för lista vi gör? Jag tycker vi redan har talat mycket om det mesta som står här. Men vissa tycker detta är viktigt inte andra. Kan vi ringa in saker som vi gemensamt tycker är viktiga att prata om.*

Processledaren: *Listan finns för vi vill motverka att det ska se ut som att vi nått konsensus när vi inte har det.*

Markägareintresse 2: *Det är viktigt att listan finns och att den ska vidare.*

Naturvårdsverket: *Vi glömmer inte frågorna. Men vi har ingen möjlighet att arbeta med allt det här.*

Markägareintresse 4: *Men detta hann vi ju inte. Då anser jag att Naturvårdsverket har ansvar för att föra det vidare. Antingen själv fatta beslut eller ha dialog med departementet så att politikerna får fatta beslut. Någonstans måste det fattas beslut om dessa frågor!*

Naturvårdsverket: *Då har du alldeles för höga förväntningar på vad Naturvårdsverket kan göra. Eller kan göra i dialog med departementet. Mycket av detta kan vi inte göra.*

Markägareintresse 5: *Men att visa departementet vad markägare har för problem, det kan väl inte departementet säga nej till tycker jag.*

Markägareintresse 1: *Kanske är vi överens om det som Ideellt nyttjandeintresse*

sade, att lagefterlevnaden borde bli bättre? Eller är det någon som inte håller med om bättre lagefterlevnad? Jag tycker annars att det vore synd om vi inte bär med oss något från den här dialogen. Att spåret av den här gruppen blir att vi inte var överens om något. Vi borde kunna hitta en kil.

Ideellt nyttjandeintresse: Genom att lyfta just den frågan kanske ni [Naturvårdsverket] får ett uppdrag att utreda den.

Markägarintresse 1: Jag instämmer med de andra. Det är bra att få ett kraftigt och entydigt budskap från den här gruppen som visar att det här behöver man titta på, hur ska man arbeta med det. Det kanske löser en del av de andra problem som vi tagit upp.

Processledaren: Listan är viktig för den kommer vara offentlig i slutdokumentet. Allas ansvar att föra frågorna vidare. . . Men den är av karaktären minnesanteckningar, inte något bindande dokument.

Avslutande runda

I en sista runda berättar deltagarna om vad de fått ut av dialogprocessen. Majoriteten väljer att lyfta fram positiva aspekter, de talar om att det varit spännande, att de lärt sig mycket och förstått att frågan är mer komplex än de ursprungligen trodde, och flera av dem har tankar om hur de kan samverka med varandra framöver. Ett par exempel:

Myndighetsintresse: Spännande att vara med, har lärt mig mycket. Fått ökad medvetenhet om allemansrätten och hur komplext det är. Jag ser kopplingen till annan lagstiftning som bildar ramverket och styr allemansrätten. Jag kan förstå att folk blandar samman detta. Efter mitt första möte här samlade jag kollegor som berörs av frågor om allemansrätten som arbetar på andra enheter till möte om allemansrätten. Då tog de upp strandskydd som ju inte är allemansrätten. Vi pratade om skoter- och terrängkörningslag och det ligger inte heller under allemansrätten. Vi måste ta hem [förstå] att det är dessa kringgärdande lagar som måste styras upp för att allemansrätten ska fungera bättre.

Ideellt nyttjandeintresse: En del har sagts redan. Har varit nyttigt att sitta ner här och diskutera frågan. När man börjar skrapa på ytan har det visat sig inte vara så lätt som man först trodde, mer komplicerat. Den största insikten är hur stor och komplicerad skoterfrågan är. Vi kommer att jobba vidare med förhoppningsvis LRF om det. Förmodligen kommer vi att göra något med LRF om allemansrätten.

Markägarintresse: Dialogen har gett kontakter med andra organisationer. Positivt. . . Idag kul att prata med entreprenörsintresset, vi hittade en väldigt samsyn. Just det här med att mulle-grupper ska betala 50 000 per besök för att få komma ut i skogen (lite försiktigt skratt) Nej, jag skojade! Jag har en rad möten framöver: Jag och entreprenörsintresset ska ses i närtid. Jag och några ideella nyttjandeintressen ska ses och diskutera också. Sedan ska jag och entreprenörsintresset till Åre och sitta med i en arbetsgrupp och diskutera turistföretagare och samarbete med markägare.

Efter information om hur dokumentationen av dialogprocessen kommer att slutredovisas avslutas dialogserien.

Diskussion av möte 6

Det blir än en gång tydligt att uppfattningen om vad man pratat mycket och lite om under dialogserien skiljer sig åt. Under arbetspasset där deltagarna ska lista vad de hade önskat att man under dialogprocessen ägnat sig åt och rätt ut är de deltagare som varit mest ifrågasättande till dialogprocessens form och innehåll de mest aktiva. En av dem säger: *Kommersiell verksamhet har vi trott att vi ska få diskutera i det här forumet men det har vi inte gjort. Ingår kommersiell verksamhet i allemansrätten eller inte?*

Som redan nämnts vet vi både från tidigare möten och från de intervjuer vi gjort, att andra deltagare tycker att frågor som relaterar till detta har fått alldeles för stort utrymme. Också inspelningarna visar att kommersiell verksamhet i själva verket har diskuterats en hel del under mötena. Men uttalandet visar att de som tagit upp och velat tala om kommersiell verksamhet ändå inte tycker att de har blivit lyssnade till. Även om frågor om kommersiell verksamhet varit uppe på flera möten har deltagarna inte kommit överens om eller fattat beslut om sådan verksamhet är oförenlig med allemansrätten eller inte, och det är kanske detta som deltagaren egentligen menar och känner sig besviken över.

I avgränsade dialogprocesser är det naturligtvis inte möjligt att ta upp alla frågor som deltagarna önskar reda i. För deltagarna blir det därför ett viktigt första steg i processen att enas om, inte bara hur man ska prata, utan också vad man ska prata om. Efterhand som dialogprocessen utvecklas brukar deltagarna också kunna se ett värde i att nu och då förhålla sig mer kritiskt till sitt eget perspektiv och lyssna på andras i syfte att förstå mer. Några av deltagarna i den här dialogprocessen visade från början att de inte var redo att acceptera vare sig formen eller innehållet för processen. Med tanke på den innebörd detta haft för processen, ser vi nu i efterhand att vi hade vunnit på att oftare än vi gjorde fångat möjligheter att dra in alla deltagare i samtal som tydliggjorde vad detta betydde, vilka konsekvenser det fick och om och i så fall hur man skulle kunna göra annorlunda.

Det sista mötet visar ännu tydligare än tidigare möten att deltagarnas förmåga och/eller vilja att föra mer dialogliknande samtalsformer förändrats i jämförelse med de första mötena. De har inte träffats särskilt många gånger och det har gått ett par månader mellan varje träff men detta har varit tillräckligt för dem för att efterhand utveckla och välja mer konstruktiva sätt att kommunicera. Vi ser också ett par initiativ som vi tolkar som en ansats att ta ansvar för och öppna upp för fortsatt kommunikation efter att dialogserien avslutas.

Ett sådant exempel är det uttalande som deltagarna i grupp 3 gör under det första arbetspasset. Innehållsligt har detta uttalande inte så mycket att göra med uppgiften för arbetspasset, att föreslå former för information och utbildning om allemansrätten. Ändå är det naturligtvis mycket viktigt. Vi vet ingenting om hur samtalet löpt i grupp 3, men det ser ut som de tre deltagarna kommit fram till att *alla* markägarperspektiv (inte bara det som finns representerat i grupp 3) behöver respekteras och bekräftas, och att ett mindre konfrontativt förhållningssätt kan vara avgörande för om det ska finnas förutsättningar för fortsatt kontakt och kommunikation efter att dialogprocessen avslutas.

Ett liknande intresse ser vi i det markägarintresse som vill förstå vad *hela* dialoggruppen, inte bara markägarintressena tycker och tänker om grupp 3:s uttalande. Hen ber processledaren att ge utrymme för Ideella nyttjandeintresset och andra att prata färdigt och reda ut sina olika inställningar till grupp 3:s uttalande. Detta i en, verkar det som, önskan om att respektera, förstå och bli förstådd, för att möjliggöra fortsatt kontakt och kommunikation.

Vad dialogprocessen gett deltagarna och vad de lärt sig

Deltagarnas åsikter om dialogen

Ett par dagar efter det sjätte och sista mötet i dialogserien, e-postade vi några utvärderande frågor till alla som deltagit i dialogprocessen. Syftet med denna enkät var att få feedback från deltagarna. Frågorna löd:

1. Vad hoppades du få ut av dialogprocessen?
2. I vad mån har dina förhoppningar infriats och vad tror du själv att detta beror på?
3. Vad tycker du har varit ditt viktigaste bidrag till dialogen?

15 deltagare (av 20 tillfrågade), inom grupperna markägare, ideella nyttjare och myndigheter, svarade på enkäten, men ingen deltagare tillhörande gruppen entreprenörer. Då frågorna var öppet utformade, har det funnits möjlighet för deltagarna att besvara dem på mycket olika sätt. En del har gett korta svar bestående av en eller ett par rader, andra har passat på att skriva längre resonemang över sina intryck och slutsatser. Då vi ser att det finns ett visst mönster i svaren, som kan hänga samman med vilket intresse de svarande tillhör, redovisar vi och resonerar om svaren utifrån dessa.

Markägarintressen

Totalt sex (av sju tillfrågade) deltagare tillhörande markägarintressen svarade på enkäten. En förhoppning som nästan alla deltagare i denna grupp ger uttryck för är att dialogserien skulle ge dem möjlighet att berätta om sin syn på allemansrätten och möjlighet att bidra

till uppfattningen om hur allemansrätten ska tolkas och tillämpas. Ett representativt svar för gruppen är:

Jag hoppades att dialogen skulle tydliggöra vad som inryms i allemansrätten och vad som inte kan göras med hänvisning till allemansrätten. Och att det ska bidra till att förhindra missbruk av allemansrätten på markägarnas bekostnad. Med det tydliggörandet som utgångspunkt hoppas jag att naturvårdsverket mfl. kan vara effektivare i informationsarbetet om allemansrätten så att den ”ursprungliga kärnan” skyddas och att glidningen av dess innebörd förhindras.

Processen sågs också av flera som en möjlighet till att få direkt kontakt med och kunna påverka Naturvårdsverket.

Med sina sju representanter var gruppen markägarintressen den största gruppen som deltog i dialogserien och åsikterna om dialogprocessen inom gruppen varierar starkt, vilket framkom tydligt redan under processens gång. Det går dock att, baserat på svaren, grovt dela in deltagarna i två undergrupper. I den ena dominerar förhoppningar om att genom dialogprocessen förstå mer om hur andra grupper ser på allemansrätten, att förstå mer om otydligheterna/svagheterna med nuvarande tolkningar och tillämpningar och att utifrån detta undersöka vad det finns för möjligheter att genom samverkan med andra aktörer komma tillrätta med problemen. De här föreställningarna och förväntningarna ryms väl inom hela ansatsen för dialogprocessen och de ramar som Naturvårdsverket definierade för den. Inom denna undergrupp finns deltagare som beklagar att den andra undergruppen fått så stort utrymme.

I den andra undergruppen dominerar förväntningar om att övertyga, dvs. få andra att förstå och hålla med om att den egna synen på allemansrätten är den mest rimliga. Samtliga i denna grupp skriver att de förväntade sig att dialogprocessen skulle komma fram till, eller fatta beslut i frågor som inte ryms inom nuvarande tolkning och tillämpning av allemansrätten. En person skriver till exempel:

Jag hade önskat att vi även skulle ha enats om att kommersiell- och organiserad verksamhet inte faller under allemansrätten.

Den här undergruppen verkar inte ha fått förväntningar om att kunna göra sig hörda och förstådda tillgodosedda i dialogprocessen, vilket ledde till att de betraktade dialogprocessen som en kamp. Undergruppen utgår från att resultatet av dialogprocessen har stor inverkan på allemansrättens framtid i Sverige, trots att detta står i kontrast till dialogprocessen egentliga mandat. Till exempel skriver en person:

Min uppfattning om dialog var, att båda parter kan framföra sina synpunkter på samma villkor, och i demokratisk anda. Det visade sig att så inte var fallet. Redan i ett tidigt skede framkom att Naturvårdsverket skulle bestämma villkoren för dialogen. Detta innebar att diskussionen skulle ske inom ramen för befintlig lagstiftning. Detta blev ju absurt då någon lagstiftning om allemansrätten ej existerar. Naturvårdsverket medger att verksamhet på annans mark inte är reglerad i lag och vägledande domar saknas. Detta medför att det inte med säkerhet går att uttala sig om vad som gäller i dagsläget. Eftersom mitt (vårt) krav var en ny lagstiftning om vad som ingår i allemansrätten, återstod bara konfrontation.

Representanterna för markägarintressenas svar på fråga 2 och 3 tyder på att samtliga inom detta intresse tycker att deras förhoppningar till stor del infriats. De skriver att de tycker att de fått möjlighet att höras och tror att andra som deltog i processen nu vet mer om markägarnas situation och önskemål, att (som en skriver): "... flera förstått att markägare vill ha dialog med dem som bedriver verksamhet på hans/hennes mark". De deltagare som hade förhoppningar om att lära sig mer om hur andra ser på allemansrättsrelaterade frågor och önskade hitta kontakter att samverka med säger sig också ha fått det.

Ideella nyttjandeintressen

Tre (av tre) deltagare som representerar ideella organisationer som använder sig av allemansrätten har svarat på enkäten. Deras svar är förhållandevis samstämmiga. De skriver att de hade förhoppningar om att få berätta, och få förståelse för, men också lyssna på andras synpunkter om allemansrätten, att utveckla nya relationer och hitta aktörer att samarbeta med. I denna grupp fanns förväntningar på att fokus för dialogprocessen i högre grad än som visade sig vara fallet skulle utgå från allemansrätten som en möjlighet, och att man skulle komma fram till hur man skulle kunna komma till rätta med alla de aktiviteter som idag sker i allemansrättens namn, trots att de inte vilar på allemansrättslig grund:

Vi hoppades nyansera den bild som framkommit i media, så att allemansrätten inte framstår som ett problem utan ses som den stora tillgång det är – dvs. en av Sveriges stora möjligheter för samhället att ta sig an viktiga, fundamentala frågeställningar kring hälsa och livsglädje, närhet till naturen och ett hållbart synsätt kring miljön. Vi ville också höra ifrån markägare hur de upplever situationen kring friluftsutövare i markerna idag och se om de delar vår bild att det är ytterst sällan som problem uppstår, i förhållande till hur många som rör sig i skog och mark, och att det är ofta som allemansrätten får klä skott för frågor som egentligen inte är allemansrättsliga. Glädjande nog var så fallet.

Också deltagare inom detta intresse verkar ha uppfattningen att dialogprocessen i någon mening var en kamp som hade kunnat vinnas om fler med samma intresse hade funnits representerade:

Slutligen så hoppades vi föra allmänhetens talan kring att bevara samma fina möjligheter för friluftslivet som vi har idag för kommande generationer. Det var extra viktigt förstod vi efter första mötet eftersom allmänheten i övrigt inte representerades i dialogmötena och vi ju vet att cirka 95% tycker att allemansrätten är oerhört viktig för deras välmående.

Alla i gruppen är inte helt nöjda med hur processen utformades. Detta är inte oväntat med tanke på förhoppningarna om att processen skulle utgå från allemansrätten som en tillgång. Beskrivningen av de sex dialogmötena ovan visar att de frågor som dominerade processen utgick från andra perspektiv. En skriver:

Jag anser inte att mina förhoppningar infriats. I dialogen fanns en fokusering på problem men inte någon gång kunde dessa specificeras i

omfattning. De fanns somliga som ville ha en lagändring till stånd och hävdade detta om och om igen trots att det inte skulle ingå i dialogen. Jag upplevde att detta beteende störde dialogen och hindrade den att nå längre än dit vi hann.

En av deltagarna inom detta intresse verkar å andra sidan mycket nöjd med processen och skriver att alla förhoppningar infriats, dvs. både förhoppningen om att föra fram egna synpunkter, att lyssna och förstå andras, och hitta samverkanspartners.

Samtliga verkar tycka att de haft utrymme att tillföra och berika processen med sina synpunkter och en deltagare beskriver sitt viktigaste bidrag till processen var att gruppen enades om att lyfta fram arbetet med bättre lagefterlevnad.

Myndighetsintresset

Generellt har de deltagare i myndighetsgruppen som svarat (fem av sex) förväntat sig att få ta del av olika intressen på allemansrättens problem och möjligheter och därmed få en klarare bild av vad som gäller och inte. Ytterst få skriver att de hade förhoppningar om att bidra med egna synpunkter i dialogprocessen. Ett representativt svar på fråga 1 är:

Jag hoppades på att få en djupare inblick i frågan. Jag hade inte förväntat mig en så spretig bild av frågan. Mina förhoppningar var att dialogerna skulle kunna bidra att forma min och min organisations uppfattning och ett eventuellt framtida ställningstagande i frågan.

På fråga 2 (i vad mån förhoppningarna infriats) svarar flera precis som exemplet ovan också antyder, att: ”*problembilden blivit tydligare*” och att de fått: ”*bättre förståelse för olika ståndpunkter*” om allemansrätten och insikter om att frågan är betydligt mer komplex än de trodde tack vare att så många perspektiv ingick i dialogen. En person skriver:

Jag tycker mig ha fått en tydligare bild av vad allemansrätten är och vad som utgör dess gränser. Jag har tagit till mig av uppfattningen att det som måste arbetas på framöver är att tillämpa den kringgårdande lagstiftningen i större grad än vad som sker i dagsläget. Jag tror att allemansrätten är en i vårt samhälle relativt väl förankrad ”rättighet/möjlighet”. Däremot tror jag inte att dess gränser om vad man får göra och inte får göra är helt klara i allmänhetens medvetande. Jag kan känna en viss oro för att det i ett långsiktigt perspektiv kan bli problematiskt att försvara allemansrätten i alla lägen om inte efterlevnad och beivrande av kringgårdande lagstiftning skärps.

Myndighetsgruppen är en stor men förhållandevis samstämmig grupp. Precis som några inom ideella nyttjandeintresset och markägarintresset finns en viss besvikelse över att processen inte kom längre och de beklagar att vissa deltagare fått så stort utrymme med frågor som egentligen inte skulle rymmas inom processen. Flera menar dock att samtalen blev mer konstruktiva allt eftersom. En person skriver:

Trots att jag flera gånger känt mig frustrerad under dialogerna tycker jag att slutresultatet ändå var mödan värt. Det var bra att alla organisationer

som deltog ställde sig bakom att Naturvårdsverket bör vara den som tolkar, och förmedlar information om, allemansrätten och dess gränser. Alla ställde upp på att länka till deras hemsida och använda deras skrivelser i sina respektive organisationer. Det var också bra att alla var överens om att en av de viktigaste frågorna (förutom gemensam tydlig information) är bättre tillsyn och beivran av lagöverträdelser. Jag, och många med mig (dock inte alla), menar nämligen att det inte behövs någon förändring av gällande lagstiftning kring allemansrätten, men en bättre efterlevnad av gällande lagar.

Diskussion om enkätsvaren

Enkätsvaren förstärker den bild som vi fått under mötena av vad olika deltagare tyckte om dialogprocessen. Processens övergripande syfte var bland annat att öka kunskapen om olika ståndpunkter om allemansrätten och skapa kontakt mellan olika parter som har intresse i och berörs av dess tillämpning. Några av deltagarna uttrycker besvikelse över att processen inte resulterade i det som de hoppas på, trots att deras förväntningar inte överensstämmer med det övergripande syftet. De flesta verkar dock, oavsett om de ursprungliga föreställningarna är förenliga med processens syfte eller inte, ha anpassat sina förväntningar på vad processen skulle kunna resultera i, efterhand som deras erfarenheter vuxit och de börjat ana processens möjligheter och begränsningar. Sammanfattningsvis säger alltså deltagarna att de:

- Lärt mer om sakfrågor, dvs. de har lärt om juridiken kring allemansrätten, vad som ryms och inte ryms inom allemansrätten så som den tolkas idag, samt vilka svårigheter och svagheter som finns med gällande tolkningar.
- Lärt mer om värderingar och attityder till allemansrätten inom de organisationer som berörs. De vet alltså mer om vad andra organisationer tycker och varför de tycker som de tycker. Därmed har deras bild av allemansrätten blivit mer komplex. De kan sätta in allemansrätten i ett större politiskt och normativt sammanhang och förstår mer om vad som krävs för att komma till rätta med svagheterna och svårigheterna kring allemansrättens tolkning och tillämpning.
- Lärt mer om den egna organisationens svårigheter och möjligheter att uppfylla organisationens mål och aktiviteter relaterade till allemansrätten. De har lärt om hur de som organisation kan agera, vilka de kan samverka med och varför för att uppfylla sina respektive organisationers mål.

Hur lärdomar och förståelse från dialogpro- cessen återrapporterats

En dialogprocess står alltid inför två grundläggande utmaningar: att få samtalet mellan dialogdeltagarna att fungera på ett bra sätt som främjar lärande och reflektion, samt att få det som sker i dialogmötena att bidra till lärande och reflektion också i de organisationer som finns företrädade i dialogprocessen. Dessa två utmaningar är beroende av varandra på så sätt att deltagarna i en dialogprocess kommer till dialogmötena med förväntningar och föreställningar som är grundade i de strukturer och sociala normer som råder i de organisationer de företräder, och de återvänder till sin organisation med erfarenheterna av att för ett kort tag ha medverkat i ett dialogmöte, en tillfällig ”organisation” där de tillsammans med representanter för andra organisationer skapat andra sociala processer och normer än de som råder i hemorganisationerna. Deras agerande i dialogmötena möjliggörs och begränsas både av vilka de är, av den organisation de ingår i, och av den tillfälliga organisation som dialogprocessen utgör. Om och hur erfarenheterna från dialogmöten sprids vidare i deltagarnas hemorganisation är alltså beroende både av hur dialogprocessen är uppbyggd och av strukturer och processer i hemorganisationen.

Framgångsrika dialogprocesser lyckas bidra till konstruktivt lärande i såväl dialogmötet som i de organisationer som finns representerade. Om insikter och förståelse som skapas i dialogprocessen inte sprids i representanternas hemorganisationer, finns stor risk för att erfarenheterna inte utnyttjas och i förlängningen inte kommer det omgivande samhället till godo. Här talar vi om processerna i organisationerna i termer av ”återrapportering”. Utmaningen ligger i att designa dialogmöten som gör det enkelt för dialogdeltagare att återrapportera till sina organisationer på ett sådant sätt att det sker ett konstruktivt lärande också i organisationerna. Detta lärande i hemorganisationen ska i sin tur ge representanten bra förutsättningar att framöver bidra till konstruktiva möten i dialoggruppen, som ger bra erfarenheter som kan återrapporteras till organisationen, och

så vidare i en växelvis process av växande konstruktivitet. När återrapporteringen haltar i en process så skapar det osäkerhet hos dialogdeltagarna om deras respektive mandat och uppdrag, och denna osäkerhet leder lätt till att dialogmötena låser sig och står och stampar. På motsvarande sätt är det svårt för dialogdeltagare att återrapportera om dialogmötena är otydliga och förvirrande för dem.

Vi har därför inte bara studerat själva dialogprocessen om allemansrätten utan också undersökt hur utbytet mellan dialogmötena och de organisationer som var representerade i processen gick till i praktiken. Vår utgångspunkt har varit att effektiv och ändamålsenlig återrapportering hänger samman med:

- Karaktären på och kvalitéerna i dialogprocessen – vad lärde man som kan återrapporteras till hemorganisationerna?
- Vilken roll och vilket mandat representanterna har i sina hemorganisationer samt vilken betydelse frågor om allemansrätten spelar i organisationerna som deltar.
- Organisationernas uppbyggnad och hur strukturerna för information och kommunikation ser ut.

Vår undersökning av återrapporteringen gjordes i form av intervjuer med ett urval av organisationerna, sju stycken. Dessa valdes ut för att spegla bredden både av olika typer av organisationer och olika typer av intressen som funnits med i processen. Vi valde vidare ut organisationer vars representanter i dialogprocessen varit aktiva, dvs. personer som deltagit i alla, eller åtminstone de flesta möten. De utvalda intervjupersonerna representerade:

- 2 myndighetsorganisationer; en lokal/regional och en nationell
- 4 ideella organisationer; tre riksomfattande och en lokal
- 1 företagsorganisation

Till skillnad från i redovisningen hittills där deltagare kategoriserats utifrån sitt intresse har vi här utgått från hemorganisationens struktur. Redovisningen nedan är upplagd utifrån våra utgångspunkter ovan.

Karaktären på dialogprocessen – vad lärde man som kan rapporteras?

I tidigare kapitel har vi konstaterat att de som deltog i processen om allemansrätten har lärt om sakfrågor som rör allemansrätten, om juridiken kring rätten samt om vilka former av aktiviteter som ryms och inte ryms under allemansrätten så som den tolkas idag. De har också lärt mer om de intressen och perspektiv som gör anspråk på allemansrätten. Detta har gett dem förståelse för att frågorna om allemansrätten är komplexa, vilket gör att de klarare än förut kan se både möjligheter och begränsningar i nuvarande tolkning och tillämpning av allemansrätten.

De har också fått förståelse för betydelsen av att fortsätta samverka med andra aktörer, de har fått idéer om vilka de kan samverka med och fått förståelse för vilka möjligheter och svårigheter detta kan medföra. Vidare ledde dialogen till en uttalad samsyn om att en av de viktigaste åtgärderna för att myndigheternas tolkning av allemansrätten ska upprätthållas är att tillsynen av aktiviteter som inte är förenliga med allemansrätten tas på allvar och stärks. Allt detta kan de alltså i någon mening föra vidare till de organisationer som de representerar.

I tidigare kapitel har vi också beskrivit och konstaterat att deltagarna i dialogen visade att de var osäkra kring dialogens ramar. Tydligast visades detta då deltagarna ifrågasatte gruppens sammansättning, dialogens uppdrag samt utsikten att dialogen skulle leda någonstans. Det är vanligt att nya konstellationer av människor med olika intressen och perspektiv visar en sådan osäkerhet i början av en dialogprocess, och att deltagarna under processens gång, efterhand som de får insikter om processens möjligheter och begränsningar anpassar sina föreställningar om vad de kan förvänta sig och kan urskilja vad de lär sig, vad som är värt att återrapportera till hemorganisationer och varför. Deltagarna fick dock inte mycket hjälp att under processens gång synliggöra för sig själva och tala med andra om det som de lärt sig. Oklarheter kring processens mandat och bristen på fokus i samtal och arbetsuppgifter verkar många gånger ha hindrat deltagarna från att urskilja vilka möjligheter till ökad förståelse som processen erbjöd.

Intervjuerna vi gjorde bekräftar i stort sett den ovan beskrivna bilden. En skillnad är dock att eftersom intervjuerna gjordes innan processen avslutades (mellan möte 3 och möte 5) hade flera av dem inte samma bild av vad de fått ut av och lärt sig i dialogen som de hade i samband med att processen avslutades och de svarade på enkäten. En ytterligare aspekt som några intervjuade lyfter fram är att de lärt sig mer om hur man kan leda dialogprocesser. Några säger att de sätter stort värde på detta. För dem är alltså dialogformen i sig intressant då den överensstämmer med hur den egna organisationen behöver jobba med olika frågor.

Generellt är det inte helt självklart vad det är som spridits vidare i de deltagande organisationerna. Det verkar vara en blandning av reaktioner på det som händer i rummet under dialogmötena (ibland gränsande till skvallernivån) och information relaterad till sakinnehållet i mötena. Flera uttrycker att de "bevakar" sina frågor, och vi får intrycket att detta har styrt urvalet av rapporteringen mot sådant som rör hur det går för deras ståndpunkt. Detta rimmar illa med Naturvårdsverkets syfte med dialogerna som handlar om att lära av varandra, inte bevaka intressen. Det mesta tyder på att kunskapen om övriga organisationers ståndpunkter och nyanseringen av frågan inte når ut i deltagarnas hemorganisation.

Deltagarnas roll och mandat samt allemansrättens betydelse för organisationerna

Samtliga sju organisationer vars representanter vi intervjuat har fått inbjudan till dialogprocessen från Naturvårdsverket. Alla har de tidigare engagerat sig i remissrundan kring Margareta Svenning och Klas Sandells utredning. Förfrågan verkar vidare ha kommit till dem som personer inom organisationerna snarare än att frågan ställts öppet till hela organisationen. Med något enda undantag verkar det ha varit självklart att just denna person skulle gå in och vara organisationens representant. I flera fall är det denna person som tidigare har arbetat med remissen. Det är också så att denna person är en av få som jobbar med allemansrättsfrågor och som tjänsteman, eller att denna person är en av mycket få tjänstemän över huvud taget. I det fall där det inte varit självklart att just denna person skulle bli hemorganisationens representant har det varit på en stor myndighet där det funnits många tänkbara personer också på andra håll i landet men där frågan kom från en överordnad som velat ha det i den del av landet där representanten satt. Denna representant lyfter själv frågan att det varit svårigheter med att representera en organisation med en sådan spridning geografiskt. I flera fall visar det sig att en representant har tidigare erfarenheter (ibland innan vederbörande började arbeta för den aktuella organisationen) som kommit väl till pass: Jobbat med allemansrätt vid universitet, med att leda människor, med markägarkontakter, med utredaren, eller på andra sätt kopplat till allemansrätten.

Om arbetet med dialogen ligger ytterst väl i linje med verksamheten beslutad av årsstämma eller motsvarande har representanten kunnat ta jobbet och haft frihet att lägga upp det själv till stora delar. I andra fall har representanten fått uppdraget sanktionerat av sin chef.

Organisationernas struktur för kommunikation och informationsspridning

Ingen av de intervjuade presenterar någon tydlig plan för hur återrapportering från dialogen ska gå till, eller snarare för hur kanalerna mellan dialogprocessen och hemorganisationen ska fungera. Till stor del verkar det vara de redan befintliga nätverken som används för detta. Någon har enhetsmöten två gånger per termin, men tycker att det inte finns mycket tid där. Något liknande beskrivs av en annan representant där möten mellan enheter hålls regelbundet och dialogprocessen för allemansrätten kan tas upp som en av många frågor som kommer upp. Någon har skapat ett nytt nationellt nätverk av potentiellt intresserade

personer tänkt att fungera som bollplank, men upplever att intresset är ljust. Där beskrivs problemet som att det består av personer som representanten inte känner och inte heller träffar i detta ärende, dvs. mycket lite talar för stort engagemang. En representant för en av de minsta organisationerna skickar helt enkelt ut anteckningar via e-post till samtliga medlemmar när något bedöms extra viktigt, men upplever det som att hen får driva mycket själv.

Vi har sett att, när det gäller geografiskt utbredda organisationer, med kontor/underavdelningar på flera platser i landet, hänger vidareförmedlingen av information från representanten i dialogprocessen på representantens engagemang och tillgången på upparbetade informationskanaler inom organisationen. Förmedlingen av erfarenheter från dialogprocessen till kolleger vid det egna kontoret/underavdelningen verkar ske mer spontant, under kaffepauser och i andra sammanhang där man råkar möta kollegor.

Det upplevs som svårt att föra lärandet vidare i organisationen. ”Det finns ingen mottagare” uttrycker någon det som. Vid möten finns för lite tid, vid utskick uteblir responsen också i de fall där representanten efterlyser den. De som verkar mest nöjda har redan befintliga nätverk som redan jobbar med frågan, eller frågor som är mycket närliggande, där rapportering från dialogprocessen smälter in väl.

Diskussion om återrapportering

Som vi sett ovan är det både osäkert och oklart hur de erfarenheter som deltagarna fått av att delta i dialogen återrapporterats till deras hemorganisationer. Flera av de aspekter som påverkar detta som till exempel de medverkandes roll och mandat i sina organisationer, vilken betydelse frågan om allemansrätten har i dessa och hur strukturerna för information och kommunikation ser ut kan den avgränsade dialogprocessen inte påverka. Det är aspekter som processen har att utgå ifrån. Det som skulle kunnat påverka återrapporteringen gynnsamt är att inom ramen för dialogprocessen uttalat problematisera frågor om återrapportering. Vi tror att för att detta ska lyckas behöver det finnas utrymme för deltagarna att regelbundet under processens gång och framförallt i samband med avslutningen synliggöra *vad* deltagarna lärt sig samt *hur* de kan och kommer att använda det inom sina organisationer. Diskussioner om vilka svårigheter och möjligheter de har att återrapportera till sina hemorganisationer hade kunnat hjälpa deltagarna att hitta strategier för detta.

Slutdiskussion och rekommendationer

Den generella bild som deltagarna ger vid dialogprocessens avslutning är att de är nöjda över att ha fått delta i ett spännande sammanhang. De uppger att de har knutit nya kontakter och tillsammans nyanserat bilden av vad allemansrätten innebär. Samtidigt har många deltagare både under mötena, i enkäten och i intervjuerna uttryckt att de önskat att de hade kommit längre, att samtalen hade varit mer fokuserade så att de hade kunnat enas i fler frågor. Vi tolkar detta som ett behov av att få större klarhet kring vad man kunnat enas om och vad man alltså är oeniga om och varför denna oenighet består. Då skulle gruppen ha kunnat leverera mer konkreta resultat i form av tydliga gemensamma problemformuleringar och rekommendationer om hur problemen skulle kunna hanteras och hur man eventuellt hade kunnat arbeta vidare tillsammans. En förutsättning för att detta skulle kunnat ske i högre grad än det skedde, är att samtalen som fördes i dialogprocessen hade varit mer orienterade mot förståelse och dialog och mer innehållsmässigt sammanhållna än vad som nu var fallet. Med förståelseorientering menar vi en process där oenigheter mellan deltagarna blir klargjorda på ett sådant sätt att de ömsesidigt förstår att den andra har förstått vad de menar, också om den andra inte håller med om slutsatsen, att de förstår vad de i grunden är oeniga om och varför de kommer till olika slutsatser. Det var sällsynt att samtalen i dialogprocessen hade denna förståelseinriktning. Här diskuterar vi med utgångspunkt i hur detta hade kunnat åstadkommas i högre grad.

Som rådgivare och medansvariga till processens upplägg och genomförande var vi inte förberedda på att åsiktsmotsättningarna bland deltagarna skulle vara så stora och uttalade som de visade sig vara. Hade vi känt till detta till exempel genom att ha tagit reda på och undersökt förutsättningarna för dialog innan vi satte igång, skulle vi sannolikt ha lagt upp processen på ett annorlunda sätt. Här tittar vi därför på alternativa *upplägg av processen* och hur dessa, mot bakgrund av det vi vet idag, hade kunnat möjliggöra mer förståelseinriktade och fokuserade samtal.

I dialogen har det uttryckts meningsskiljaktigheter mellan dialogdeltagarna om hur de legala förutsättningarna för allemansrättsligt nyttjande

ser ut, vilka problem som uppstår som följd av allemansrättsligt nyttjande, samt hur en framtida lösning på problem med allemansrätten borde se ut. Det har också uttryckts ifrågasättanden av andra aktörers sätt att agera i dialogen, av dialogens ramar, legitimitet, sammansättning och arbetsformer. Vidare har vi som medarrangörer och observatörer tyckt att deltagarna ofta har misslyckats med att hålla sig inom de ramar som beskrivits av processledaren, och att detta har påverkat dialogens utfall negativt. Deltagare som enligt våra observationer har tagit stort utrymme i anspråk och påtagligt påverkat samtalens riktning, har själva uttryckt att de inte har fått det utrymme de borde. Andra deltagare har ibland uttryckt frustration över att dessa aktörer har tillåtits påverka dialogens form och innehåll i så stor utsträckning och har uppmanat processledaren att tydligare upprätthålla ramarna.

Att åsikterna är olika och ibland polariserade deltagare emellan är inte ett hinder för att kunna föra en dialog, men när deltagare ifrågasätter och emotsätter sig de påbjudna ramarna för dialogen blir det problem att behålla dialogformen. Det kan vara frestande att tänka att processen och samtalen kunde ha nått mycket längre om dessa deltagare inte bjudits in, men vi ser inte något värde i att föra en diskussion om ett sådant alternativ. Vi bör komma ihåg att samtliga inbjudna deltagare representerar organisationer som berörs av allemansrätten, de har indirekt inflytande över och/eller påverkas av hur allemansrätten tolkas och tillämpas. De är alltså alla en del av både problemen och lösningarna. Den förståelse och det lärande som växer fram blir rikare och mer relevant ju fler perspektiv som kan bidra till att kasta ljus över frågorna. Att inte bjuda in personer som representerar ett ”röststarkt” perspektiv hade alltså möjligen inneburit att samtalet flutit på bättre och att dialogprocessen resulterat i rekommendationer om överenskommelser, vilket var en förhoppning. Men det är en påtaglig risk att de rekommendationer som man då kommit fram till inte hade varit vare sig relevanta eller legitima för dem som de hade riktat sig till. I alla dialoger finns deltagare som inte accepterar eller förstår spelregler och andra förutsättningar och kommer med obehagliga och illa passande perspektiv. Att resonera om hur man kan hantera detta på plats är mer meningsfullt än att utgå från en tänkt situation där problemet är eliminerat genom att inte bjuda in alla tänkbara perspektiv. I den fortsatta diskussionen resonerar vi om hur dialogprocessen skulle kunna bli bättre genom ett annat upplägg, givet de deltagare som var med i dialogprocessen om allemansrätten och deras tolkning av situationen.

Fler möten med tätare mellanrum

En första aspekt vi vill lyfta fram är tidsaspekten och svårigheten att hålla en tydlig linje genom processen. Vi tror att den övergripande ansatsen fungerar, dvs. dialog förutsätter att samma människor träffas regelbundet. Problemet med upplägget av dialogprocessen var att det går mycket lång tid mellan mötena, vilket gör att det blir svårt att upprätthålla kontinuitet i samtalen. Detta bidrog till att gruppen tvingades till omtag, i alla fall

under den första delen av processen. Genom att Open Space-mötet hölls som möte 2, gick det fem månader mellan att deltagarna i dialoggruppen träffades i egenskap av dialoggrupp. Vi kan rimligen inte förvänta oss att de ska minnas, och utan problem fortsätta arbetet efter ett så långt uppehåll. Kontinuiteten i lärandet om dialogprocessens förutsättningar och ramar bröts, vilket bidrog till osäkerhet under möte 3 och 4. Detta hade kunnat motverkas av att dialoggruppen träffats dagen innan eller dagen efter Open Space-mötet för att reflektera över och utvärdera mötet och vad det innebar för det fortsatta gemensamma arbetet. Samma möjlighet hade uppnåtts om Open Space-mötet hållits som första möte.

Med tanke på de stora åsiktsmotsättningar om allemansrätten som deltagarna i dialoggruppen beskriver, den politiska laddning som allemansrättsrelaterade frågor har, deltagarnas ovana vid att föra dialogliknande samtal, samt svårigheten att förstå dialogens syfte och ramar och Naturvårdsverkets roll, tror vi att mötena var alldeles för få till antalet. Vi menar att det dubbla antalet möten hade varit mer rimligt för att utveckla förståelse för det dialogiska arbetssättet och tillit till andra deltagares och inte minst Naturvårdsverkets uppsåt, samt för att uppfylla syftet med dialogprocessen. Mötena hade också behövt inträffa med tätare mellanrum för att deltagarna skulle kunna hålla i minnet vad som avhandlats och för att upprätthålla kontinuiteten i samtalet. Det är möjligt, för att inte säga sannolikt, att ett längre uppehåll på några månader i en sådan mötesserie hade varit värdefullt. Det hade kunnat ge deltagarna perspektiv på och möjlighet att smälta och reflektera över det som hände i dialogprocessen tillsammans med sina respektive organisationer. Men för att fylla den funktionen hade uppehållet behövt infalla någon gång under senare delen av processtiden.

Dialogens mandat och syfte och deltagarnas roller

Syfte och mandat för dialogen förblev luddiga långt in i processen och togs därför upp och diskuterades i möte efter möte. Dessutom fanns det, som redan nämnts, deltagare som aldrig accepterade syftet och ramarna utan återkommande ställde krav och önskemål som inte rymdes inom dessa. Vi har sett vilken irritation och otillfredsställelse detta skapade bland deltagarna (både de som emotsatte sig ramarna och de som accepterade dem) och hur denna villrådighet präglade många samtal, vilket gjorde att tidplanen för mötena inte hölls. Under första mötet kom frågorna om detta upp spontant och det fanns också tid avsatt för att gå igenom och diskutera det, men detta var helt otillräckligt.

Det syfte och det mandat som Naturvårdsverket önskade och satte som ram för processen, kunde i samband med att processen startade, ha presenterats som ett *förslag* med motivering. Det hade i högre grad inkluderat deltagarna i formuleringen av syfte och mandat, och givit dem möjlighet att tillsammans diskutera för- och nackdelar. Deltagarna hade behövt få tid att i mindre grupper, både tillsammans med lika- och oliktyckande, diskutera förslaget utifrån frågor som: *Hur ser förslaget ut i relation till våra respektive*

förväntningar? Vad innebär förslaget för våra respektive roller? Vad innebär det för eventuella beslut som vi fattar inom ramen för processen? Har vi tid och lust och resurser att delta i en dialog med ett så begränsat syfte och mandat? Är det meningsfullt att kräva ett större mandat? Är det realistiskt att utöka syftet, att tro att den här gruppen kan påverka några andra än dem som deltar och deras organisationer? Vad skulle vi vinna och vad skulle vi förlora på att formulera syften och förhoppningar om att resultaten av dialogprocessens arbete ska ha inflytande över det politiska sammanhang i vilket allemansrätten ingår? Och sist men inte minst: Vad gör vi om vi inte kan enas och komma överens om syfte och mandat. Är det då meningsfullt att sätta igång den här processen överhuvudtaget?

En annan relaterad fråga som skulle behöva synliggöras är de ojämnt fördelade möjligheter till inflytande som de olika deltagarna i dialogen har, och vad denna maktfördelning betyder för dialogprocessen och för deltagarnas förväntningar på varandra.

Vi menar att det syfte och det mandat som Naturvårdsverket satte för dialogprocessen är fullt rimliga och relevanta; dessa lovar inte mer än de ansvariga vid verket kan hålla. Men eftersom vi inte var tillräckligt transparenta med motiven bakom, i meningen att vi gav deltagarna möjligheter att tillsammans undersöka vad de innebar, var de också svåra att förstå och/eller acceptera. Processens första möten borde alltså enbart fokuserat på och komma fram till dess syfte och mandat, och samtalen om sakfrågor inte ha kommit igång innan alla var överens om dessa.

Ökad kompetens i att föra dialog och i avgörande sakfrågor

Bristen på samsyn kring vad för sorts samtal som skulle föras i dialogprocessen menar vi förklarar mycket av de slitningar som uppstod i mötena. Vissa av deltagarna ser det som att de företräder ett intresse som har stor legitimitet och som står i motsats till samtliga övriga intressen. Detta synsätt ligger inte i linje med en dialogs intentioner, men motiverar att deltagarna från detta intresse ser sig ha rätt att yttra sig mer än andra. Andra deltagare har en bild som ligger närmare dialogens grundtanke, nämligen att det finns ett värde i att inkludera så många perspektiv som möjligt. Bilden av problemen blir rikare, mer sammansatt och mer relevant. Följaktligen blir eventuella förslag på åtgärder och rekommendationer mer effektiva.

Föreläsningar och övningar i dialogkompetens, som kunde blivit en bas för överenskommelser kring hur man pratar respektfullt och dialoginriktat skulle ha ökat deltagarnas förmåga att använda sig av möjligheterna i dialogmötena på ett konstruktivt sätt. Detta diskuteras under planeringen av dialogprocessen men avvisades med motiveringen att deltagarna måste få prata om sakfrågor. Den föreläsning i dialogkompetens som processledaren höll under möte 1 verkar inte ha påverkat deltagarnas agerande tillräckligt. Vi kan inte bedöma om deltagarna hade värjt sig för och förlorat intresse för att delta i ett möte som enbart handlat om att utveckla deras dialogkompetens, utan att fokusera på de sakfrågor de önskade prata om. Vi tror att det hade varit

möjligt att motivera dem eftersom den typen av kompetens är värdefull och användbar också i andra sammanhang. En dag med fokus på dialogkompetens hade kunnat mynna i att deltagarna tillsammans utvecklat spelregler för hur samtalen ska föras, som sedan hade kunnat användas som påminnelse under processen gång.

I syfte att fördjupa och bredda kompetensen i gruppen skulle även andra möjligheter än en extra föreläsningar om dialogkompetens kunna prövas. Man skulle kunna tänka sig andra ämnen som kunde förtjäna en extra föreläsning, eventuellt med en inbjuden expert, liknande vad man gjorde om allemansrättens juridik vid möte 4. Ytterligare ett sätt att komplettera dialogkompetensen i gruppen skulle kunna vara att göra gemensamma studiebesök, där deltagarna utifrån ett konkret fall uppmanas dela sina perspektiv med varandra. Idén med hemläxor som prövades under dialogserien föll väl ut som ett sätt att ge inspel till diskussionen. Detta sätt att få deltagarna att arbeta med frågan mellan mötena skulle också kunna utnyttjas mer i kompetenshöjande syfte.

Utveckla en gemensam agenda

I det första mötet ingick två arbetspass som skulle lägga grunden till en agenda för dialogprocessen. De skulle på ett transparent sätt göra synligt vad man trodde sig kunna prata om och inte, samt – inte minst – utveckla förståelse för *varför*. Vi menar att ansatsen i dessa moment var viktig, dvs. det behöver finnas rum för diskussioner, både i grupp och i plenum som mynnar i en gemensam lista på frågor som man tror sig kunna prata om i processen, liksom en lista på vad man inte kan prata om. Även dessa moment hade behövt mer tid under processen. Erfarenheten från övningen vid möte 4, där vi försökte att gemensamt spalta upp vari oenigheten kring några juridiska frågor bestod, visar att den typen av abstrakta övningar kan bli poänglösa för deltagarna om de inte ges tillräcklig tid och möjlighet att förstå varför man gör det man gör. Men lyckas man hade listorna kunnat fungera som en karta att navigera efter under resten av mötena när samtalen började förirra sig mot frågor som man fattat beslut om att inte försöka lösa i dialogen. Många av dessa frågor är viktiga för deltagarna så det är inte konstigt att de associerar till dem och kommer in på dem. En karta på whiteboardtavlan hade då kunnat fungera som påminnelse om den gemensamt utstakade vägen.

Återkommande metakommunikation

Kännetecknande för en dialog som fungerar är att det parallellt med samtalen om ämnet (allemansrätten, i vårt fall) finns möjlighet för deltagarna att föra samtal om hur man samtalar, hur processen fungerar, och hur man själv finner sig tillrätta i processen. Vi kallar detta för metakommunikation. I mötesupplägget för dialogprocessen fanns det återkommande

avsatt tid för metakommunikation: rundor där deltagarna kunde kommentera hur mötet hade varit, övningar där man gemensamt skapade dagordning och prioriteringar. Processledaren har också ofta spontant skapat utrymme för metakommunikation och även förstås själv metakommunicerat genom att synliggöra vilka ramar som gäller för mötet och påpeka när mötesdeltagare överskrider dessa ramar.

Ändå är det vår bedömning att förändringar av metakommunikationen skulle kunna leda till att alla deltagare fick en bättre förståelse både för de olika perspektiv på allemansrätten som funnits representerade i gruppen, och för varför enskilda deltagare har agerat på det sätt de har i dialogmötena. Tillsammans skulle denna ökade förståelse ha gjort det lättare att komma framåt i angelägna, låsta frågor.

Det har förekommit flera situationer där många deltagare har varit frustrerade över hur samtalen i dialogmötena har förts och över det sätt som andra deltagare i deras tycke överskrider ramarna för dialogprocessen genom att inte följa instruktioner. Detta har märkts i rummet, men sällan uttryckts på ett öppet sätt förutom i enkätsvaren och de individuella intervjuer vi gjort. Det tycks ha saknats ett sätt att tala om detta under mötena. Risken är då att frustrationen permanentas, och att det blir svårare för de frustrerade deltagarna att förstå det viktiga innehållet i de perspektiv som framförs av deltagare som upplevs överskrida ramarna för hur dialogiska samtal generellt bör föras. Det blir då också svårt för dessa deltagare att förstå hur de skall kunna framföra sina perspektiv så att de blir förstådda. I dessa situationer skulle det behövas mer utvecklad och påtaglig metakommunikation, antingen då episoden inträffar eller senare, då man gemensamt planerar för fortsättningen.

En anledning till att denna metakommunikation inte har ägt rum i tillräcklig omfattning tror vi kan ha att göra med att processledaren ofta hamnade under press i att försöka komma vidare i en i förväg annonserad, ambitiös dagordning, samtidigt som gruppen eller enskilda deltagare i gruppen fastnade i olika resonemang. I ambitionen att försöka upprätthålla dagordningen blev metakommunikationen ofta inriktad på att avbryta deltagares bidrag och att återföra deltagare till de givna ramarna, snarare än att synliggöra vad det betyder då deltagare upplevs överskrida ramarna, för den talande och för de lyssnande.

Den metakommunikation som vi tror skulle behövas i en liknande process är att processledaren:

1. Synliggör när ramarna överskrids på ett sådant sätt att gränsöverskridaren förstår ramöverträdelserna och att det blir tydligt för andra deltagare att gränsöverskridaren har förstått att hen överskrider ramarna.
2. Ger utrymme för gränsöverskridaren att förklara varför gränsöverskridandet görs, dvs. uttrycka de behov som hen försökt få tillfredställda genom gränsöverskridandet.
3. Ger utrymme för de deltagare som är frustrerade över ramöverträdelserna att uttrycka hur deras behov begränsas av ramöverträdelserna.
4. Kan tydliggöra för gränsöverskridaren och andra vilket utrymme som kan skapas för att möta de behov som motiverade ramöverträdelserna.

Planering

I beskrivningarna av respektive möte har vi diskuterat hur olika episoder som uppstod under processens gång hade kunnat hanteras där och då för att åstadkomma mer förståelseinriktade och fokuserade samtal. En erfarenhet som vi gjort är, som nämnts, att det var svårt för processledaren att anpassa agendan, processledningen och metakommunikationen till det som hände i gruppen. Vi tror att detta kan ha berott på att processledaren hamnade i en lojalitetskonflikt mellan behovet av att följa agendan och behovet av att ta hand om det som hände i rummet. Paradoxalt nog ledde det ofta till att vare sig agendan följdes eller att de episoder som uppstod i gruppen reddes ut. Att denna lojalitetskonflikt uppstod kan i sin tur bero på hur vi organiserade planeringen av mötena, och hur denna planering skapade förutsättningar och hinder för utvecklingen av dialog. Eftersom innehåll och riktning på diskussionerna i en dialogprocess måste påverkas av deltagarna i processen, så går det inte att i förväg lägga en färdig plan. I vårt arbete med dialogprocessen kring allemansrätten hanterade vi det genom att ha två planeringsmöten inför varje dialogmöte. Dessa planeringsmöten skedde per telefon och var mellan en och en halv och två timmar långa. Det var totalt mellan fem och sju personer som deltog i telefonmötena: processledaren, två eller tre representanter för Naturvårdsverket och två eller tre personer från SLU. Syftet med planeringsmötena var att reflektera kring vad som skett vid tidigare möten och med den erfarenheten som utgångspunkt lägga en plan för nästa, som processledaren kunde precisera i sin detaljplanering. Som vi diskuterat ovan så blev emellertid dessa planer inte möjliga för gruppen att följa. Vi tror att planeringsgruppen var för stor, att formatet med telefonmöte var olämpligt, att mötena var för korta och att vi som deltog i mötena inte tillräckligt ansträngde oss att förstå och kritisera varandras idéer. Resultatet blev att planeringsgruppen inte blev tillräckligt bra på att visualisera mötessituationerna och att förutse vad de skulle kräva i form av metodik och processledning, och att vi överskattade vad som kunde hinnas med vid mötena. Konsekvensen blev att processledaren kom till mötena med en dagordning som var orealistisk att hinna med och med en egen osäkerhet kring hur hon skulle hantera ramöverträdelser från deltagarna. Processledaren hade behövt mer stöd och bollplank än vad planeringsformen medgav. Samtidigt fyllde telefonmötena en viktig funktion att dela erfarenheter och bedömningar av mötena, men de behöver kompletteras med andra planeringsmöten med färre deltagare.

Till planeringen hör också att det hade behövts en utförligare undersökning av vidden av skillnad i perspektiv och intresse i dialoggruppen innan dialogprocessen sattes igång. Det hade också varit bra att undersöka hur respektive deltagare såg på möjligheter och hinder för samtal innan det första dialogmötet. Om det då hade framgått, vilket vi är övertygade om att det hade gjort, att några av deltagarna ansåg att de var tvungna

att agera strategiskt oavsett vilka ramarna för dialogprocessen var, så hade processledningen kunnat utformas därefter. Om det hade framkommit att deltagare inte var villiga att acceptera ens de generella förutsättningarna för dialogiska samtal hade det funnits möjlighet här att överväga om den tänkta processen kring allemansrätten med dialoginriktning alls skulle vara genomförbar. Förhoppningsvis skulle kompetensutveckling i dialogiska samtal kunna råda bot på detta, men att driva en process där deltagare står fast vid att inte inordna sig i hur dialogiska samtal ska föras riskerar att både misslyckas i sin ambition och att urholka samtliga deltagares tro på och förståelse av förtjänsterna med dialoginriktade processer.

Lärande och återrapportering

Sist men inte minst vill vi betona vikten av att en dialogprocess inte ska ta slut i tid och rum när den arrangerade mötesserien är slut. Vi talar alltså inte om ”dialogprojekt” utan om dialogprocess. För att de lärdomar som gjorts ska få genomslag är det avgörande hur erfarenheterna ska spridas vidare inom de organisationer representanterna kommer ifrån och till en vidare krets än de inbjudna deltagarna (s organisationer). Denna fråga lyftes under något av mötena. Här föreslår vi att man tydligare lägger in i processen att tänka mer kring både vad deltagarna lärt sig och varför, hur de kan förmedla detta till de organisationer de representerar, och hur de kan använda sig av lärdomarna efter att processen avslutas.

Bilaga: Inkomna synpunkter på rapporten Dialogprocessen om allemansrätten

I början av oktober 2013 skickade vi ut ett rapportutkast till alla som deltagit i dialogprocessen för att få in synpunkter inför slutförande av rapporten. Fyra deltagare svarade och dessa svar har hjälpt oss att förtydliga och nyansera texten, både när det gäller att beskriva rapportens syfte och den metod vi använt för att analysera händelseutvecklingen i dialogprocessen. Vi är mycket tacksamma för den hjälp vi på detta sätt fått med att förbättra rapporten. I denna bilaga återges våra instruktioner samt de kommentarer som kommit in.

E-post till samtliga deltagare 3 oktober 2013, 10:46

Kära deltagare i processen "dialogen om allemansrätten"!

Under sommaren och den tidiga hösten har vi på SLU arbetat med att skriva den rapport som skildrar lärdomar från den dialogprocess ni varit med i. Vi börjar känna oss klara med rapporten och Naturvårdsverket (Per och Maria) har redan kommenterat den. Vi vill gärna att ni också läser igenom innan arbetet går till tryck, och det är några saker vi vill att ni har i åtanke när ni läser:

Syfte och målgrupp

Rapportens syfte är att lära av de erfarenheter vi gjort av att arbeta med en omtvistad och komplex fråga på ett dialogorienterat sätt. Målgruppen är främst tjänstemän och handläggare inom myndigheter som funderar på att ta initiativ till liknande processer kring andra frågor. Rapporten är tänkt som en forskningsrapport och det vi berättar om bedömer vi har ett generellt intresse när det gäller vad man kan lära av den här dialogprocessen. Detta har präglat vinklingen på det vi skriver. Just denna process har handlat om den svenska allemansrätten, vilket blir påtagligt i de exempel som bygger upp rapporten. Det är alltså inte en rapport om allemansrättsfrågan i sig och vi avser inte ta ställning i någon sakfråga kring allemansrätten.

Hur rapporten är uppbyggd

I rapporten beskriver vi delar av mötesprocessen i detalj. Vi reflekterar över vad som sker och varför, samt om ett annat mötesupplägg hade kunnat underlätta och effektivisera processen. Ibland redovisar vi de samtal som ni fört i mötena tämligen ordagrant. Syftet kan till exempel vara att belysa karaktären på processen. Syftet kan också vara att ge exempel som visar hur de som deltar i ett samtal om en komplex och laddad fråga kan argumentera för sin sak, förstå och missförstå varandra, eller processledaren, och vad det leder till. Ni som deltagit i mötena kan känna igen både er själva och andra i dessa citat. Däremot är det inte möjligt för läsare som inte deltagit i processen att identifiera vem som sagt vad. Vi nämner inga namn och inga organisationer, men för att utomstående läsare ska förstå sammanhanget talar vi om utifrån vilken intressesfär citaten kommer. Ändå kan vi föreställa oss att ni ibland kan reagera på våra beskrivningar. Vi har ju *tolkat* vad som kan ha menats med de uttalanden vi redovisar, och det är fullt möjligt att ni, om ni känner igen er själva i något citat, vet med er att ni menade något annat. Ha gärna i minnet att vårt fokus är processen (snarare än innehållet) och att visa vilka svårigheter men också möjligheter som ligger i att försöka leda samtal som syftar till att förstå andra i en grupp med så många olika ståndpunkter på en fråga som den om allemansrätten.

Arbetsgången

Vi tar gärna emot kommentarer på det vi skriver och om vi tycker det behövs kommer vi att göra ändringar i rapporten. Vi vill ha eventuella frågor och kommentarer senast om två veckor, d v s senast måndag 21 oktober. När vi gjort de justeringar vi bedömer som relevanta kommer vi att låta en

grafiker hos oss ge texten en snyggare form för att underlätta läsandet. Sedan kommer rapporten att publiceras i rapportserien på Institutionen för stad och land, SLU, och vara tillgänglig elektroniskt.

Till sist vill vi från SLU (och Naturvårdsverket hälsar detsamma) tacka för att ni lagt er tid och ert engagemang i denna mötesserie. Vi har lärt oss mycket och hoppas att ni också har gjort det!

Lotten, Lars, Hanna, Elin

Lotten Westberg
Sveriges lantbruksuniversitet
Institutionen för stad och land
Box 7012, 750 07 Uppsala

E-post till Lotten Westberg 16 oktober 2013, 09:43

Hej!

Tack för rapporten. Den beskriver på ett bra sätt vad som skedde. Då ni valt att göra en väldigt detaljerad redogörelse för varje möte blir rapporten lång och ordrik. Därför kan man nog inte räkna med att så många kommer att läsa hela rapporten. Därmed blir sammanfattningen desto viktigare. En sak som jag tycker ni kan lyfta fram i sammanfattningen är att genomgången av rättsläget när det gäller allemansrätten (Nils Hallbergs information) borde lagts tidigare. Det visade sig ju att vi deltagare hade väldigt olika förkunskaper om rättsläget och det bidrog till att diskussionerna stod och stampade. Det är ju en generell erfarenhet som kan vara bra att tänka på i dialogprocesser om helt andra ämnen. En annan fundering jag har är formen på minnesanteckningarna som redovisade alla inlägg noggrant, men inte gav någon sammanfattning av vad varje dags diskussioner landat i (eller inte landat i). Det kändes ibland som om vi startade om från 0 vid nästa möte. Sedan är jag inte säker på om det dubbla antalet möten hade lett längre med en grupp där intresse motsättningarna var så stora som de var och, framför allt, där spelreglerna inte accepterades av alla.

Hälsningar

Janne

Jan Molde

Länsstyrelsen Jämtlands län

831 86 ÖSTERSUND

E-post till Lotten Westberg den 17 oktober 2013

Dialogen om allemansrätten

Att dialogen inte blev, vad SLU och deltagarna hade tänkt sig berodde inte på deltagarnas (markägarnas) ovana att föra dialogliknande samtal. Deltagarna bestod av två helt skilda intressegrupper.

Genuina markägare som bedriver jord och skogsbruk, lever i verkligheten. Naturen är vår arbetsplats. För oss är naturen, och vår fastighet en garant för att kunna livnära sig på. Min lagfart är ett bevis på ägandet och ett körkort på att endast jag och ingen annan har rätt att bedriva näringsverksamhet på fastigheten i fråga.

Resten av deltagarna, 13 personer användare av markägarnas arbetsplats, utgjordes av människor som ansåg att markägarens arbetsplats var en fullt legitim lekplats, ett skafferier, öppet för alla, där man gratis kunde roffa åt sig råvaror, (naturalster). Denna grupp visade på fullständig avsaknad av känsla för vad som är mitt och vad som är ditt. Deltagare från denna grupp förde fram argument som syftade på, att jämställa allmänhetens rätt med den lagfarne markägarens rätt, och att detta var innebörden av allemansrätten.

Denna tolkning saknar förankring i verkligheten. Regeringen har i skrivelse 2009/10:238 och regeringsskrivelse 2012/13:51 förtydligat allemansrätten som, **rätt för envar att vistas i naturen**. Ingenting mer. Detta förtydligande är starkt och kristallklart och ger ingen rätt till organiserad, kommersiell verksamhet på annans mark. Likaså har Högsta Domstolen i försränningsmålet fastställt vad hovrätten menat att, **allt nyttjande av annans fastighet som går fritt från straff, kan dock inte anses tillåtet**.

Det föreligger heller inte enligt HD någon lagstiftning angående allemansrättens närmare innehåll, varför innebörden härav är svår att fastställa. HD skriver vidare att de berörda bestämmelserna om allemansrätten tar primärt sikte på förhållandet mellan den enskilde och markägaren, och inte på den omfattande friluftsverksamhet som under senare år utvecklats genom olika organisationer och näringsidkare.

Då gruppen icke markägare inte kunde ta åt sig av dessa fakta fanns egentligen inte längre något att "dialoga" om. Här kunde dialogen ha avslutats.

Som plåster på såren kan nämnas att utkastet rätt väl tar upp vad som diskuterades.

Dock måste ett par saker ovillkorligen tilläggas.

1. Vid Margareta Svennings inbjudan på ett av mötena läste jag upp en chatt med henne från "Sydsvenskan". Frågan gällde kommersiell bärplockning. Svaret från M.S. löd: **Det är tveksamt om denna aktivitet ryms inom allemansrätten, och att det är markägaren som har rätt till avkastningen från sin fastighet.**
2. Vid Nils Hallbergs föredrag om vem som äger bären. Svaret från N.H. enl. jordabalken äger markägaren bären, men då någon plockat dem så tillhör dom plockaren, **hur nu den kullerbyttan går till? Detta påstående saknar lagrum.**

Känner absolut inte igen att vi markägare varken ställde oss bakom att NVV tolkar och förmedlar information om allemansrätten och dess gränser, eller att vi skulle länka till deras hemsida och använda deras skrivning. Överhuvudtaget anser vi inte att deras vantolkning av allemansrätten är laglig.

Vi ställer absolut inte heller upp på att du Lotten och många med dig anser att det inte behövs förändringar av gällande lagstiftning. Gällande lagstiftning saknas ju enligt HD. Läs stycket ovan. Lagar som inte finns kan man ju inte ändra.

Vi kräver att vår ståndpunkt i dessa två stycken tydligt framkommer i eran slutgiltiga skrivning.

Vårt mål är att driva igenom ny lagstiftning.

All organiserad kommersiell verksamhet, oavsett slag, på annans mark utan markägarens medgivande, utmönstras från allemansrätten och förbjuds, och att överträdelse medför straffansvar.

Vi vänder oss också starkt mot den närmast fientliga hållning som vissa deltagare visade oss. "I det interna möte mellan oss på SLU, processledaren och Naturvårdsverket diskuterar vi också hur vi kan hantera de individer som återkommande gör uttalanden som **blockerar** samtalet, t ex då de framför sin ståndpunkt rörande ersättning och äganderätten".

Utöver vad ovan framförts hänvisar vi till den skrivelse som Cg Berglund framfört och meddelar vårt fulla stöd för.

Jävrebym 2013 10 17

Jävre Byamäns Samfällighetsförening

Östen Lundberg

E-post till Lotten Westberg 21 oktober 2013, 11:26

Hej Lotten!

Jag har med stor behållning läst rapporten nu – och har inga andra kommentarer än att jag tycker den återspeglar dialogprocessen på ett sätt där jag känner igen mig; jag var där!

Andra kommentarer jag har om beskrivningarna av de olika mötena är diskuterade av er på ett belysande sätt, så de insikterna behövde jag inte bidra med, vilket jag ser som positivt! Både självreflektion och självkritiken i rapporten gör att jag upplever ytterligare en "lärandefas" eller förståelse för vad det var jag egentligen gått igenom och bevittnat. Jag hade en liten besvikelse och förvirring under och efter dialogerna som nog bottnade i att jag själv inte riktigt visste min roll och vad som förväntades av mig från min egen organisation. Min privata mening om allemansrätten skulle

ju lämnas hemma...så det var svårt att tackla obalansen i diskussionerna samtidigt som man skulle hänga med i programmet, skälen för dessa och att själv vara med och sätta agendan. Men som sagt nu är och känns det mer begripligt. Den viktigaste slutsatsen för mig är att fler och tätare möten tillsammans med att ha "metakommunikation" (?) och oftare släppa in hela gruppen i stället för att processledaren fick hantera situation när det ibland "tippade över" i diskussionsutrymmet.

Ha det fint i höstmörkret!

Vänliga hälsningar

Berit Svanqvist

Berit Svanqvist, Specialist, skogens sociala värden

Skogsstyrelsen Skogsenheten

Kajskjul 107, Frihamnen 16B, 417 55 Göteborg

Brev till Lotten Westberg daterat 8 november 2013

Dialogen om allemansrätten och synpunkter på SLU rapporten.

När jag accepterade att gå med i dialogen om allemansrätten så kände jag till att den reglerades i grundlagen, att HD domen i Forsränningsmålet fanns samt att Naturvårdsverkets regleringsbrev innehöll proppen om Framtidens friluftsliv.

Efter genomläsning av nämnda regler så kunde jag inte dra någon annan slutsats än att innan verksamheter skall etableras så skall de organisationer som vill etablera verksamheter på markägarnas marker träffa en överenskommelse med markägarna.

Eftersom Naturvårdsverket gjorde en annan avgränsning under dialogen uppstod meningsskiljaktigheter som var helt onödiga. Därför kan inte SLU dra den slutsatsen att vissa markägare inte höll sig till dialogens ramar och skapade problem i dialogen.

Den slutsats jag drar är att dialogen om allemansrätten inte var objektiv utan styrdes i den riktning som Naturvårdsverket ville. Naturvårdsverkets tolkningar var viktiga. Naturvårdsverket bortsåg helt och hållet från proppen om framtidens friluftsliv som tagits i demokratisk ordning i Riksdagen. Statliga myndigheter har stor skyldighet att följa riksdagens beslut. Naturvårdsverket följde inte ens beslutet i HD domen i forsränningsmålet som säger att nyttjaren skall ha ett medgivande från berörd markägare. Därför uppstod det motsättningar i dialoggruppen.

Dialogen skulle ha börjat med att tydligt säga att förutsättningarna för allemansrätten är att var och en av medborgarna har rätta att vistas i naturen

BILAGA

och om verksamhet skall etableras skall ett medgivande från markägaren finnas.

Dialogen satte stort fokus på nyttjandets straffbarhetsgräns för skador. Maximigränsen för vilka skador som får uppkomma blev en viktig fråga. Man borde i stället fokuserat på vilka verksamheten som vi kan vara säkra på inte medför skador.

Jag är inte besviken på dialogen därför jag lärde mig mycket om allemansrätten. Men bieffekterna av allemansrätten ville man inte behandla.

Vänliga hälsningar

CG Berglund

Tidigare publicerat i rapportserien:

- 1/2013 Landskapsarkitektur. Berglund, U., Nord, J., Eriksson, M., Antonson, H., Butler, A., Haaland, C., Hammarlund, K., Hedfors, P., Thiirmann Thomsen, R. & Åkerskog, A.
Landskapsanalys för transportinfrastruktur - en kunskaps- och metodredovisning för utveckling av väg- och järnvägsprojekt i enlighet med den Europeiska landskapskonventionen
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-29-7
- 4/2012 Naturvägledning. Arnell, A. (red.)
Besökarnas röster. Utvärdering av naturvägledning, Besökarstudier, Reviewing
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-28-0
- 3/2012 Naturvägledning. Caselunghe, E.
Forskningsperspektiv på naturvägledning
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-26-6
- 2/2012 Landskapsarkitektur. Eklund, K.J. (red.)
Parken på Grönsö. Om bevarande och utveckling av en historisk park
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-25-9
- 1/2012 Landsbygdsutveckling. Bartholdson, Ö., Beckman, M., Engström, L., Jacobson, K., Marquardt, K. & Salomonsson, L.
Does paying pay off? Paying for ecosystem services and exploring alternative possibilities
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-24-2
- 3/2011 Landskapsarkitektur. Berglund, U., Eriksson, M. & Ullberg, M.
Här går man. Gångtrafikanter erfarenheter av gåendemiljön i tre städer
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-23-5
- 2/2011 Landskapsarkitektur. Msangi, D.
Land Acquisition for Urban Expansion: Process and Impacts on Livelihoods of Peri Urban Households, Dar es Salaam, Tanzania
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-22-8
- 1/2011 Landskapsarkitektur. Berglund, U., Eriksson, M., Nord, J., Butler, A., Antonson, H., Hammarlund, K., Hedfors, P. & Åkerskog, A.
Om landskap och landskapsanalys för väg och järnväg - ett kunskapsunderlag med fokus på begrepp och exempel
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-21-1
- 2/2010 MKB-centrum. Asplund, E., Hilding-Rydevik, T., Håkansson, M. & Skantze, A.
Vårt uppdrag är utveckling - hållbar utveckling och regional tillväxt
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-20-4
- 1/2010 Landskapsarkitektur. Berglund, U. & Nordin, K.
Barnkartor i GIS- ett verktyg för barns inflytande
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-19-8
- 7/2009 MKB-centrum. Kågström, M.
Hur ska man hantera det här med hälsa? En kunskapsöversikt om hälsans roll i konsekvensbeskrivning och transportplanering
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-04-4

- 6/2009 MKB-centrum. Åkesson, G., Calengo, A. & Tanner, C.
It's not a question of doing or not doing it - it's a question of how to do it. Study on Community Land Rights in Niassa Province, Mozambique (English version)
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-04-4
- 5/2009 Naturvägledning. Arnell, A., Jansson, S., Sandberg, E. & Sonnvik, P.
Naturvägledning i Sverige - en översikt
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-16-7
- 4/2009 Sida's Helpdesk for Environmental Assessment, MKB-centrum.
Engström, L.
Liquid Biofuels - Opportunities and Challenges in Developing Countries
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-15-0
- 3/2009 Landskapsarkitektur. Hedfors, P. (red.)
Urban naturmark i landskapet en syntes genom landskapsarkitektur
Festskrift till Clas Florgård
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-14-3
- 2/2009 Miljökommunikation. Andersson, Y., Setterwall A. & Westberg, L.
Miljökommunikation för miljöinspektörer
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-13-6
- 1/2009 Landskapsarkitektur. Berglund, U., Nordin, K. & Eriksson, M.
Barnkartor i GIS och trafiksäkerhet. Ett forskningsprojekt i samarbete med Örbyhus skola
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-12-9
- 7/2008 MKB-centrum. Sandström, U. G. & Hedlund, A.
Behovsbedömning av detaljplaner
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-11-2
- 6/2008 Landsbygdsutveckling. Emanuelsson, M., Johansson, E. & Ekman, A-K.
Peripheral Communities, Crisis, Continuity and Long-term Survival
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-04-4
- 5/2008 Landskapsarkitektur. Norrman, S. & Lagerström, T.
Grönsö park och trädgårdar
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-06-8
- 4/2008 MKB-centrum. Hedlund, A. & Johansson, V.
Miljökonsekvensbeskrivning. Aktörernas roller och betydelse
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-10-5
- 3/2008 Landsbygdsutveckling. Palmer, S., Nilsson, A. & Roigart, A.
Dynamic Change in Rice Production Systems in the Mekong Delta.
A students field report from An Gian
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-09-9
- 2/2008 Landskapsarkitektur. Florgård, C.
Översyn av landskapsarkitektprogrammet SLU, Uppsala
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-08-2
- 1/2008 MKB-centrum. Lindblom, U. & Rodéhn, J.
MKB-tillämpningen i Sverige. Antalet MKB för verksamheter och åtgärder 2005 och 2006
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-07-5

- 5/2007 MKB-centrum. Lerman, P. & Hedlund, A.
Miljöbedömning och andra konsekvensanalyser i vattenplanering
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-04-4
- 4/2007 MKB-centrum. Sandström, U. G. Svensk översättning.
Biologisk mångfald i miljökonsekvensbeskrivningar och strategiska
miljöbedömningar
Bakgrundsdokument till konventionen om biologisk mångfald, beslut
VIII/28: Frivilliga riktlinjer om konsekvensbedömning innefattande
biologisk mångfald
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-03-7
- 3/2007 MKB-centrum. Wärnbäck, A.
Cumulative Effects in Swedish Impact Assessment Practice
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-02-0
- 2/2007 Landskapsarkitektur. Myhr, U.
Miljövärdering av utemiljöer. Metodbeskrivning för EcoEffect Ute
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-01-3
- 1/2007 Landsbyggsutveckling. Helmfrid, H.
Naturesyn. Tre svar på vad natur är
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-00-6

Under 2012 och 2013 har avdelningen för Miljö-kommunikation vid SLU fungerat som rådgivare till Naturvårdsverket i planeringen och genomförandet av en dialogprocess om allemansrätten och dess tillämpning. Denna rapport har tillkommit som ett avslutande led i detta uppdrag. Syftet med rapporten är att stödja utveckling av dialogmetodik och dialogkompetens inom naturresurshanteringen genom att redogöra för och kritiskt diskutera de erfarenheter som vi gjort av att arbeta med en omtvistad och komplex samhällsfråga genom dialog. I rapporten redogör vi för de tankar och teorier som har väglett planeringen av dialogprocessen och diskuterar vad vi, så här i efterhand, anser att vi kunde ha gjort annorlunda. Syftet med rapporten är alltså inte att diskutera dialogprocessens innehåll och/eller hur olika aktörer och intressen ser på frågor som rör allemansrätten.

Rapporten ska ses som ett underlag för hur den som ansvarar för en dialogprocess bör planera, genomföra och förhålla sig till deltagarna och det som sker.

Rapporten består av följande fem delar:

1. Viktiga förutsättningar och ramar för upplägg och planering av dialogprocessen
2. Händelseutvecklingen i de fem möten som processen bestod av
3. Deltagarnas åsikter om processen, vad de tycker att de lärt sig
4. Deltagarnas rapportering av lärdomar från dialogprocessen till sina hemorganisationer
5. Diskussioner och rekommendationer

Rapporten ges ut vid institutionen för stad och land, SLU - Sveriges lantbruksuniversitet. I serien utges rapporter från avdelningarna för landsbygdsutveckling, landskapsarkitektur, miljökommunikation samt Centrum för naturvägledning, som alla är en del av institutionen.

Föreliggande rapport är utgiven vid avdelningen för miljökommunikation. Under 2012 och 2013 har avdelningen för miljökommunikation fungerat som rådgivare till Naturvårdsverket i planeringen och genomförandet av en dialogprocess om allemansrätten och dess tillämpning. Denna rapport har tillkommit som ett avslutande led i detta uppdrag.

Ämnet miljökommunikation innefattar studiet av och forskning kring till exempel: konflikter i naturresursfrågor, samverkan om förvaltning av naturresurser, hur miljöfrågor framställs i media, miljörådgivning i jordbruket, samråd och andra deltagarbaserade beslutsprocesser, retorik i miljöinformationskampanjer, implementering av policies, kommunikation av forskningsresultat samt lärande- och förändringsprocesser i miljöarbetet.